

Η ΦΑΛΑΓΕ

ΤΩΝ

ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΕΝ ΚΡΗΤΗ

ΤΩΙ 1897

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΦΙΕΡΟΥΤΑΙ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΝΕΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

“Ὅπου θεοὺς μὲν σέβονται τὰ δὲ πολεμικὰ
ἀσκηῶσι, πειθαρχεῖν δὲ μελετῶσιν, ἐν-
ταῦθα πάντα μετὰ ἐλπίδων ἀγαθῶν ἔστι.”

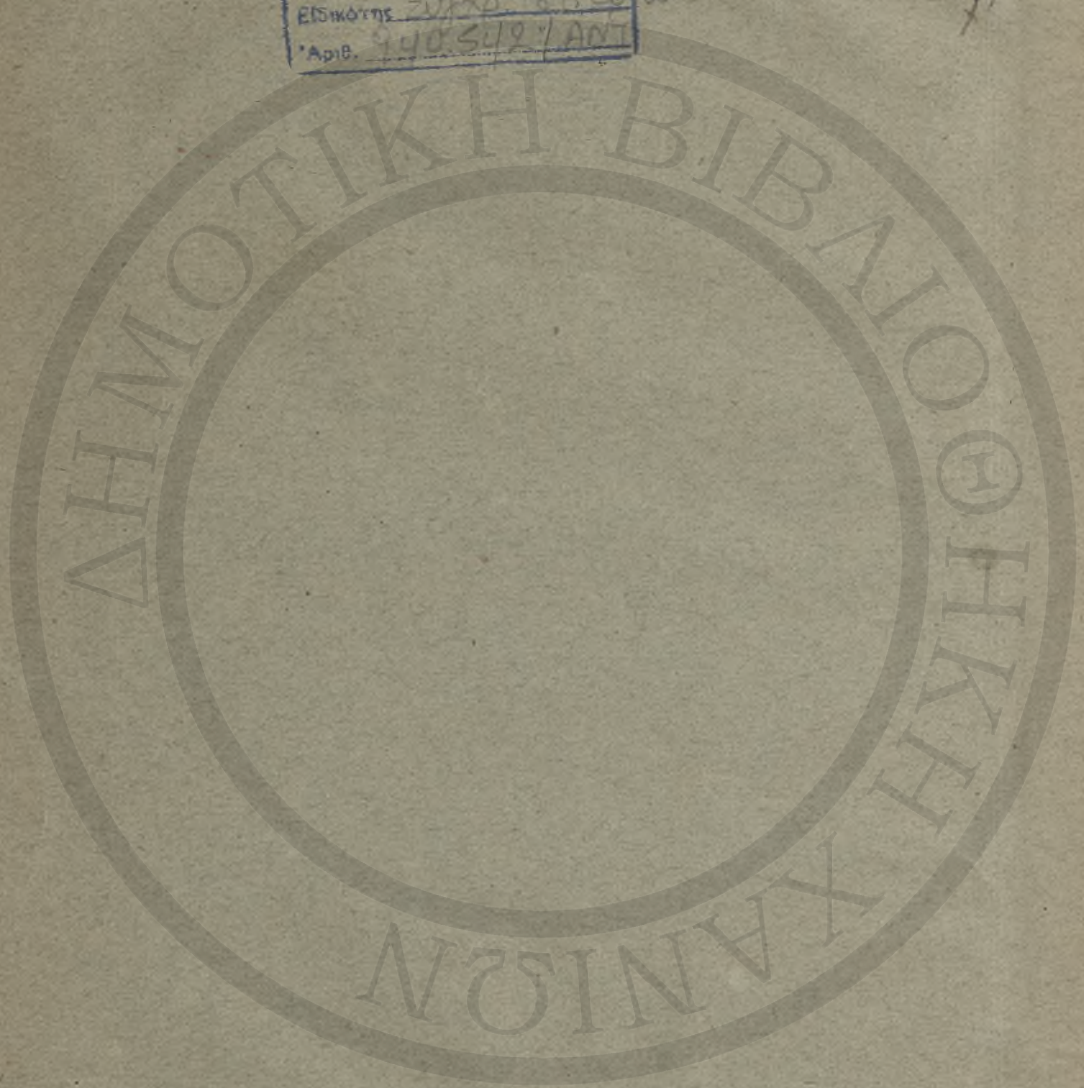
Ξενοφῶν :

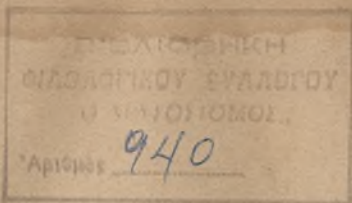
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

1898

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
— ΧΑΝΙΩΝ —
Αρ. βιβ. 48186'
Χρονολ. Εισαγ.
Επισκόπος Συλλογ. βιβ. Κορ. 1875
Αρ. 940542 ΧΑΝΙΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΧΑΝΙΩΝ
"Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ,"
15-2-1970

Πρὸς τοὺς ἀναγνώστας.

Περὶ τῆς ἀκριβείας τῶν γεγονότων, ὅσα ὡς ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως ἀναφέρω καὶ εἰς τὸ Α' καὶ ἰδίως εἰς τὸ Β' τοῦ βιβλίου Μέρος, εἰς ὃ ἐκτίθεται ἡ ἐν Κρήτῃ δράσις τῶν φοιτητῶν, ἀναδέχομαι ὀλόκληρον τὴν εὐθύνην, καὶ προκαλῶ τὸν γινώσκοντα παρὰ ταῦτα ἄλλα νὰ τὰ ἐκθέσῃ μὲ τὴν ὑπογραφήν του.

Προλαμβάνων δὲ πᾶσαν ἐρώτησιν ἢ ἀπορίαν, ἥτις ἐνδέχεται νὰ προκύψῃ εἰς τινα ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ βιβλίου τούτου, σημειῶ ἐνταῦθα ὅτι, ἂν ἔγραφον ὡς ἄτομον καὶ ὑπὸ τὴν ἀτομικὴν μου εὐθύνην, βεβαίως οὔτε θὰ περιοριζόμεν ἑνὸς μόνου τὰ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως σχετιζόμενα πρὸς τὴν φάλαγγα τῶν φοιτητῶν, οὔτε τόσῳ περιορισμένην θὰ μετεχειριζόμεν γλῶσσαν. Γράφω ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ διοικητοῦ τῆς φάλαγγος, ἐκπληροῦντος ἐν τούτῳ, δι' ὃν ἐν αὐτῷ τῷ βιβλίῳ ἀναφέρω λόγον, τὸ τελευταῖον αὐτοῦ καθῆκον. Καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐνόμισα ὅτι ὄφειλον, οὐ μόνον νὰ μὴ θίξω κανέν ἄλλο ζήτημα, δυνάμενον ἴσως νὰ ἐξεγείρῃ δυσαρεσκείας ἔστω καὶ ἐμμέσως κατὰ τῶν φοιτητῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ μεταχειρισθῶ γλῶσσαν προσήκουσαν εἰς τὴν ιδέαν, ἣν ἐξεπροσώπησεν ἡ φάλαγξ αὐτῶν ἐν Κρήτῃ.

Ὅσαύτως ἀναγκαῖον θεωρῶ, προλαμβάνων ὁμοίαν ἐρώτησιν ἢ ἀπορίαν, νὰ ἐξηγήσω καὶ τὸν λόγον, δι' ὃν δὲν ἀναγράφονται ἐν τῷ βιβλίῳ τὰ ὀνόματα τῶν φοιτητῶν αὐτῶν.

Ὡς ἀρχὴ τῆς συμπράξεως ἡμῶν ἐτέθη, ὅτε συνηντήθημεν κατὰ πρῶτον, ὅτι ἕκαστος κατὰ τὴν ἐν Κρήτῃ διαμονὴν του θὰ ἔχῃ πανταχοῦ καὶ πάντοτε ὑπ' ὄψιν τὸ Πανεπιστήμιον, καὶ οὐχὶ ἑαυτόν. Ἐγὼ δὲ, συνεπῆς πρὸς τὴν ἀρχὴν ταύτην, ἥτις ἐνεῖ ὑπῆρξεν ἡ κυρία ἀφετηρία πασῶν τῶν σκέψεων ἅμα καὶ πράξεων.

β'

ἡμῶν, ἐνόμισα ὅτι εἶχον τὸ χρέος νὰ ἀποκλείσω ἀπὸ τοῦ βιβλίου τὰ ὀνόματα τῶν φοιτητῶν, ἵνα φανῆ ἐν αὐτῷ μόνον τὸ τοῦ Πανεπιστημίου, ἀγόμενος εἰς τοῦτο προσέτι καὶ ὑπὸ τοῦ πόθου ὅπως κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦτο πᾶς φοιτητῆς, συναισθανόμενος ὅτι τότε μόνον τιμᾶται, ὡς φοιτητῆς, καὶ ἀνυψοῦται περισσότερο ἐν τῇ συνειδήσει τῆς Κοινωνίας, ὅταν τὸ ἀξίωμα καὶ τὸ γόητρον τοῦ Πανεπιστημίου εἶνε περισσότερο ἐν αὐτῇ σεβαστόν, λησμονῆ ἑαυτὸν εἰς τιαύτας περιστάσεις καὶ ἐνθυμῆται μόνον τὸ Πανεπιστήμιον καὶ τὸ Ἔθνος.

Λυποῦμαι δὲ διότι ἐκθέτων εἰς τὴν δημοσιότητα γεγονότα καὶ σκέψεις, ὧν τὴν εὐθύνην ἔπρεπε ν' ἀναδεχθῶ δημοσίᾳ διὰ τῆς ὑπογραφῆς μου, δὲν ἠδυνάμην ν' ἀποκλείσω καὶ τὸ ἐμόν.

Γ. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

“Ότε πρό εἴκοσι καὶ πέντε ἀκριβῶς ἐτῶν ἠθέλησα, φοιτητῆς ἤδη ὢν, νὰ μελετήσω σπουδαιότερον τὰ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ἢ ἐν Δραγατσάνῳ καταστροφή τοῦ Ἱεροῦ Λόγου καὶ τότε μοὶ ἐνεποίησε βαθεῖαν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο αἴσθησιν καὶ ἔκτοτε, ὅσω βαθύτερον ἐξήταζον αὐτήν, τόσω περισσότερον εὕρισκον ὡς τὸ εὐγενέστερον, γνησιώτερον καὶ περιεκτικώτερον γεγονός τῆς ἐπταετοῦς ἐκείνης ἐποποιίας. Καὶ ἐπειδὴ τὸ γεγονός τοῦτο κατὰ τὴν κρίσιν μου δὲν εἶνε μόνον ἱστορικὸν θέμα ἔξοχον, τὸ ὁποῖον πάντοτε πρέπει κατὰ προτίμησιν νὰ τίθεται ἐνώπιον τῶν Ἑλλήνων μαθητῶν τε καὶ φοιτητῶν, ἀλλὰ καὶ οἰκτεῖον οὕτως εἰπεῖν προηγούμενον, τὸ ὁποῖον, στενὴν ἔχον σχέσιν πρὸς τὴν φάλαγγα τῶν φοιτητῶν, προσδίδει εἰς αὐτὴν σημασίαν πολὺ σοβαρωτέραν ἐκείνης, ἣν φαίνεται ὅτι ἔχει, ἐὰν διὰ τὸν διττὸν τοῦτον λόγον, πρὶν ἢ ἐκθέσω τὰ τῆς φάλαγγος, ἐκθέσω τὰ τοῦ Ἱεροῦ Λόγου, ἐὰν δηλαδὴ πρὸ τοῦ κυρίου θέματος τάξω κατ’ ἀνάγκην τὸν πρόλογόν του, πιστεύω ὅτι ἐν τούτῳ ἀνταποκρίνομαι καὶ εἰς τοῦ φίλου ἀναγνώστου τὴν ἐπιθυμίαν.

Εἶνε ἤδη γνωστὸν εἰς πάντας ὅτι εἰς τὴν φωνὴν τοῦ Ὑψηλάντου, ἅμα εἰσελθόντος εἰς Μολδαυίαν, πενταχόσιοι Ἕλληνες μαθηταί, καταλιπόντες τὰ ἐν ταῖς Ἡγεμονείαις καὶ τῇ μεσημβρινῇ ἰδίως Ρωσσίᾳ ἐκπαιδευτήρια προσέδραμον ἐν τοῖς πρώτοις, καὶ, συνταχθέντες εἰς σῶμα ἴδιον, Ἱερὸς Λόγος ἐπικληθέν, ὠρκίσθησαν καὶ διεκήρυξαν ἐπισήμως ὅτι κατὰ τὸν ἀγῶνα ἐκεῖνον, ὃν ὑπὲρ τῆς πασχούσης Ἀνατολῆς ἀνελάμβανε μόνον τὸ Ἑλληνι-

κόν, ἢ αὐτὸ θὰ ἐνίκα ἢ αὐτοὶ θὰ ἔπιπτον. Καὶ ἤσχοῦντο ἀνευδότηως κατὰ τὸν ὀλίγον ἐν τῷ μεταξύ χρόνον, ἐπειγόμενοι καὶ ἑαυτοὺς νὰ καταστήσωσι τελειοτέρους εἰς τὸ δυνατὸν μαχητὰς, καὶ εἰς τὸν λόγον νὰ δώσωσι τὸν τύπον στρατοῦ τακτικοῦ Ἐνῶ δὲ μετ' ὀλίγον πάντες οἱ ἄλλοι ἔμπροσθεν τοῦ Δραγατσανίου, πτοηθέντες ἐκ τῆς ὀρμῆς τῶν Τούρκων, ἐτράπησαν εἰς αἰσχρὰν φυγὴν, ὁ λόχος αὐτὸς δὲν ἐτράπη μόνον, ἀλλ' ἐκεῖ, ὡς ἦτο συντεταγμένος, ἀντεμετώπισε μετ' ἀπροσδοκῆτου θάρρους τὸν κίνδυνον καὶ τὸν πολλαπλάσιον ἐχθρὸν, ὅστις διὰ τοῦτο ἅπας, ἐπιστραφεὶς ἀπὸ τῆς τῶν ἄλλων καταδιώξεως, περιεκύκλωσε στενῶς αὐτόν.

Ἰσχυρῶς, καὶ σήμερον ἔτι, μοῦ πλήττει τὴν φαντασίαν ἡ μεταφορικὴ εἰκὼν, ἣν πρὸς παράστασιν τῆς ἀνίσου καὶ κρατερᾶς αὐτῆς πάλης παρέχει σύγχρονος, πιθανῶς καὶ αὐτόπτης ἱστορικός. « Ἐν τῷ μέσῳ, λέγει, τῶν ἐχθρῶν καὶ τῆς εὐρείας πεδιάδος ὁ Ἰερὸς Λόχος κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὠμοιάζε καθ' ὅλα πρὸς τὸν ἀκλόνητον ἐν τῇ θαλάσῃ βράχον, ὃν ἐν ὥρᾳ ἀγρίας θυέλλης πλήττουσι μανιωδῶς τὰ κύματα πανταχόθεν ». Καὶ συμπληρῶν κατ' ἑμαυτὸν τὴν εἰκόνα ταύτην, φαντάζομαι πάντοτε ὅτι οἱ νεαροὶ ἐκεῖνοι ἐπλήττει « οἱ πρῶτοι, κατὰ τὸν Παπαρρηγόπουλον, οὓς ἔφερον εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης ἢ ἐκ τῆς ἐλληνικῆς παιδεύσεως παραγομένη ἐνθουσιώδης πρὸς τὸ καθῆκον καὶ τὴν ἔθνικὴν τιμὴν ὀρμὴ καὶ ἀφοσίωσις », πῦρ εἰς τὸ πῦρ καὶ θάνατον εἰς τὸν θάνατον ἀποδίδοντες, καθ' ὅσον ἔπιπτον καὶ ἤραιοῦντο αὐτῶν αἱ τάξεις, κατὰ τοσοῦτον συνεπυκνοῦντο εἰς στενωτέρον βαθμηδὸν κύκλον πρὸς διατήρησιν τοῦ κατ' ἀγκῶνα συνασπισμοῦ, περισπειρούμενοι πάντοτε περὶ τὴν ἠγιασμένην αὐτῶν σημαίαν, τὴν κυματίζουσαν ἐν τῷ μέσῳ. Ἔως οὗ, πλήν τῶν ὀλίγων ἐκείνων, εἰς οὓς ἀπέμεινε τὸ χρέος νὰ σώσωσιν ἐκ παντὸς τρόπου διὰ μέσου τῶν ἐχθρῶν τὴν σημαίαν, οἱ ἄλλοι πάντες ἐφύλαξαν περιφανῶς τὸν λόγον, ὃν εἶπον, καὶ ἐκύρωσαν τὸν ἐπίσημον ὄρκον, ὃν ἔδοσαν ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, πεσόντες ἐκεῖ κατὰ σειρὰν ὁ εἷς παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ ἄλλου.

Εἰς δὲ τὴν πρὸς τὸν στρατὸν προσφώνησιν, τὴν συνταχθεῖσαν τὴν ἐπομένην, ὑπὸ τὸ κράτος ἔτι τῶν γηεσινῶν ἐντυπώσεων ὁ Ἰψηλάντης διατελῶν, ἀποταθεὶς πρὸς ἐκείνους πρῶτον, οἷτινες προκαλέσαντες ἀφρόνως τὴν ρῆξιν ἐτράπησαν εὐθύς εἰς φυγὴν, εἶπε

τὰ ἐξῆς, «Στρατιῶται!!! Ἄλλ' ὄχι;. . . Δὲν μολύνω πλέον τὸ ἱερὸν καὶ τίμιον τοῦτο ὄνομα εἰς τὰ ὑποκείμενά σας Ἀγέλαι ἄνανδροι Λαῶν! . . . Ἐπατήσατε τὸν ὄρκον σας, καὶ ἐπροδώσατε τὸν Θεόν, τὴν πατρίδα καὶ τὸν ἀρχηγόν σας. Ὁ μεταξὺ ἐμοῦ καὶ ὑμῶν δεσμός εἰς τὸ ἐξῆς ὀριστικῶς ἐκόπη. Τώρα τρέξατε πρὸς τοὺς Τούρκους καὶ ἐξαγοράσατε τὴν πολύτιμον ὑπαρξίν σας μὲ τὴν δουλείαν σας καὶ μὲ τὴν τιμὴν τῶν τέκνων σας καὶ τῶν γυναικῶν σας». «Σεῖς δὲ νέοι τοῦ Ἱεροῦ Λόγου, προσέθηκε τελευταῖον, οἵτινες καὶ προδομένοι δὲν ἐδιστασατε ἐν τούτοις νὰ θυσιασθῆτε διὰ τὴν Πατρίδα, δέχθητε δι' ἐμοῦ τὰς εὐχαριστίας τῶν ὁμοεθνῶν σας. Ὀλίγος καιρὸς θὰ παρέλθῃ, καὶ στήλη δόξης θ' ἀνεγερθῆ ὅπως διαιωνίσῃ τὸ ὄνομά σας».

Ἴσως ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι, θεωροῦντες ἀναξιοπίστα τὰ τοῦ Ὑψηλάντου, ὡς θέλοντος διὰ τῆς παραποιήσεως τῶν πραγμάτων νὰ δικαιολογήσῃ ἑαυτὸν, ἢ νομίζοντες ὅτι ἐξ ἐθνικῆς φιλοτιμίας οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ ἐμεγάλυναν πέραν τοῦ ἀληθοῦς τὴν πρᾶξιν τοῦ Ἱεροῦ Λόγου. Ἴσως μάλιστα ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι, πρεσβεύοντες ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ Λόγου τούτου δὲν ἔχει τὴν ἀποδιδομένην αὐτῇ ἔξοχον σημασίαν, διότι δὲν εἶνε γεγονός προβεβουλευμένον, προελθὸν ἐκ τῆς ἀβιάστου προαιρέσεως τῶν Ἱερολοχιτῶν, ἀλλ' εἶνε τῆς ἀπροόπτου ἰσχυρᾶς ἀνάγκης ἐπιβεβλημένη αὐτοῖς συμφορὰ, τὴν ὅποιαν, καὶ ἂν ἤθελον, δὲν ἠδύναντο ν' ἀποφύγουν. Ἄλλ' ὁ ξένος καὶ βαθύς ἱστορικός ἐπιστήμων, ὁ Γερμανὸς Μένδελσων, ὅστις κατὰ τὴν γενικὴν ὁμολογίαν ἔγραψε τὰ τῆς ἐπαναστάσεως μὲ τὸν πληρέστερον καὶ ἀληθέστερον ἅμα τρόπον, ἄς μεταπέισῃ αὐτοὺς πάντας, λέγων αὐτολεξεῖ. «Λεπτοὶ καὶ ἀβρόπλαστοι νέοι, μόλις ἀπὸ τινων ἐβδομάδων λαβόντες εἰς χεῖρας ὅπλα, ἔπесον μὲν ὡς τρυφεροὶ βλαστοὶ ὑπὸ τὸν πέλεκυν τοῦ ὑλοτόμου, ἀλλ' ἐπέδειξαν ὅτι δὲν ἔλειπεν ἀπ' αὐτῶν ἡ ἥρωϊκὴ ἀπόφασις καὶ τὸ θάρρος τοῦ ν' ἀποθάνουν. Ὄθεν πεντακόσιοι αὐτοὶ ἀντιστάντες ἐν κεκλεισμένη φάλαγγι κατὰ τῶν ἀριθμητικῶς πολὺ ὑπερέτερων καὶ ἐμπειροτέρων ἐν ταυτῷ πολέμιων, ἐπιπτον κατὰ σειρὰν ἐν θερμῷ ἀγῶνι μετὰ τῆς συναισθήσεως ὅτι τοιουτοτρόπως ἐξήλειπον τὸ αἶσχος τῶν τελευταίων ἡμερῶν».

Αὐτὴ ἐν συντόμῳ εἶνε ἡ ἱστορία τοῦ Ἱεροῦ Λόγου, ὁμο-
 λογουμένως ἀξία καὶ καθ' ἑαυτὴν νὰ διαθρύψῃ τὴν ἐθνικὴν φι-
 λοτιμίαν καὶ κινήσῃ τὸν θαυμασμὸν ἡμῶν. Ἀλλ' εἶνε ἀνάγκη
 νὰ ἐννοηθῇ καλῶς ὅτι καὶ ἡ ἡρωϊκὴ ἀντίστασις καὶ ἡ μαρτυρι-
 κὴ τῶν Ἱερολοχιτῶν ἐθελουσία δὲν εἶνε μῆτε τὰ μόνον μῆτε
 καὶ τὰ κυριώτερα στοιχεῖα, τὰ μεγαλύνοντα τὸν χαρακτῆρα καὶ
 ἐξευγενίζοντα τὴν ἰδέαν τοῦ Ἱεροῦ Λόγου, διότι αὐτὰ ἀποτελοῦσι
 μόνον τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ δράματος παράστασιν, τὴν φανερώς
 ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ πολέμου ἐκτυλιχθεῖσαν. Ἀλλ' εἶνε ὁ ὑψη-
 λὸς λόγος, ἡ ὑπαγορεύσα, τὴν ἀνάγκη, καὶ τὴν τοιαύτην σύνθε-
 θεσιν αὐτοῦ, εἶνε ὁ ἠθικὸς καὶ ἐθνικὸς σκοπός, ὁ δι' αὐτοῦ πλη-
 ρωθεὶς, εἶνε τὰ πολῦτιμα τέλος διδάγματα, τὰ προκύπτοντα ἐξ
 αὐτοῦ, διότι αὐτὰ ἀποτελοῦσι τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ δράματος τού-
 του ὑπόστασιν, ἣτις, παρέχουσα τὴν ἠθικὴν καὶ ἱστορικὴν ὠφέ-
 λειαν, πρέπει πρωτίστως νὰ ἐξετάζεται καὶ νὰ λαμβάνεται ὑπ'
 ὄψιν.

Γινώσκω ὅτι μία καταστροφή, ἔστω καὶ ἂν παρέχῃ τὴν ἀπό-
 δεῖξιν ὑπερφυοῦς μεγαλοφυχίας, δὲν δύναται νὰ εἶνε ἴση πρὸς
 μίαν νίκην, ἀφοῦ ἡ νίκη, καὶ οὐχὶ ἡ καταστροφή, δίδει ἀποτε-
 λέσματα ὀριστικὰ καὶ πλήρη, ἀφοῦ, εἰδικώτερον εἰπεῖν, ἡ ἐλευ-
 θερία παντὸς Ἐθνους ἐπιτυγχάνεται, ὅταν τὸ ἔθνος αὐτὸ κατα-
 στρέφῃ τὸν τύραννόν του, καὶ οὐχὶ ὅταν καταστρέφεται ὑπ'
 αὐτοῦ, ἔστω καὶ ἂν καταστρέφεται ἡρωϊκῶς. Καὶ διὰ τοῦτο οὐδέ-
 ποτε θ' ἀπέδιδον, ἢν ἀποδίδω σημασίαν εἰς τὴν καταστροφήν τοῦ
 Ἱεροῦ Λόγου, οὐδὲ θὰ ἐθεώρουν αὐτὴν ὡς τὸ κορύφωμα τοῦ ὑπὲρ
 ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, ἂν, ἐκτὸς τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῶν φαινομέ-
 νων, δὲν ἀπέβλεπον καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς ἠθικὴν καὶ δι-
 δακτικὴν οὐσίαν.

Τώρα θέλει ὁ φίλτατος ἀναγνώστης νὰ μάθῃ διὰ τίνα λόγον
 ἐγένετο, ὡς ἐγένετο, ἡ ἐθελουσία αὕτη, τίς ἐπληρώθη σκοπός
 δι' αὐτῆς, καὶ τίνα σωτήρια διδάγματα ἀπορρέουσιν ἐξ αὐτῆς;
 Θέλει δηλονότι νὰ ἐννοήσῃ οὐ μόνον διὰ τί ἐγὼ θεωρῶ τὴν ἐθελου-
 θυσίαν ταύτην θέμα ἱστορικὸν ἕξοχον, τὸ ὅποιον πάντοτε πρέπει
 κατὰ προτίμησιν νὰ τίθεται ἐνώπιον τῶν Ἑλλήνων μαθητῶν τε
 καὶ φοιτητῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τί, ἂν δὲν προεκτεθῇ ἡ ἐξέτασις
 αὐτῆς, δὲν ἐννοεῖται κατὰ τὴν γνώμην μου, ὡς δεόν νὰ ἐννοηθῇ, ἡ
 ἐν Κρήτῃ παρουσία καὶ δράσις τῶν φοιτητῶν; Πρὸς τοῦτο πρέ-

πει τότε ν' ανέλθη μετ' ἐμοῦ ὀλίγον εἰς τὸ παρελθόν, ὅπου ὑπάρχουσιν αἱ πηγαί, ἀφ' ὧν παρήχθησαν, καὶ δι' ὧν ἐννοοῦνται τῶν Λαῶν αἱ σοβαραὶ ἐκδηλώσεις καὶ πράξεις. Ἄν δὲ κατὰ τὴν ἀνασκόπησιν ταύτην τοῦ παρελθόντος ἀναγκασθῶ νὰ ἐπαναλάβω πιστῶς ὅσα καὶ ἄλλοτε ἔτυχε νὰ εἶπω ἢ γράψω, ἐλπίζω ὅτι διὰ τοῦτο μῆτε ἡ ὑπομονή του θὰ ἐξαντληθῇ μῆτε ἡ προσοχή του θὰ χαλαρωθῇ, ἐννοοῦντος ὅτι τῶν αὐτῶν ἱστορικῶν πηγῶν ἢ αὐτὴ πάντοτε γίνεται χρῆσις, τὰ αὐτὰ δὲ πράγματα μόνον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἰμπορεῖ ἕκαστος σαφέστερον νὰ διατυπώσῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ὅτε πρὸ τῆς στερεωτέρας πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς τῶν Τούρκων συντάξεως κατέπιπτε λιπόψυχος ὁ σεσαθρωμένος Βυζαντινισμός, τῶν εὐπόρων καὶ τῶν λογίων εἰς τὴν ξένην εὐθὺς καταφυγόντων, πιστὴ τοῦ πατρῶου ἐδάφους σύντροφος ἀπέμεινεν, ὡς γνωστόν, ἡ πτωχὴ καὶ ἀπαίδευτος τάξις τοῦ Ἔθνους, ἥτις τοιουτοτρόπως, εἰς τὴν ἐσχάτην ἀπόγνωσιν περιελθοῦσα καὶ μὴ ἔχουσα ποῦ ἀλλαγῆ νὰ προσφύγῃ πρὸς ἄνεσιν ἀπὸ τῶν ἀφορήτων αὐτῆς δεινῶν, παρεδόθη ὀλοψύχως εἰς τὸ μόνον ἀπολειφθὲν εἰς αὐτὴν ἄσυλον, τὴν Ἐκκλησίαν, εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὁποίας εὔρε τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν σωτηρίαν. Διότι ἐκεῖ, τελειῶς ὑπὸ τὴν ἀπερίσπαστον μάναορφωτικὴν τῆς Ἐκκλησίας ἐπίδρασιν ἀνακαθαρθεῖσα, ἐξησφάλισε τὴν κοινωνικὴν ἐαυτῆς ὑπαρξίν, εἰς Κοινωνίαν νέαν, ὑγιᾶ καὶ σώφρονα μεταπλασθεῖσα.

Ἄλλ' ἂν ἡ Ἐκκλησία ὁμολογουμένως ὑπῆρξεν ἡ πρώτη στερεὰ σάνις, ἐφ' ἧς διεσώθη ὁ ἀπεγνωσμένος ναυαγός, ἂν εἰς αὐτὴν ἰδίως ὀφείλωνται τὰ πολύτιμα ἠθικὰ ἰδίως στοιχεῖα, τὰ συμπήξαντα τὸν νευρώδη κοινωνικὸν καὶ οἰκογενειακὸν αὐτοῦ ὀργανισμόν, δὲν προῆλθεν ὅμως ἐξ αὐτῆς καὶ ὁ μεγαλοπράγμων ἐνθουσιασμός οὐδὲ αἱ τόσαι ἄλλαι εὐγενεῖς ιδιότητες, ἅς διετράνωσεν ἔργῳ βραδύτερον ὁ ναυαγός αὐτός. Παρὰ δημιουργοῦ, ὅστις δόγμα μὲν ἔχει τὴν ταπεινωσιν καὶ τὴν ὑπομονήν, κύριον δὲ σκοπὸν τὴν ἀπώλειαν τοῦ προσκαίρου αὐτοῦ κόσμου χάριν τοῦ αἰωνίου μέλλοντος, ἦτο φυσικῶς ἀδύνατον ἐκ τῆς ἀποκλειστικῆς αὐτοῦ ἐπιδράσεως νὰ προέλθῃ τόσον πολὺ ζωη-

ρόν και υπερήφανον δημιουργήμα, τὸ ὅποιον ἀντὶ πάσης θυσίας νὰ ζητήσῃ τὴν ἀπόκτησιν και ἀπόλαυσιν τοῦ κόσμου τούτου, ἐν ὅσῳ εὐρίσκεται ἐν αὐτῷ. Ἀφοῦ δὲ ὁ χριστιανισμός, ὡς γνωστόν, μηδεμίαν ποιῶν διάκρισιν μεταξύ Ἰουδαίου και Σαμαρίτου, και τὸν κόσμον ἔλον εἰς μίαν ποιμνὴν ὑφ' ἓνα ποιμένα θέλων, ἦτο διὰ τοῦτο ὁ φυσικὸς ἐχθρὸς και ἐγένετο ὁ ἀσπονδότερος τῶν ἐθνικοτήτων διώκτης, πῶς ἦτο δυνατόν, εἰάν μόνον ἐξ αὐτοῦ ἐνεπνέετο, ν' ἀγωνισθῇ ὁ δουλωθεὶς αὐτὸς κόσμος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς ἐθνικότητος και ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεώς του; Πρὸς τοῦτο ἔπρεπεν ἄλλη δύναμις, ἐν τῇ καταλλήλῳ ὥρᾳ παρεισελθοῦσα, νὰ τονίσῃ ἄλλα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐλατήρια, τὰ ὅποια ἡ Ἐκκλησία δὲν ἤθελε και δὲν ἠδύνατο νὰ τονίσῃ.

Εἶχεν ἤδη συντελέσει τὸ ἑαυτοῦ ἔργον ὁ ἱερεὺς, ὅτε περὶ τὸ τέλος τῆς 2ας ἀπὸ κατακτήσεως ἑκατονταετηρίδος παρέκυψεν εἰς τὸ μέσον στοιχειώδης παράγων ἄλλος, ὁ διδάσκαλος, ὅστις ἐπὶ τοῦ στερεοῦ τῆς Ἐκκλησίας κοινωνικοῦ δημιουργήματος ἐπεβάλετο νὰ σφυρηλατήσῃ αὐτὸς τὸ ἔθνος, χαρακτῶν εὐδιακρίτως ἐπ' αὐτοῦ τοὺς ἐξειδικασμένους τύπους τῆς ἐλληνικῆς προσωπικότητός του. Καθ' ὃν δὲ χρόνον συνεκράτει ὁ τρόμος και αὐτὴν τὴν ἀναπνοήν, ὁ θεῖος αὐτὸς τῶν γραμμάτων ἐργάτης χρέος και σκοπὸν ἔθετο εἰς ἑαυτὸν νὰ ἀνυψώσῃ τὸ ἠθικὸν μέν, ἀλλὰ φοφοδέεστατον αὐτὸ πλᾶσμα τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὸ ἔνδοξον αὐτοῦ παρελθόν. Καὶ ἐκεῖ ὑπὸ τὴν ἀνέσπερον αἰγλὴν τῆς προγονικῆς αὐτοῦ δόξης και ἀκμῆς, διαφωτίσας τὴν διάνοιαν και τὴν ψυχὴν ἀνορθώσας, ἐνεφύσησεν εἰς αὐτὸ τῆς ἀνθρωπίνης μεγαουργίας τὰ ἰσχυρὰ ἐλατήρια, ἦτοι τὴν ἰδέαν τοῦ ἔθνους και τὸ πάθος ἐλευθέρας Πατρίδος. Διότι τοιοῦτοτρόπως ὁ χριστιανὸς αὐτός, ἰδὼν καθαρῶς ἐκεῖ οἷος ἦτο ποτε, και οἷος εἶχε καταστήσει τότε νὰ εἶνε, συνησθάνθη βαθύτατα τὴν ἀνάγκην τῆς ἑαυτοῦ ἀνορθώσεως ἀντὶ πάσης θυσίας, ἀποκαθιστάμενος και πάλιν εἰς Κράτος ἐλεύθερον και δυνατόν, οἷος ἦτο και πρὶν. Καὶ ἐν τῇ συναισθῆσει αὐτοῦ ταύτῃ κεῖνται τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, εἰς ὃν δούλος, πτωχός, ὀλίγος, και σχεδὸν ἄοπλος ἀποδυθεὶς, ἐκλόνισε τὸν τότε κραταῖον τῶν Σουλτάνων θρόνων και ἐπεσπάσατο τὸν θυμασμόν τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου.

Μικρὰ βεβαίως καὶ πολὺ περιορισμένα ἦσαν τὰ ἐφόδια τῆς διδασκαλίας ἐκείνης, ἀλλ' ἀπήνεγκεν αὕτη καρπὸς καταπληκτικούς, πρῶτον διότι ἐβασίζετο ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, καὶ δεύτερον διότι, ἀπηλλαγμένη πάσης σχολαστικῆς κενότητος καὶ ποταπῆς ἰδιοτελείας, ἀπέβλεπεν εἰς σκοπὸν ὠρισμένον καὶ ὑψηλόν, εἰς τὴν ἀνάστασιν τῆς Πατρίδος, εἰς ὃν αὕτη πρώτη ἀνυψωθείσα καὶ ἀφοσιωθείσα εἰλικρινῶς, συνανύψωσε καὶ συναφώσισε τὴν συνείδησιν τοῦ κατακειμένου Ἔθνους.

Ἡ τελεσφόρος λοιπὸν ἔκθασις τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος ὀφείλεται πρωτίστως εἰς τὴν ἠθοπλαστικὴν δύναμιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἄλλ' ἡ ἐμψυθηθεῖσα εἰς τὸ Ἔθνος συναίσθησις περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ ν' ἀναληφθῆ διὰ πάσης θυσίας ὁ ἀγὼν αὐτός, τοῦτο ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἠθοπλαστικὴν δύναμιν τοῦ Σχολείου. Καὶ διὰ τοῦτο ὅτε, τοῦ χρόνου πληρωθέντος, ἀνῆψεν ἡ Πατρίς τὸν βωμὸν τῶν παρ' ἀνθρώποις εὐγενεστάτων θυσιῶν, εἰς δὲ τὴν φωνὴν αὐτῆς ὠρθώθη σύσσωμον ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὸ Ἔθνος, κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, τὴν κρισιμωτέραν ἀπασῶν, καθ' ἣν τὸ ἄδηλον τοῦ μέλλοντος κρατεῖ μετεώρους καὶ πῶς ἀμφιρρέποντας τοὺς Λαοὺς, ἐτοίμους ἐκ τῶν πρώτων διαβημάτων ἢ νὰ ὀρμήσωσιν ἐνθουσιῶντες ἐπὶ τὰ πρόσω ἢ νὰ τραπῶσι περίτρομοι εἰς τὰ ὀπίσω, ἐφάνη τὸ Σχολεῖον κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ἐν ταῖς πρώταις τοῦ Ἔθνους γραμμαῖς, καὶ μετ' ἀποφασιστικότητος, ἣν ἡ διάνοια ἡμῶν σήμερον δὲν δύναται οὐδ' ἀπλῶς νὰ συλλάβῃ, ἦλθε παρὰ τὸν βωμὸν καὶ προσήνεγκε τὴν ἱεράν αὐτοῦ ἐκατόμβην.

Τὸ ἀναποφάσιστον τοῦ Ὑψηλάντου, ἡ ἔλλειψις τῆς ἀπαιτούμενης πειθαρχίας, τάξεως καὶ συνοχῆς ἐν τῷ ὑπ' αὐτὸν στρατῷ, καὶ ἡ ἐντεῦθεν βραδεῖα λήψις καὶ ἀτελῆς ἐκτέλεσις τῶν ἀναγκαίων μέτρων, πάντα ταῦτα, ἐπιτρέψαντα εἰς τὸν ἐχθρὸν νὰ συνέλθῃ, ἐνισχυθῆ καὶ προκαταλάβῃ ὀχυρὰ καὶ ἐπίκαιρα σημεῖα, πολλῶν ἐκλόνισαν τὴν πεποίθησιν περὶ τῆς ἐκθάσεως τοῦ ἐκεῖ ἀρξαμένου ἀγῶνος, προμηνύοντα τὴν ἄδοξον διάλυσιν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, καὶ μόνος ὁ θεὸς γινώσκει τίνας ἢ διάλυσις αὕτη ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἐντυπώσεις καὶ συνεπείας εἰς τὸ λοιπὸν ἐξεγειρόμενον ἤδη Ἔθνος. Ὅθεν πρὸς βεβαίωσιν τῶν ἀμφιρρόπων διαλογισμῶν καὶ πρὶν ἢ ἡ αἰσχρὰ ἤττα τῆς ἡμέρας ἐκείνης παραγάγῃ τὴν τελευ-

ταίαν και ανεπανόρθωτον ἴσως εἰς τοὺς ἀνθρώπους και τὰ πράγματα τροπήν, ἀφοῦ μία ὀριστικὴ νίκη ἦτο ὑπὸ τοιούτους ὄρους ἀδύνατος, μία ἥρωϊκὴ θυσία κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκείνας ἐπεβάλλετο ὑπὸ τῆς ὑφίστης ἀνάγκης. Καὶ τὸ καθῆκον τοῦτο, τὸ οὕτως ὑπὲρ Πατρίδος και ἐλευθερίας ἐπιβαλλόμενον, ὄφειλε πρὸ παντὸς ἄλλου ν' ἀναδεχθῆ τὸ Σχολεῖον, διότι αὐτό, θέλον νὰ ἐξωθήσῃ τὸ Ἔθνος εἰς τὸν ἀγῶνα, διαρκῶς ἐπὶ δύο αἰῶνας ἐφιθύριζεν εἰς τὸ οὖς αὐτοῦ ὅτι ἡ Πατρίς και ἡ ἐλευθερία εἶνε τὰ ὑπέρτατα ἀγαθὰ, τὰ συνιστῶντα τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν, αἱ δὲ πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῶν ἀναγκαῖαι θυσίαι τὸ πρῶτον και στοιχειωδέστατον χρέος παντὸς Λαοῦ εὐγενοῦς και παντὸς ἀνθρώπου, θέλοντος νὰ ζῆσῃ ὡς ἄνθρωπος, και οὐχὶ ὡς κτῆνος. Καὶ τὸ Σχολεῖον ἐπετέλεσεν ἐντίμως τὸ καθῆκον του τοῦτο, οὐχὶ μόνον διότι περισσότερον τῶν ἄλλων εἶχε τὴν ὑποχρέωσιν και συνησθάνετο τὴν ἀνάγκην, ἀλλὰ και διότι περισσότερον ὡσαύτως εἶχε τὸ πρὸς τοιαύτας θυσίας ἀπαιτούμενον ἠθικὸν σθένος.

Ἐκ τούτου δέ, ἂν ἡ Ἑλλάς ὑπέστη τὸν βαθύτερον σπαραγμὸν, κατετέθη ὅμως ὁ πρῶτος θεμέλιος λίθος τοῦ ἐλευθέρου οἰκοδομήματός της, και ἐπὶ πλεόν, δι' οὖς ἀμέσως θὰ ἐκθέσω λόγους, ἀνενεώθη παλαιὸν και μέγα τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς κεφάλαιον, εἰς τὸ ὅποῖον χρεωστῆται τὸ πᾶν και ἡ ἀρχαία Ἑλλάς και ἡ μετ' αὐτὴν προσοδεύσασα ἀνθρωπότης.

Ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος ὑπῆρχε, λέγουσιν, ἐν ἐπιβλητικῇ παραστάσει ἀνατεθειμένη ἡ μάχη, ἣν συνῆψε, και ἡ νίκη, ἣν ἤρατο ἡ Ἀθηνᾶ κατὰ τοῦ Ποσειδῶνος, ἀμφισβητήσαντος τὴν κυριαρχίαν τῆς χώρας ταύτης. Τίς εἶνε ἀράγε ἡ ἀλληγορία τοῦ μύθου τούτου, και διὰ τί ὁ περὶ τὸν Περικλέα δαιμόνιος καλλιτεχνικὸς κύκλος ἀνύψωσεν αὐτὸν ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ περιφανεστέρου σημείου τοῦ περιφανεστέρου ἐπὶ γῆς καλλιτεχνήματος;

Τὸ κύριον γνώρισμα, τὸ διακρίνον τοὺς ἀσιατικούς Λαοὺς ἀπὸ τῶν Λαῶν τῆς Εὐρώπης εἶνε ἡ ἀντίθετος περὶ θεοῦ και ἀνθρώπου παρ' αὐτοῖς δοξασία.

Οἱ μὲν τὴν Ἀσίαν οἰκοῦντες, ὡς φυσικὴν ἀρχὴν και μονάδα ἐννοήσαντες τὸν θεὸν ἢ τὸν ἐπὶ γῆς ἀντιπρόσωπον τοῦ θεοῦ, Χάν, Σάχ, Πατισάχ, και ὅπωςδῆποτε καλούμενον ἄλλως, ἐθεώρησαν

κατ' ἀνάγκην τὸν ἄνθρωπον ὡς οὐτιδανὸν μόνιον τοῦ θεοῦ, ὑπάρχον μόνον διὰ τοῦ θεοῦ καὶ χάριν τοῦ θεοῦ. Οὕτω δὲ προέκυψεν ὡς φυσικὴ συνέπεια τῆς δοξασίας ταύτης ὁ μὲν ἄνθρωπος νὰ μείνῃ ἐν τῇ αὐτῇ ἀρχηγόνῃ τῆς βαρβαρότητος καταστάσει, ἀναλλοίωτος καὶ ἀβέλτερος ἑσασεῖ, τεράστιοι δὲ πληθυσμῶν ὄγκοι νὰ συγκρατῶνται στερεῶς ἀπὸ τῆς ιδέας ἐνὸς μόνου ἀνθρώπου, ὅστις, ὡς ἀπορρέων καὶ ἐμπνεόμενος ἀμέσως ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ἔχει ἀπόλυτον ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας τῶν ὑπηκόων. Καὶ ἡ τοιαύτη θεοκρατικὴ θεωρία, μετὰ τῶν πρώτων ἀποίκων πιθανῶς ἐξ Ἀσίας ἐλθοῦσα, ἐκράτησε καὶ ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς πρώτους χρόνους.

Ἄλλὰ καθ' ὅσον ἡ Ἑλλάς ἔδαινε σὺν τῷ χρόνῳ ἡμερουμένη, κατὰ τοσοῦτον καὶ τὸ γνήσιον αὐτῆς πνεῦμα, ὑπὸ τῶν περιβαλλόντων αὐτὸ φυσικῶν στοιχείων διαμορφούμενον καὶ ἐξεγειρόμενον, δὲν ἐβράδυνε νὰ ἔλθῃ εἰς ἀγῶνα ἐπικρατήσεως πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην, ὡς φυσικὴν ἀρχὴν καὶ μονάδα ἐρεῦνης ἀναγνωρίσαν τὸν ἄνθρωπον, καὶ οὐχὶ τὸν θεόν. Καὶ ὁ ἀγὼν αὐτός, ὅστις διεξήχθη ὡς φαίνεται σκληρῶς μεταξὺ τῶν δύο σχηματισθέντων ἐν Ἑλλάδι ἀντιπάλων κομμάτων καὶ ὅστις ἀλληγορεῖται ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς Ἀθηναῖς κατὰ τοῦ Ποσειδῶνος, εἶνε προδήλως τὸ σημαντικώτερον ἀνθρώπινον γεγονός, καὶ διὰ τοῦτο ἀνυψώθη τεθεῖς ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος. Διότι ὁ ἐλληνικὸς καὶ ὅλος ὁ ἐξ αὐτοῦ ἀπορρέουσας νεώτερος εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἔχει ἀκριβῶς εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καθ' ἣν ἡ γνησία καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐλληνικὴ θεότης, ἡ ἐκπροσωποῦσα τὸ πεφωτισμένον καὶ προσδευτικὸν τῆς Ἑλλάδος πνεῦμα, ἐκδιώξασα τὸν σκοτεινὸν καὶ στάσιμον θεὸν τῆς Ἀσίας, κατέστησεν ἐλεύθερον τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἐρεῦνης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, καθ' ἣν, ἄλλως εἰπεῖν, τὸ πεφωτισμένον ἐλληνικὸν πνεῦμα, γενόμενον εἰς ἑαυτὸ διὰ τῆς ἀποσείσεως τοῦ ἀσιατισμοῦ, ἠδυνήθη ἐν τῇ ὀρθῇ θεωρίᾳ περὶ θεοῦ καὶ ἀνθρώπου νὰ θέσῃ τὰς ἀκινήτους ἔκτοτε βάσεις τῆς τέχνης καὶ ἐπιστήμης.

Αἰῶνες ἔκτοτε παρήλθον πολλοί, ὅτε ὁ αὐτὸς θεός, ὁ οὕτως ἐντεῦθεν ἐκδιωχθεὶς, ἐν καταλλήλῳ ἐπανελθὼν σιγῆ, κατέκλυσε καὶ πάλιν τὴν τετιμημένην κοιτίδα τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ, τὸ ἀποκτηνωτικὸν αὐτοῦ κράτος ἐπιβαλὼν. Καὶ ἐξηκολούθησε, συνεπῆς πρὸς τ' ἄγρια ἔνστικτά του, νὰ μολύνη καὶ νὰ καταστρέφῃ ἀνηλεῶς αὐτὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν τὸ

αυτό πάλιν προοδευτικὸν τῆς Ἑλλάδος πνεῦμα, ἡ αὐτὴ πάλιν Ἑλληνικὴ θεότης, ἀνακύψασα καὶ κραταιωθεῖσα, παρσκευάσατο τὸν γιγάντειον ἑπταετῆ ἀγῶνα, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐτρικυματίσθη μὲν, ὡς ἐντελῶς ἀνάσκητος εἰς τὰ ὅπλα, καὶ ἔπεσε καθ' ἑαυτήν, κατέβαλεν ὅμως καὶ ἐξέβαλεν ἀπὸ μέρους τῆς οἰκείας χώρας τὸν βάρβαρον ξένον ἐν τῷ συνόλω τοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, αὐτὴ ἐφώτισεν, αὐτὴ ἐνεψύχωσε καὶ ὠρθωσε κατ' αὐτοῦ.

Ἐὰν λοιπόν, ὡς ἐν τῇ προϊστορικῇ ἐποχῇ, οὕτω καὶ τῷ 1821 συνεκρούσθησαν οἱ αὐτοὶ θεοὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ἐὰν ὀηλαδὴ ὁ ἀγὼν αὐτὸς ἦτο κυρίως ἀγὼν τοῦ φωτὸς καὶ τῆς προόδου κατὰ τοῦ σκότους καὶ τῆς στασιμότητος, παρασκευασθεὶς ὑπὸ τῆς γνησίας ἑλληνικῆς παιδείουσεως καὶ ἀγωγῆς, τότε ἡ ἐν Δραγατσανίῳ καταστροφή, καθ' ἣν ἡ παιδείσις καὶ ἡ ἀγωγή αὐτὴ ἐθυσιάσθη, πολὺ ὀρθῶς θεωρεῖται ὡς τὸ γνησιώτερον, εὐγενέστερον καὶ περιεκτικώτερον γεγονός τοῦ ἀγῶνος τούτου. Διότι ἐν αὐτῇ κυρίως, οὐ μόνον ἐξεδηλώθη ἐν τῇ καθαρωτάτῃ αὐτοῦ ἐννοία ὁ ὑψηλὸς χαρακτήρ καὶ τὸ ἀληθές αὐτοῦ ἐλατήριον, ἀλλὰ καὶ ἐπληρώθη ἐν ταυτῷ μέγας ἱστορικὸς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος νόμος, αἴρων τὴν πρᾶξιν τοῦ Ἱεροῦ Λόγου εἰς τὸ ὕψος τοῦ Παρθενῶνος.

Αὐτὸς εἶνε ὁ λόγος, δι' ὃν ἐγένετο, καὶ αὐτὸς ὁ σκοπός, ὅστις ἐπληρώθη ἐκ τῆς θυσίας τοῦ Ἱεροῦ Λόγου. Τὸ δ' ἐξ αὐτῆς διδακτικὸν ἐξαγόμενον, τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ μελετήσῃ καλῶς ἡ ἐκπαιδευομένη νεότης, νομίζω ὅτι δύναται νὰ συνοψισθῇ ὡς ἑξῆς.

« Ἐν ὅσῳ ἡ Ἑλλὰς ζητεῖ ὅ τι καὶ ἱστορικῶς καὶ πραγματικῶς δικαιούται ἐν τῷ κόσμῳ νὰ ἔχῃ, ἐν ὅσῳ ὑπάρχουσι τέκνα αὐτῆς, ἐστερημένα τοῦ πρώτου δώρου, τὸ ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος, παρὰ θεοῦ λαβὼν, πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ ἔχῃ, ἵνα εἶνε ἄνθρωπος, ἡ ἐκπροσωποῦσα τὸ πεφωτισμένον καὶ προοδευτικὸν τῆς Ἑλλάδος πνεῦμα νεότης, ὡς ἐν καιρῷ εἰρήνης ὀφείλει, τὴν δᾶδα τῆς ἐπιστήμης εἰς χεῖρας ἔχουσα, νὰ ἠγῆται καὶ ὀδηγῆ τὸ ἔθνος εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθοῦς προόδου καὶ τοῦ ἀληθοῦς πολιτισμοῦ, οὕτως ὀφείλει καὶ ἐν καιρῷ πολέμου τὴν πρόσδον καὶ τὸν πολιτισμὸν σκοποῦντος, τὸ ὅπλον εἰς χεῖρας ἔχουσα, νὰ ἠγῆται καὶ προκινδυνεύῃ τοῦ ἄλλου ἔθνους, δίδουσα αὐτῇ τὸ παράδειγμα τῶν θυσιῶν. Κατὰ τοὺς πολέμους τούτους, καθ' οὓς μῆτε ξένων χωρῶν μῆτε ἀλλογενῶν πληθυσμῶν ἢ βιαία κατάκτησις, ἀλλὰ ζητεῖται

μόνον τῶν μεγάλων καὶ αἰωνίων ἠθικῶν ἀρχῶν ἢ ἀναστήλωσις, ἢ θέσις τῆς νεότητος αὐτῆς εἶνε ἀείποτε ἐν τῇ πρωτοπορείᾳ τοῦ Ἑθνους καὶ οὐδέποτε ἐν τῇ οὐρᾷ. Ὅπου δέ ποτε συμβῆ τὸ ἐναντίον, καὶ ἀντ' αὐτῆς ἡγοῦνται καὶ προκινδυνεύουσι ποιμένες καὶ γεωργοί, ἐκεῖ τότε ἢ ὁ ἄγων αὐτὸς δὲν εἶνε ἑλληνικὸς ἢ ἡ νεότης αὕτη, ἐκφυλισθεῖσα καὶ ἐκφραυλισθεῖσα εἰς ἔσχατον βαθμὸν, δὲν ἔχει αἷμα καὶ φρόνημα ἑλληνικόν».

Ἴσως ἄλλοι πρεσβεύουσι περὶ τούτου ἄλλα. Ἐγὼ δὲ μὲν ἔχω τὴν ἰδέαν ὅτι, ἂν τις ἀπὸ τῶν ἐντυπώσεων τούτων τοῦ Ἱεροῦ Λόγου θελήσῃ ν' ἀποβλέψῃ αἴφνης εἰς τὴν πανεπιστημιακὴν νεότητα, καὶ μάλιστα τὴν μετὰ τὸ 1862, ἂν δηλαδή, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὰς σκέψεις, τὰ αἰσθήματα καὶ τὴν πρᾶξιν τῶν Ἱερολοχιτῶν, σκεφθῆ τί ἔκτοτε ἐσκέφθησαν, τί ἠσθάνθησαν καὶ τί εἰς ὁμοίας περιστάσεις ἐπραξαν οἱ ἄμεσοι διάδοχοι καὶ ἀναπληρωταὶ αὐτῶν, θά εὐρεθῆ πάντως πρὸ φαινομένου, παραδόξου ἡμολουμένως. Διότι θὰ ἴδῃ καὶ θὰ πεισθῆ ἐκ τῆς συγκρίσεως ταύτης ὅτι ἡ μὲν πρὸ τοῦ 1821 μισητὴ δουλεία ὑπῆρξε στάδιον ἐξανθρωπιστικὸν καὶ ἀνορθωτικόν, ἐμπεδώσασα ἐν τῇ μαθητιώσῃ κατ' αὐτὴν νεότητι τὰ θεμέλια τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἀναστάσεως καὶ μεγαλουργίας, ἡ δὲ θεία ἐλευθερία ἐγένετο στάδιον φθοροποιόν, καταστρέψασα καὶ αὐτὸ τὸ θεμελιωθὲν ὑπὸ τῆς δουλείας.

Τίς εἶνε ἄρα γε ἡ αἰτία τοῦ παραδόξου τούτου;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τὸ σπουδαιότερον κατ' ἐμὲ ζήτημα, ἐκ τῆς πλημμυλοῦς τοῦ ὁποίου ἀντιλήψεως ἐπάθομεν κυρίως, ὅσα ἐπάθομεν, ἀπὸ δὲ τῆς ὀρθῆς λύσεως ἐξαρτᾶται κατὰ μέγιστον μέρος σήμερον ἡ ριζικὴ διόρθωσις τῶν κακῶς ἐν τῇ Πολιτείᾳ καὶ Κοινωνίᾳ ἐχόντων, δὲν εἶνε μῆτε τὸ στρατιωτικόν, μῆτε τὸ οικονομικόν, μῆτε τὸ δικαστικόν, μῆτε ἄλλο τι τῶν τοιούτων, περὶ ὧν ὁ τοσοῦτος καθ' ἡμέραν λόγος καὶ θόρυβος. Ἄλλ' εἶνε τὸ ζήτημα τὸ μαθητικόν, περὶ οὗ δυστυχῶς τοσαύτη ἐπικρατεῖ ἀνεξήγητος πλάνη καὶ ἐπιδεικνύεται ἐγκληματικὴ ἀληθῶς ἀδιαφορία.

Πολλοί, καὶ ἐκ τῶν ἀξιούντων μάλιστα νὰ κυβερνήσωσι τὸν ἀτυχή τοῦτον τόπον, πρεσβεύουσιν, ἔτι καὶ σήμερον, παραδόξως ὅτι ἢ δι' εὐρυτέρας διδασκαλίας πρόσκτησις ὅσω τὸ δυνατόν περισσοτέρων γνώσεων, τόσω περισσότερο θὰ καταστήσῃ τὴν νεότητά ἀξίαν τοῦ προορισμοῦ της. Ἄλλ' ἐὰν ἐρωτήσετε αὐτοὺς ἐπὶ τίνος λογικῆς σκέψεως ἢ πραγματικοῦ βασιζόμενοι δεδομένου ἔχουσι τὴν τοιαύτην γνώμην, τετριμμένους τινὰς θὰ σᾶς ἀναμασήσωσι μόνον λόγους, περισσότερο τῆς ἀγνοίας των διατρανοῦντας τὴν θρασύτητά των. Ἡ Ἑλλάς, ἥτις ἦλθεν εἰς τὸ εἶναι ἐκ τοῦ μηδενός, καθ' οὓς χρόνους ἠριθμοῦντο εἰς τοὺς δακτύλους τῆς μιᾶς χειρὸς οἱ ἐν ἐκάστη ἐπαρχίᾳ δυνάμενοι νὰ γράψωσι μόλις τὴν ὑπογραφήν των, παρ' ὀλίγον νὰ ἐπανεέλθῃ ἀπὸ τοῦ εἶναι εἰς τὸ μηδέν, ἀφ' ὅτου οἱ ἐπιστήμονες μόνον ἀριθμοῦνται ἐν αὐτῇ εἰς πολλὰς χιλιάδας, αἱ δὲ γνώσεις τοῦ χειροτέρου τῶν σημερινῶν σπουδαστῶν εἶνε ἀσυγκρίτως περισσότεραι τοῦ ἀρίστου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Εἰς τί λοιπὸν ὠφέλησεν αὐτὴν ἡ τεραστία αὔξησης τῶν γνώσεων καὶ ἡ πληθώρα τῶν ἀνοσιῶν καὶ ἐν πολλοῖς ἀνοσιῶν της λογιωτάτων;

Ὁλόκληρος ὁ τερατώδης οὗτος παραλογισμὸς στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀκολούθου ἀπλουστάτης πλάνης. Ὑποθέτουσιν ὅτι προέρχονται ἀπὸ τῆς μαθήσεως τὰ ἐλατήρια ἐκεῖνα, τὰ ὅποια διευθύνουσι πάντοτε τὴν διάνοιαν πρὸς τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθόν, τὰ ὅποια ὀρθώνουσι τὴν συνειδήσιν πρὸς ὑψηλὰ βουλευόμενα, καὶ ἐνδυναμόνουσι τὴν ψυχὴν εἰς γενναίας πράξεις, ἐνῶ τὰ πολύτιμα αὐτὰ ἐλατήρια προέρχονται ἐκ τῆς ἀγωγῆς, ἥτις εἶνε πολὺ διάφορος τῆς μαθήσεως, καὶ διάφορον στάδιον ἐνεργείας ἔχει ἐκαστέρα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἡ μὲν μάθησις τὸν νοῦν ἡ δὲ ἀγωγή τὸ ἦθος. Καὶ διὰ τοῦτο ὡς ὁ Ἰξίων, ὅστις τὴν Νεφέλην καὶ οὐχὶ τὴν Ἥραν ἐκ πλάνης ἀναγαλισθεὶς, ἔσχεν ἀντὶ τέκνων τέρατα, τοὺς Ἴπποκενταύρους, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐξ ὁμοίας πλάνης, περὶ πλείστου τὴν μάθησιν ποιησάμενοι τὴν δὲ ἀγωγήν περὶ μηδενός, ἔσχομεν ἀποτελέσματα τερατωδέστερα ἐν τῷ προσώπῳ τῶν ἐκπαιδευομένων νέων.

Δὲν ἠδυνήθημεν ἡ ὀρθότερον δὲν ἠθελήσαμεν νὰ ἐννοήσωμεν τοῦτο τὸ ἀπλούστατον, τὸ ὅποιον πολὺ φανερώς προσπίπτει εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν ὥραν, ὅτι χρήσιμοι εἰς πά-

σαν κοινωνίαν και πολιτείαν εἶνε οἱ ἠθικοί, και οὐχὶ οἱ γραμματισμένοι, ἐκτὸς ἐὰν εἶνε και ἠθικοί. Και διὰ τοῦτο εἰς τὸ παράδοξον ἡμῶν Κράτος, ὅπου τῇ ἀνοχῇ και τῇ συνδρομῇ ἔστιν ὅτε τῆς Κυβερνήσεως ἀνεπετάσθησαν αἱ πύλαι εἰς πάντας τοὺς ἀπαισίους παράγοντας τῆς τε ἀτομικῆς ἐξαγρειώσεως και τῆς ἐθνικῆς ἀδυναμίας, ὅπου ὁ ὕλισμός, ὁ ψευδοπολιτισμός και ὁ κοσμοπολιτισμός ἐμόλυναν πάντας και πάντα, ἀπέναντι τῆς τοιαύτης καταστάσεως ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία περιώρισε τὰς φροντίδας και τὰς δαπάνας της μόνον εἰς τὸ πῶς νὰ μάθωσι γράμματα τὰ παιδιὰ, μὴ συναισθανομένη ὅτι τοιοῦτοτρόπως διευκολύνει μόνον τὴν ὀλεθρίαν τάσιν και ἐντείνει τὴν κακοῦργον δύναμιν τῆς καταστάσεως αὐτῆς. Περί τοῦ πῶς ὅμως τὰ παιδιὰ αὐτὰ θὰ ἀποβῶσιν ἄνθρωποι ἠθικοί, περί τοῦ πῶς δηλονότι θὰ ἀποκτήσωσι τὰ ἀπαραίτητα εἰς τὸν μέλλοντα ἴδιον και δημόσιον βίον ἠθικὰ προσόντα, τιθέμενα ἐγκαίρως ὑπὸ τὴν ἀγωγὴν ἐκείνην, ἣτις ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον παντὸς στερεῶς συντεταγμένου Κράτους και παντὸς ὑγιοῦς και προοδευτικοῦ Λοῦ, και ἣτις, ἐνωρὶς περιθωρακίζουσα τὰ παιδιὰ αὐτὰ ἠδύνατο νὰ τὰ καταστήσῃ ἀτρωτα ἀπὸ πάσης νοσηρᾶς τοῦ κοινωνικοῦ και πολιτικοῦ περιέχοντος ἐπιδράσεως, ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις περί αὐτοῦ, οὐ μόνον οὐδὲν ποτε αὐτῇ οὐτ' ἐσκέφθη οὐτ' ἐπραξεν, ἀλλὰ και δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ καταστήτῃ ἐμπόδιον εἰς πᾶσαν ἄλλων προαίρεσιν ἢ ἐργασίαν, τείνουσαν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν.

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας τότε πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἐκτροχιασθῇ τοῦ προορισμοῦ της και νὰ μὴ καταπέσῃ ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ ἢ ἐν τῇ δουλείᾳ ἀνορθωθείσα, περί ἣς ὁ λόγος νεότης;

Ἀνήκω και ἐγὼ εἰς τὸν κύκλον τῶν πολλῶν ἢ ὀλίγων, οἵτινες φρονοῦσιν ὅτι οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ διορθώσεως και σωτηρίας ἐλπίς, ἂν διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Συντάγματος δὲν ἐπέλθωσιν αἱ ἀναγκαῖαι ριζικαὶ εἰς τὸν πολιτικὸν ἡμῶν και διοικητικὸν ὄργανισμὸν μεταβολαί, και ἐν τῷ πρὸ ἔτους ἐκδοθέντι ὑπ' ἐμοῦ βιβλίῳ Ἀνόρθωσις, ὑπέδειξα τί πρέπει και διὰ τινας λόγους πρέπει ἢ νὰ μεταβληθῇ πλημμελῶς ὑπάρχον ἢ νὰ προστεθῇ ἐν τῷ Συντάγματι μὴ ὑπάρχον. Παρερχόμενος δὲ πάντα τὰ ἄλλα, δύο μόνον, ἔχοντα ἄμεσον σχέσιν και ἐπιχύνοντα φῶς εἰς

τὸ κύριον θέμα τῆς προκειμένης μελέτης, νομίζω σκόπιμον νὰ μὴ παρέλθω.

Πρῶτον, ὅτι εἶνε φυσικῶς ἀδύνατος πᾶσα κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ διόρθωσις, ἂν προηγουμένως διὰ τῆς καταλλήλου ἀγωγῆς δὲν διορθωθῆ καὶ ἀνορθωθῆ ἠθικῶς ἡ ἐκπαιδευομένη νεότης, ἥτις, διότι μετ' οὐ πολὺ θὰ διευθύνῃ τὴν Πολιτείαν, ἀναλαμβάνουσα πάντα τὰ ἀξιόματα αὐτῆς, καὶ θὰ διαπλάσῃ κατὰ τὸν ἑαυτῆς τύπον τὴν Κοινωνίαν, εἶνε τοῦ μετ' ὀλίγον Ἔθνους ἡ καρδία καὶ ἡ συνειδήσις. Καὶ δὲν ὑπῆρξέ ποτε ἐπὶ τῆς γῆς Ἔθνος μικρὸν ἢ μέγα, τὸ ὁποῖον ἠδυνήθη καὶ ἐπ' ὀλίγον νὰ σταθῆ εἰς τοὺς πόδας τοῦ ὄρθου, ἀφ' ἧς στ. γμῆς ἐν τῷ προσώπῳ τῆς νεότητος ταύτης ἐξελύθη καὶ κατέπεσεν ἡ καρδία του καὶ ἡ συνειδήσις του. Ἐν ὅσῳ λοιπὸν ἡ νεότης αὕτη ἀφίνεται διὰ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν ἠθοπλαστικῶν ἐνασχολήσεων νὰ κατατρίβεται ἐλεεινῶς εἰς τοῦ ὕλισμοῦ καὶ ψευδοπολιτισμοῦ τὰς ἠθοφθόρους διατριβὰς καὶ διασκεδάσεις, προσκτωμένη ἄς ἤδη προσκτᾶται ἐξ αὐτῶν ἰδέας καὶ ἐξεις, τὸ ἐλληνικὸν Ἔθνος θὰ καταπέσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ, ὡς καταπίπτουσιν ἀφ' ἑαυτῶν πάντα τὰ πράγματα, ἅμα ὡς ἀπολέσωσιν ὅτι κυρίως τὰ ὑποβαστάζει. Πάντα δὲ τὰ ἄλλα μέτρα καὶ σχέδια περὶ οικονομικῶν, στρατιωτικῶν, δικαστικῶν, καὶ τῶν ὁμοίων ἄλλων, περὶ ὧν ὁ καθ' ἡμέραν λόγος καὶ θόρυβος, εἶνε ἀνάξια Λαοῦ ἐλευθέρου προσχήματα, μὲ τὰ ὁποῖα θέλομεν νὰ ἐμπαίζωμεν ἡμᾶς αὐτούς, νομίζοντες ὅτι ἐμπαίζομεν ἄλλους.

Καὶ δεύτερον, ὅτι τὸ δυνάμενον ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ν' ἀνορθώσῃ τὴν νεότητα ἠθικῶς κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Ἔθνους καὶ τῶν ἰδίων τῆς παραδόσεως εἶνε ἡ στρατιωτικὴ αὐτῆς ἀγωγή.

Οἱ ἀνέκαθεν διάσημοι ἠθολόγοι, οἱ ἀσχοληθέντες εἰς τὰ τοιαῦτα, πάντες σχεδόν, προεξάργοντος τοῦ Πλουτάρχου, χαρακτηρίζουσι τὴν στρατιωτικὴν ἀγωγήν ὡς τὴν πασῶν ἠθοπλαστικωτέραν καὶ τὴν πρωτίστως ἀναγκαιοῦσαν εἰς ἐλευθέρους παῖδας, οὐχὶ μόνον διότι, ἐξεγείρουσα τὰ εὐγενέστερα τοῦ ἀνθρώπου ἔνστικτα, ἐξευγενίζει καὶ ἀνυψοῖ τὸ φρόνημα, οὐχὶ διότι, ἀνδρική καὶ σκόπιμος οὔσα ἀσκήσις, κατὰ τὸν Φιλοποίμενα, τονίζει περισσότερο πάσης ἄλλης καὶ καθιστᾷ τὸ σῶμα χρῆσιμον εἰς τοὺς ἀναγκαίους ἀγῶνας, οὐδὲ διότι, ἐκτυλίσσοις τοῦ πολέμου τὴν ἐξόχως μεγαλοπρεπῆ εἰκόνα, μεγαλύνει καὶ ἐνισχύει τὴν ψυχὴν εἰς ἔργα ἄξια ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ διότι ἐπὶ πᾶσι τούτοις, βεβαι-

οὔσα τὴν πολῦτιμον ἐξ ἴσου στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν ἀρετὴν τοῦ πειθαρχεῖν, δημιουργεῖ ὅσον στρατιώτας τοσοῦτον καὶ καλοὺς πολίτας. Καὶ τὴν θεωρίαν ταύτην τῶν ἠθολόγων ἐπεκύρωσεν ἡ πείρα πανταχοῦ μὲ τὸ παραπάνω, ὅπου ἢ ἐν τοῖς ὅπλοις ἄσκησις ἐξελήφθη ὡς ἀναγκαῖος ὅρος τῆς δημοσίας ἀγωγῆς. Τοιαύτη δὲ οὔσα καὶ τοιαῦτα δυναμένη ἡ ἀγωγή αὕτη, εἶνε ὁ ἰσχυρότερος καὶ ἀναγκαιότατος ἐν Ἑλλάδι ἠθολοπλαστικὸς παράγων, ὅστις, ἀντιρρόπως ὄρων πρὸς τὰ ἀνελεύθερα ἐντροφήματα καὶ τὰς ἠθοφόρους διασκεδάσεις, δύναται ν' ἀνυψώσῃ πῶς τὴν νεότητα ὑπεράνω τοῦ ἐλεεινοῦ βορβόρου, ὅπου τὴν ἀφῆκε νὰ σήπεται ἢ κακοῦργος ἀδιαφορία τοῦ παρελθόντος.

Ἐὰν δὲ τις ἐπὶ πλεον ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο ὑπὸ τὴν καθαρῶς στρατιωτικὴν του ἀποτελεσματικότητα, ἐὰν δηλονότι, γινώσκων τὰς τεραστίας ἐλλείψεις τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν οικονομικὴν κατάστασιν τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κράτους, θελήσῃ νὰ μάθῃ κατὰ πόσον θὰ εἶνε ὠφέλιμος εἰς τὴν στρατιωτικὴν τῆς Ἑλλάδος ἐνδυνάμωσιν ἢ τοιαύτη τῆς ἐκπαιδευομένης νεότητος ἀγωγῆ, ἀδύνατον νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ ὅτι αὕτη εἶνε ἡ σπουδαιότερα πρὸς συγκρότησιν ἀξιωματικοῦ στρατοῦ φυσικὴ βᾶσις, τὴν ὁποίαν ὄν δυνάμεθα νὰ παραβλέψωμεν ἀκινδύνως. Διότι θὰ ἴδῃ τότε ὅτι μὲ ἀσήμαντον σχετικῶς δαπάνην εἶνε δυνατόν νὰ πληρωθῶσιν αἱ πλείσται καὶ αἱ κυριώτεραι τοῦ στρατοῦ ἐλλείψεις, ἄς οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ πληρώσῃ δι' ὀνησὺν δαπάνης.

Δὲν ἐννοῶ μόνον τὴν ἄμεσον ὠφέλειαν, ἣν θὰ ἔχῃ ὁ στρατός ἐκ τῆς τοιαύτης προπαρασκευῆς τρισχιλίων περίπου κατ' ἔτος μαθητῶν τε καὶ φοιτητῶν, ὅσῳ καὶ ἂν φαίνεται αὕτη μεγάλη, ὡς παρέχουσα εἰς αὐτὸν τὴν ἀνεκτίμητον εὐκολίαν νὰ ἐκπαιδεύσῃ αὐτοὺς εἰς τὰ καθήκοντα τῶν βαθμοφόρων, ἀποκτῶν οὕτω ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ καὶ διὰ τῆς αὐτῆς δαπάνης, ἀντὶ στρατιωτῶν, πολὺ περισσοτέρους καὶ πολὺ τῶν παρόντων τελειότερους ἐπὶ ὑπαξιωματικούς καὶ ἀξιωματικούς, ἐφέδρους ἰδίως. Ἐννοῶ προσέτι καὶ κυριώτερον μάλιστα τὴν ἔμμεσον ὠφέλειαν, ἣν θὰ παράσχη διὰ τῆς Κοινωνίας, καὶ εἰλικρινῶς ἀπορῶ πῶς τὴν ὠφέλειαν ταύτην, ὑπαγορευομένην σήμερον μάλιστα καὶ ὑπὸ στοιχειώδους στρατιωτικοῦ ἀξιώματος, ἀγνοοῦσιν ἢ ὑποτιμῶσιν ἐκεῖνοι πρὸ πάντων, πρὸς οὓς εἶνε ἀνατεθειμένον ὑπὸ τοῦ ἔθνους νὰ

σκεφθῶσι σοβαρῶς καὶ ἐργασθῶσιν ἐγκαίρως ὑπὲρ τῆς πραγμα-
τικῆς βελτιώσεως τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως τοῦ στρατοῦ.

Ἀφ' ὅτου διὰ τῆς γενικῆς στρατολογίας εἰς τὸν στρατὸν
προσέρχεται σχεδὸν ἅπας ὁ ἐν ἡλικίᾳ πληθυσμός, διὰ δὲ τὸν μει-
ωθέντα χρόνον τῆς ἐν τῷ στρατῷ διαμονῆς κατέστη δύσκολος ἡ
ἐν αὐτῷ προπαρασκευῇ τῶν στρατιωτῶν, οἷους ὁ σημερινὸς πό-
λεμος ἀξιοῖ αὐτούς, ἡ Κοινωνία ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης, συσ-
συματωθεῖσα οὕτως εἰπεῖν πρὸς αὐτόν, κατέστη ὁ μόνος φυσι-
κὸς πρόδρομος καὶ ὁ σπουδαιότερος τοῦ στρατοῦ βοηθητικὸς πα-
ράγων, εἰς τὸν ὁποῖον προσφεύγοντα τὰ μικρὰ καὶ πτωχὰ Ἕθνη
ιδίως δύνανται νὰ λάβωσι σχεδὸν ἀδαπάνως ὅτι ἐλλείψει τῆς
ἀπαιτουμένης δαπάνης ἀδύνατον νὰ ἔχωσιν ἐν τῷ στρατῷ. Ἐάν
ὁ στρατὸς πρὸ τῆς γενικ. στρατολογίας οὐδεμίαν εἶχε στενὴν συ-
νάφειαν πρὸς τὴν Κοινωνίαν, καὶ οὐδεμίαν προσεδόκα ἄμεσον ἢ
ἔμμεσον συνδρομὴν ἐξ αὐτῆς, διότι εἶχε καὶ τὸν ἀναγκαῖον χρόνον
καὶ πάντα τὰ ἄλλα μέσα νὰ πλάσῃ αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ τοὺς ὀπλί-
τας κατὰ τὰς τότε ἀπαιτήσεις, ὅπωςδῆποτε προδιαπεπλασμένους
ὑπὸ τῆς Κοινωνίας, ἀφ' ὅτου ὅμως διὰ τῆς γενικῆς στρατολό-
γιας ὀφείλει ἐν πολὺ τοῦ προτέρου ὀλιγωτέρῳ σχετικῶς χρόνῳ
νὰ παρασκευάσῃ πολὺ περισσοτέρους καὶ τελειοτέρους ἐν ταυτῷ
ὀπλίτας, ἢ στοιχειώδης ἔκτοτε ἐν τῷ προτέρῳ κοινωνικῷ βίῳ στρα-
τιωτικῆ διάπλασις τῶν ὑποχρέων πρὸς στρατολογίαν νέων, διευ-
κολύνουσα μεγάλως τὸ ἄλλως δύσκολον τοῦ στρατῶνος ἔργον.
κατέστη ὅρος στρατιωτικὸς πρῶτος.

Ἐάν λοιπὸν διὰ τοὺς λόγους τούτους ἡ Κοινωνία εἶνε ὄντως
σήμερον ἡ φυσικὴ τοῦ στρατοῦ βάσις, ἀφ' ἧς, ὡς ἀπ' ἀνεξαν-
τλήτου τινος πηγῆς, δυνάμεθα ν' ἀντλήσωμεν ἀδαπάνως τόσῃ
ἀφθονωτέραν στρατιωτικὴν ὠφέλειαν, ὅσῃ περισσότερον ἐν αὐτῇ
θελήσωμεν νὰ ἐργασθῶμεν, ἐάν, ἄλλως εἰπεῖν, ὁ στρατὸς το-
σοῦτῳ δυσκολώτερον σήμερον ἐπιτελεῖ τὸ ἑαυτοῦ, ὅσῃ ἀντιστρα-
τιωτικώτερον ζυμοῦται ἡ Κοινωνία, τότε αἱ ἀναγκαῖαι πρὸς ἀνά-
πτυξιν καὶ σύνταξιν τῶν στρατιωτικῶν τοῦ Ἕθνους δυνάμειν
φροντίδες δὲν καταβάλλονται ἐν τῷ στρατῷ ἀποκλειστικῶς, διότι
τοιουτοτρόπως ἑκατομμύρια μόνον πετώνται πολλὰ εἰς τὴν θά-
λασσαν καὶ ὁ Τοῦρκος ἔρχεται εἰς τὴν Λαμίαν, ἀλλ' αἱ πλεί-
σται καὶ κυριώτεραι καταβάλλονται ἐν τῇ Κοινωνίᾳ πρὸς στρα-
τιωτικὴν ζύμωσιν αὐτῆς. Καὶ πρὸς τὴν κοινωνικὴν ταύτην ζύ-

μωσιν οὐδὲν ἄλλο εἶνε τόσον συντελεστικόν, ὅσον ἡ στρατιωτικὴ προπαρασκευὴ τῆς ἐκπαιδευομένης νεότητος, ἣτις εἶνε αὐτὴ αὐτὴ ἢ μετ' ὀλίγον ζύμη τοῦ ἔθνους, ἣτις εἶνε τὸ τρυφερόν καὶ εὐπλαστον ἤδη φυτώριον, διὰ τοῦ ὁποίου κυρίως, καταλλήλως παρασκευαζομένου, εἶνε δυνατὸν εὐκόλως, ἀδαπάνως, καὶ ἐπαρκῶς νὰ ἐμφυσηθῇ τὸ στρατιωτικὸν φρόνημα εἰς τὴν συνειδήσιν τοῦ ἔθνους καὶ νὰ μεταδοθῶσιν αἱ στοιχειώδεις στρατιωτικαὶ γνώσεις καὶ ιδιότητες εἰς πάντα τὰ στρώματα τῆς Κοινωνίας, χωρὶς ἐκ τούτου μάλιστα μήτε αἱ καλαὶ κοινωνικαὶ ἕξεις νὰ ὑποστῶσιν τινα κλονισμόν μήτε ἡ εὐγενὴς ὁρμὴ τῆς ἐθνικῆς ιδιοσυγκρασίας ν' ἀνακοπῇ τὸ παράπαν.

Διὰ τῆς στρατιωτικῆς ἀγωγῆς τοῦ φυτωρίου τούτου, εἰς ἣν κυρίως ὠφείλουσι καὶ τὴν παροιμιώδη αὐτῶν εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς βολῆς κλίσιν, κατώρθωσαν οἱ Ἑλβετοὶ νὰ διαπλάσωσι τοσοῦτω στρατιωτικὴν τὴν ἑαυτῶν Κοινωνίαν, ὥστε νὰ περιορίσωσιν ἀφόβως τὸν ἐν τῷ στρατῷ χρόνον τῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς 45 μόνον ἡμέρας, χρησιμοποιοῦντες οὕτως εἰς ἄλλας τοῦ στρατοῦ ἀνάγκας τὸ ἐντεῦθεν ἐξοικονομούμενον οὐκ ἀξιοπεριφρόνητον χρῆμα. Ὡς καταργήσωσιν οἱ Ἑλβετοὶ τὸν θεσμόν τῆς στρατιωτικῆς ἀγωγῆς τῶν ἐκπαιδευομένων νέων, καὶ ὡς ἀφήσωσιν αὐτοὺς νὰ διαπλάττωνται ἀντιστρατιωτικῶς, ὡς τοῦτο γίνεται ἐν Ἑλλάδι, καὶ τότε θὰ ἴδῃτε ἂν μετὰ τινα καιρὸν θὰ ἐξαρκῆ καὶ παρ' αὐτοῖς διετῆς στρατιωτικὴ ὑπηρεσία, καὶ ἂν τὰ πολλὰ καὶ πολυεῖδῃ αὐτῶν σκοπευτήρια δὲν θὰ καταντήσωσιν, εἰς ὃ σημεῖον ἐρημώσεως καὶ ἐρειπώσεως εἶχε καταντήσει τὸ παρὰ τὸν Ἰλισσὸν μονάκριβον ἐλληνικόν.

Καὶ ὅμως μεθ' ὅλα ταῦτα, ἐνῶ καὶ αὐτὴ ἡ διὰ τὸν πλημμελέστατον νόμον ἀτελής καὶ περιορισμένη παρ' ἡμῖν ἐνάσκησις τοῦ θερμοῦ αὐτοῦ ἐν τοῖς Γυμνασίοις, κατέδειξε διὰ τῶν πραγμάτων, ἐν Ἀθήναις ἰδίως, ὅτι, διορθούμενος καὶ συμπληρούμενος κατὰ τὰς ὑποδείξεις τῆς πείρας, θὰ δώσῃ ἠθικὰ καὶ καθαρῶς στρατιωτικὰ ἀποτελέσματα ἀνώτερα οἰασθήποτε προσδοκίας, ἔρχεται ἡ ἐλληνικὴ Κυβέρνησις, καὶ ἡ ἐλληνικὴ Κυβέρνησις, καὶ διὰ ποταποὺς καὶ ἐντελῶς ἀδικαιολογήτους κομματικούς λόγους, ἀντὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ πάσῃ αὐτῆς δυνάμει, ἀνακόπτει τουναντίον τὴν λειτουργίαν τοῦ θερμοῦ αὐτοῦ. Ἐν τῇ βαθύτητι τῆς διανοίας τῆς, ἐν τῇ εὐθύτητι τῆς συνειδήσεως καὶ τῇ ἀγνότητι τοῦ πατριωτισμοῦ

της εὔρε βεβαίως ἡ ἀξιότιμος ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ὅτι τὸ ἔργον καὶ ὁ προορισμὸς τῶν ἐκπαιδευομένων ἑλληνοπαίδων δὲν εἶνε νὰ χάνωσι τὸν διαθέσιμον καιρὸν τῶν, ἀσκούμενοι εἰς τὰ ὄπλα ἐν τῇ καθαρᾷ τοῦ πεδίου τῶν ἀσκήσεων ἀτμοσφαῖρα, δὲν εἶνε νὰ διαγωνίζωνται κατ' ἄτομον καὶ Γυμνάσιον εἰς τὴν σκοποβολὴν, ἀναλίσκοντες εἰς τοῦτο τὰ διὰ τὸ καφενεῖον προωρισμένα χρήματά των, οὐδὲ νὰ προσδέγεται ἡ ψυχὴ των τὰς ἀγροίκους καὶ ἀντεθνικὰς ἐντυπώσεις τῶν ὄπλων, ὡς παραλογίζεται ὁ ξυλοσχίστης Πλούταρχος καὶ πράττουσιν οἱ ἠλίθιοι σήμερον Ἑλβετοὶ τε καὶ Σουηδοὶ, ἀλλὰ νὰ χρησιμοποιοῦσι τὸν καιρὸν τῶν τούτων, παίζοντες ἐν τῇ φυσικῶς καὶ ἠθικῶς μεμολυσμένη ἀτμοσφαῖρα τοῦ καφενεῖου, καὶ τῶν χειροτέρων τοῦ καφενεῖου. Καὶ διὰ τοῦτο, πιστὴ εἰς ἑαυτὴν, ἔλαβε τὴν ἀξιεπαινον ἀπόφασιν τοῦ νὰ φράξῃ εἰς τὴν νεότητα τὸ ἀνήθικον καὶ ἀντεθνικὸν στάδιον τῶν ἀσκήσεων ἐν τοῖς ὄπλοις, ὅπως ἐξοικονομήσῃ τοιοῦτοτρόπως περισσότερον ἔτι χρόνον εἰς τὸ ἠθικὸν καὶ ἐθνωφελὲς στάδιον τοῦ καφενεῖου. Ἄν δὲ ἐκ τοῦ θεσμοῦ τούτου ἐμελλε καὶ ἡ Πολιτεία καθόλου νὰ ὠφελῆθῃ καὶ ἰδιαιτέρως πολλὰι τοῦ στρατοῦ ἐλλείψεις νὰ πληρωθῶσιν, αἱ ὁποῖαι πληρόνονται ἄλλως μίαν ἡμέραν μὲ αἷμα, μὲ χρῆμα, καὶ μὲ ὅσα ἄλλα ἱερά καὶ τίμια ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ Λαοί, περὶ τούτου δὲν ὤφειλε νὰ σκοτισθῇ αὐτὴ, διότι τὰς συνειπείας ταύτας θὰ ὑφίστατο τὸ ἔθνος τῶν Ἀθῶνιτῶν, τὸ ὁποῖον ἔδειξεν ὅτι οὔτε χολὴν οὔτε συναίσθησιν καὶ φιλοτιμίαν, ἀλλὰ στόμαχον ἰσχυρὸν ἔχει μόνον ἵνα τὰ χωνεύῃ ὅλα.

Τώρα θέλετε νὰ μάθητε τίς εἶνε ὁ σπουδαιότερος καὶ ἀξίος ὅπωςδῆποτε νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν λόγος, ὃν προβάλλουσιν οἱ ὀλίγοι ἀποδοκιμάζοντες τὸν θεσμόν αὐτόν; Ὅτι τὸ ὄπλον εἶνε ἀνάρμοστον εἰς τὴν ιδιότητα καὶ ἐπιζήμιον εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ μαθητοῦ, τὴν ὁποῖαν δὲν εἰξεύρω πῶς ἐννοοῦσι, διότι δὲν ἠθέλησάν ποτε οἱ εὐλογημένοι νὰ ἐξηγηθῶσιν.

Ἄλλὰ, διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, τὸ νὰ φέρῃ ὄπλα ἡ Ἀθηνᾶ, τοῦτο εἶνε ἀνάρμοστον εἰς τὴν ιδιότητα καὶ ἐπιζήμιον εἰς τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς, ἢ εἶνε νόμος ἑλληνικὸς πρῶτος; Ἡ μὴ τυχὸν ἐννοοῦσιν ὅτι ἡ ὑπὲρ τὴν Ἀκαδημίαν αἰωρουμένη μαρμαρινὴ θεότης, ἥτις εἰμπορεῖ νὰ εἶνε ὄσονθέλει ἀρματωμένη, οὐδεμίαν ἔχει

σχέσιν πρὸς τὸ ἐν ταῖς αἰθούσαις τοῦ Πανεπιστημίου ζωντανὸν στοιχεῖον, τὸ ὅποιον θὰ χαθῆ, ἅμα ὡς λάβῃ εἰς χεῖρας ὄπλα;

Ἐὰν οἱ φρονούντες τοῦτο ἐλάμβανον τὸν κόπον, ἀντὶ παντὸς ἄλλου, νὰ μελετήσωσι τὴν ἐθνικὴν τῶν ἱστορίαν, βεβαίως, καὶ ἂν τυχὸν εἶχον τὸ συμφέρον, οὐδέποτε θὰ εἶχον καὶ τὸ θράσος νὰ ἐκστομίσουν τοιαύτην ἀνοησίαν, ἐντρεπόμενοι τοὺς ἄλλους, ἂν μὴ ἑαυτούς. Διότι θὰ ἔβλεπον ἐκεῖ ὅτι, ἐν ὄσῳ εἶχεν ἐν χερσὶ καὶ ἔπαλλε τὴν φοβεράν πανοπλίαν ἢ σεμνὴ καὶ πρόμαχος αὕτη τῆς Ἑλλάδος παρθένος, οὐ μόνον ἐγκατεστημένον ἐξέβαλεν ἐντεῦθεν κακὸν κακαῶς, ἀλλὰ καί, ἐκεῖ εἰς τὰ κρησφύγετα αὐτοῦ καταφυγόν, συνέτριψε διὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου τὸ κράτος τοῦ σκότους καὶ τῆς βαρβαρότητος, φωτίσασα τὰ σκοτεινὰ τῆς Ἀσίας σπλάγχνα. Ἄμα ὁ ὡς ἀπέβαλεν αἰφνης τὰ ὄπλα, αὕτη ἢ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς ἔνοπλος γεννηθεῖσα, συναποβαλοῦσα τότε τὸ γενναῖον φρόνημα τὸ σθένος τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς καὶ ὅτι τοιοῦτον ἄλλο ἐκ τῶν ὄπλων ἰδίως ἐμπνέεται καὶ καλλιεργεῖται, ἐξέπεσε τῆς Ἀκροπόλεως, διότι πλέον δὲν εἶχε θέσιν ἐπ' αὐτῆς. Καὶ ἀπὸ τῆς διακοινείας τῶν μεγάλων ἠθικῶν ἀρχῶν εἰς ἔδαφος κατολισθήσασα ταπεινόν, ἔργον εἶχε νὰ παρέχῃ ἑαυτὴν ἐπὶ μισθῷ. Καθ' ὄλον δὲ τὸν μακρὸν τοῦτον χρόνον, καθ' ὃν ἡ θεότης αὕτη κατέκειτο ἄνευ ὄπλων οὕτως ἀνάγκης καὶ φοροδείης, ἡ χώρα ἢ ἑλληνικὴ, ἢ ἔλαβεν ὡς κληρὸν ἑαυτῆς, ἀποβαλοῦσα τὴν κραταιὰν ὑπέρμαχον, ἐγένετο οἰκρότατον ἔρμαιον ἀλλεπαλλήλων κατακτητῶν, τὴν ἐρήμωσιν εἰς αὐτὴν καὶ τὴν φρίκην ἐπενεγκόντων.

Καὶ ἐν τῇ συνεχείᾳ δὲ τῶν μαύρων τῆς τελευταίας δουλείας ἡμερῶν, ὅτε τῷ 1821 ἀνεπήδησεν ἀπὸ τοῦ τάφου ἀρτία καὶ δυνατὴ, τὸ ὄπλον ὑπῆρξε καὶ τότε τὸ στοιχεῖον τῆς ἀρτιότητος καὶ δυνάμεώς της. Μῆτε εἰς τὴν ὑπέροχον σοφίαν της ἠθέλησε νὰ προσφύγῃ, μῆτε εἰς παράστασιν τῶν ἑαυτῆς δικαίων μόνον περιορίσθη, ἀσκόπως καὶ ἀναξίως ἐκλιπαροῦσα τοὺς δυνατοὺς, ἀλλ' εἰς ἑαυτὴν πεποιθυῖα προσέφυγεν ἄνευ ἐνδοιασμοῦ τινος εἰς τὰ ὄπλα, ἀνέκαθεν γινώσκουσα καλῶς ὅτι ὁ ἀπαίδευτος καὶ μῆτε γραπτὸς μῆτε ἀγράφος νόμος σεβόμενος ἀσιανός, περιφρονῶν πάντα τὰ ἄλλα, μόνον τὴν γλῶσσαν τῶν ὄπλων ἀκούει, μόνον αὐτὴν ἐννοεῖ, φοβεῖται καὶ φεύγει.

Ἄλλὰ καὶ πάλιν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς μικρᾶς γωνίας, ἀπαρνηθεῖσα ἑαυτὴν, ἀπέθετο ἐκ νέου τὰ ὄπλα, εἰς τοῦ ὕλισμοῦ

καὶ ψευδοπολιτισμοῦ τὰ χαυνωτικὰ καὶ ἐκνευριστικὰ ἐντροφήματα παραδοθεῖσα. Καθ' ὅσον δὲ αὕτη ἐξελύετο τοιουτοτρόπως, κατὰ τοσοῦτον καὶ ἡ Ἑλλάς ἐξηγλεῖτο καὶ κατέρρεεν ἀφ' ἑαυτῆς, ἕως οὗ τελευταῖον, ἀνατραπεῖσα καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἔτι τοῦ ἐκ σήφειως ἀπόζοντος Τούρκου, ἐδέχθη τὸ βαθὺ τῆς ἀτιμώσεως ἐπὶ τοῦ μετώπου στίγμα καὶ μετὰ ἐβδομήκοντα ἔτη ἐλευθέρου βίου ἀπώλεσεν ἐλευθέρα ὅτι δούλη εἶχεν ἀνακτήσει διὰ μακρῶν ἀγώνων καὶ τεραστίων θυσιῶν, εἰς τάξιν ἡμιανεξαρτήτου ὑποβιβασθεῖσα Κράτους.

Εἰς τὸ πρῶτον περὶ συστάσεως τοῦ ἔθν. Πανεπιστημίου Β. διάταγμα, τὸ σήμερον ἔχον ἰσχύν νόμου, ὑπάρχει ἐν ἰδίῳ ἄρθρῳ ἢ διατάξει — «Βραδύτερον θ' ἀνοιχθῶσιν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ καθέδραι τῶν στρατιωτικῶν ἐπιστημῶν». — Ὅτε δὲ μετὰ 4 ἔτη μετεσκευάσθη σχεδὸν εἰς πάσας τὰς ἄλλας τοῦ διατάξεως τὸ διάταγμα τοῦτο, ὁ νομοθέτης ἐπέμεινεν εἰς τὴν διάταξιν αὐτὴν, ἀναλλοιώτον ἀφείς. Καὶ εἰς τὸ πρῶτον ὡσαύτως περὶ Γυμνασίων Β. διάταγμα ἐτέθη καὶ ὑπάρχει ἐν ἰδίῳ ἄρθρῳ ἢ διατάξει ὅτι δύο ἡμέρας καθ' ἐβδομάδα οἱ μαθηταὶ μ. μεσημβρίαν μαθήματα δὲν ἔχουσιν, ἐπιιδόμενοι εἰς τὰς ἀναγκαίας σωματικὰς ἀσκήσεις. Κλίνω δὲ νὰ παραδεχθῶ ὅτι αἱ ἀσκήσεις αὗται θὰ εἶχον τύπον καὶ σκοπὸν στρατιωτικόν, διότι δὲν ἐννοῶ ἄλλως τὸν λόγον τῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ θεωρητικῆς διδασκαλίας εἰς φοιτητάς, μὴ ἔχοντας τὰ ἀναγκαῖα πρακτικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τῶν Γυμνασίων.

Δὲν γινώσκω πρὸς τίνα σκοπὸν ἔθηκε τὰς διατάξεις ταύτας ὁ νομοθέτης, ὅστις φαίνεται ὅτι, ἔχων πολὺ διάφορον ἰδέαν τῶν μεταγενεστέρων του περὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς ἐκπαιδευομένης νεότητος ἐν Ἑλλάδι, δὲν ἐνόμιζε βεβαίως ὅτι τὸ ὄπλον εἶνε ἀνάρμοστον εἰς τὴν ιδιότητά καὶ ἐπιζήμιον εἰς τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς, καὶ πολὺ περισσότερον δὲν ἀνῆκεν εἰς τὴν ἐπικρατήσασαν μετ' αὐτὸν ἐπικατάρτατον σχολὴν, καθ' ἣν ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος, ὅστις ἐνωρὶς δὲν ἀπετυφλοῦτο καὶ δὲν ἀπέκτα τὸ χρῶμα τῆς στάκτης, μελετῶν νυκτὸς καὶ ἡμέρας ὑπὸ τὸν λύχνον, προεμηνύετο ὡς ἐπικίνδυνος ἄνθρωπος, προωρισμένος διὰ τὸ κάτεργον ἢ τὸν στρατόν. Ἄλλ' ὁ κρίνων ἤδη ἐν ἐπιγνώσει δὲν δύναται νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι, ἂν ἀπὸ τότε ἐξησχοῦντο ἐπὶ 2 μὲν ἔτη εἰς τὸ Γυμνάσιον πρακτικῶς οἱ νέοι, συνεπληροῦτο δὲ ἡ ἐκπαίδευσίς των αὕτη καὶ

θεωρητικῶς ἐπὶ ἄλλα 2 ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, καὶ τὸ δημόσιον φρόνημα ἐν Ἑλλάδι θὰ ἦτο πως ἐρρωμενέστερον καὶ ἡ δημοσία ἠθικὴ ὑγιεστέρα. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἡ Κυβέρνησις, ἀντὶ νὰ προσφύγῃ εἰς τοὺς ὀλίγους σεσαθρωμένους ἀποστράτους, τοὺς κριθέντας ἀχρήστους πλέον καὶ δι' αὐτὸ τὸ ἐλαφρὸν τῆς εἰρήνης ἔργον, θὰ εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν της κατὰ τὸν πόλεμον πολλὰς χιλιάδας νεαρῶν ἐπιστημόνων, δι' ὧν οὐ μόνον νὰ πληρώσῃ τὰ κενὰ τοῦ ἐνεργοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ κινήσῃ ἐπωφελῶς, ἐὰν ἤθελε, πάντα τὸν μάχιμον πληθυσμὸν τῆς Ἑλλάδος. Καὶ πάντα ταῦτα διὰ δαπάνης, οὐχὶ ἀνωτέρας τῶν 25 χιλιάδων δραχμῶν κατ' ἔτος, καὶ διὰ χρησιμοποίησεως μέρους μόνον ἐκ τοῦ πολλοῦ χρόνου, τὸν ὅποιον διέρχονται οἱ νέοι, ὅπου ζημίαν ἔχουσι πολλὴν καὶ ὠφέλειαν οὐδεμίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἀπὸ τοῦ 1878, ὅτε κατέληξα εἰς τὰ συμπεράσματα ταῦτα μελετῶν τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἱεροῦ Λόγου, ἐπιμόνως λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγωνίζομαι ἕκτοτε ὅπως ἐδῶ εἰς αὐτὸν τὸν τόπον ἐννοηθῆ ὅτι τὸ ν' ἀναλάβῃ ἡ Ἀθηνᾶ τὰ ὅπλα της, τὸ νὰ τεθῆ δηλονότι ἡ ἐκπαιδευομένη νεότης ὑπὸ τὴν ἀγωγὴν ἐκείνην, ἐξ ἧς πρῶται, ἢ ἐκ τῶν πρώτων, εἰς τὴν ψυχὴν αὐτῆς θὰ ἐντυπωθῶσιν αἱ ἠθοπλαστικαὶ καὶ ἀνδρικαὶ τοῦ πολέμου εἰκόνες, πρὶν ἢ, ἐντυπούμεναι πρῶται τοῦ καφενεῖου καὶ τῶν χειροτέρων ἔτι, ἀποτελέσωσι τὰ πρῶτα καὶ δυσεξάλειπτα πλέον στοιχεῖα τοῦ ἠθικοῦ σχηματισμοῦ της, τοῦτο εἶνε ζήτημα ὑψίστης σπουδαιότητος, εἶνε θεσμὸς θεμελιώδης, ὑπηρετῶν τὴν τιμὴν, τὴν ἀποστολὴν καὶ τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἔθνους ἐν ταῖς βάσεσιν αὐτῶν. Δὲν παρεγνώρισα τὰς δυσκολίας, εἰς ἃς ἔμελλον νὰ προσκρούσω, οὐδὲ τὰς ζημίας, εἰς ἃς θὰ ὑποβληθῶ. Ἀλλὰ δὲν ἐδίστασα ν' ἀφιερωθῶ πρὸς τὴν ἰδέαν ταύτην, διότι, ἐννοήσας εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὅτι ἤμην ὁ μόνος προωρισμένος ν' ἀγάγῃ αὐτὴν εἰς πέρας, συνησθάνθην διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὅτι θὰ ἐγενόμεν ὑποτάκτους μυριάκις αἰσχυρότερος καὶ ἐπιβλαβέστερος τοῦ ἐγκαταλείποντος τὴν ἑαυτοῦ θέσιν ἐνώπιον τῶν πολεμίων, ἐὰν δι' ὑλικὰ συμφέροντα ὁσαδήποτε, ἢ διὰ πικρίας καὶ κόπους οἰουσδῆ-

ποτε, ἐγκατέλειπον τὴν θέσιν τοῦ καθήκοντος, ἣν αὐτὸς ἐξεύρον καὶ ὤρισα εἰς ἑμαυτόν.

Οὐδέποτε μετεμελήθην διὰ τὴν σκέψιν μου καὶ τὴν ἀπόφασίν μου ταύτην, διότι εἶχον τὴν ἐλπίδα πάντοτε ὅτι θὰ ἤρχετο τέλος πάντων καὶ μία ποτὲ ἀξία τοῦ ὀνόματος Κυβέρνησις, ἥτις, τὸ Κράτος ὑπεράνω τοῦ κόμματος ἔχουσα, νὰ δώσῃ τὴν δέουσαν προσοχὴν εἰς τὰς παραστάσεις μου καὶ νὰ πράξῃ ἐν καιρῷ ὅτι ὑπηγόρευεν εἰς αὐτὴν ὁ ἔρκος τῆς καὶ ὁ στοιχειώδης πατριωτισμὸς τῆς. Θλίβομαι δὲ μόνον σήμερον καὶ ἀγανακτῶ, διότι βλέπω ὅτι καὶ μετὰ ἓνα τοιοῦτον πόλεμον το αὐτὸ ἐν τῇ Πολιτείᾳ ἐξακολουθεῖ ἀναιδὲς καὶ καταχθόνιον ψεῦδος, ἢ αὐτὴ κακοήθης ὑποκρισία καὶ τακτικὴ τῆς ἀπάτης καὶ τῶν ἐπιπολαίων μέτρων.

Καὶ ἄλλα πολλὰ ἠττήθησαν πολεμήσαντα ἕως τώρα Ἐθνη, εἴτε διότι ἦσαν ὀλιγαριθμότερα τοῦ ἐχθροῦ, εἴτε διότι ἦσαν ἀτελῶς παρεσκευασμένα. Ἄλλ' οὐδὲν οὐδαμοῦ καὶ οὐδέποτε ἐφάνη ἕως τώρα τοσοῦτον μάλιστα αἰσχυρῶς ἠττήθην Ἐθνος, εἰς τὸ ὅποιον ὁ πόλεμος δὲν ἔβηκεν ὀριστικῶς τὸ τέλος τῆς προτέρας σαπρᾶς πολιτικῆς καὶ διοικητικῆς καταστάσεως, καὶ δὲν ἐσημείωσε τὴν ἀρχὴν καταστάσεως ἐντελῶς νέας. Ἡ ὀργὴ τοῦ ἀτιμασθέντος καὶ ἀναξιοπαθήσαντος Λαοῦ πανταχοῦ ἀπετέλεσε φοβερὸν σεισμόν, ὅστις κατέρριψεν ἕως θεμελίων τὸ ἄθλιον τοῦ παρελθόντος οἰκοδόμημα, καὶ ἔθαψεν ὑπὸ τὰ ἄμορφα αὐτοῦ ἐρείπια πάντας τοὺς ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ὑπουργήσαντας εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν καὶ τὴν διατήρησίν του. Μόνον ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα φαίνεται ὅτι ὁ πόλεμος ἐξελήφθη ὡς τι ἀνώδυνον ἐπεισόδιον, ὡς ἐν ἀπλούστατον μόνον διάλειμμα, μετὰ τὸ ὅποιον θὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ δευτέρα πρᾶξις τῆς αὐτῆς οἰκτρᾶς καὶ αἰσχυρᾶς κωμωδίας, ἥτις ἐξουδένωσε καὶ κατέστησεν ἄξιον τῶν ἐμπτυσμῶν καὶ τῆς περιφρονήσεως ὅλου τοῦ κόσμου ἐν νεαρόν, φιλότιμον, καὶ ζωτικὸν ἄλλως Ἐθνος. τὸ ὅποιον εἶχεν ἐνδοξον παρελθόν καὶ εὐρὺ πρό αὐτοῦ μέλλον,

Ἐνῶ δὲ διὰ τοὺς λόγους τούτους διαρκῶς ἀφ' ἐνός εἰργαζόμενην, ὅπως ἀνοιχθῇ πρὸς τὴν ἐκπαιδευομένην νεότητα τὸ στάδιον τῆς στρατιωτικῆς προπαρασκευῆς, ἀπὸ τοῦ ὁποίου, προσκτωμένη τ' ἀναγκαῖα ἠθικὰ καὶ πραγματικὰ ἐφόδια, θ' ἀνυψούτο πως εἰς τὴν προσήκουσαν περιωπὴν καὶ θὰ ἐπετέλει ὅπως ὅποτε ὅτι καὶ τὸ Ἐθνος ἐδικαιοῦτο νὰ προσδοκᾷ καὶ αἱ ἴδιαι παραδόσεις ἐπέβαλλον εἰς αὐτὴν, ὁσάκις ἀφ' ἑτέρου ἐγίνοντο κινήματα ἐπαναστατικὰ ἐν ταῖς ὑπὸ

τοὺς Τούρκους ἐλληνικαῖς χώραις, ἐνόμισα ὡς ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ μὴ διακοπῇ ἡ ἰδιαιτέρα πολεμικὴ ἱστορία, ἣν τὸ Σχολεῖον ἔχει ἐν τῇ μακρᾷ Ἱστορίᾳ τοῦ Ἔθνους. Ἐάν, ἐλλείψει τῆς ἀναγκαίας προπαρασκευῆς, δὲν ἡδύνατο ἡ ἀκαδημαϊκὴ νεότης νὰ βουλευθῇ καὶ νὰ πράξῃ μεγάλα, ἡγουμένη καὶ προκινδυνεύουσα τοῦ ἄλλου Ἔθνους, ὡς ἀπῆτει τὸ ἑαυτῆς παρελθόν, ὅφειλε τοῦλάχιστον, συμπράττουσα καὶ συγκινδυνεύουσα μετὰ τοῦ Ἔθνους, νὰ παρουσιάσῃ τὸ Πανεπιστήμιον μὴ ἐντελῶς ἐκτροχιασθὲν τῆς εὐθείας ὁδοῦ μηδὲ λησμονῆσαν τὴν ἑαυτοῦ ἱστορίαν. Διότι τὸ Πανεπιστήμιον ὡς κορυφὴ καὶ συμπλήρωσις τῆς δυνάμεως ἐκείνης, ἥτις ἐδημιούργησε τὸ 1821 καὶ πρώτη ἐθουσιάσθη κατ' αὐτό, ὀφείλει, συνεπὲς πρὸς ἑαυτό, νὰ μὴ ἀφίσταται τῶν κινδύνων καὶ τῶν θυσιῶν, τῶν ἐκάστοτε ἐπισήμως ἢ ἀνεπισήμως προκαλουμένων πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἀρξαμένου τὸ 1821 μεγάλου ἔργου, ἐὰν θέλῃ νὰ φυλάξῃ ἀκεραίαν τὴν ἱστορικὴν του προσωπικότητα καὶ ἀμειώτον ἔσαι τὸν δίκαιον σεβασμὸν καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Ἔθνους.

Αὐτὸς εἶνε ὁ λόγος, δι' ὃν καὶ κατὰ τὸ 1878, μεταβάς εἰς τὴν Θεσσαλικὴν ἐπανάστασιν μετὰ τριάκοντα πέντε φοιτητῶν, ἐπέμεινα ὅπως πάντες φέρωσι τὴν ἀνεγνωρισμένην στολὴν τῆς ἐν ἐνεργείᾳ τότε πανεπιστημιακῆς φάλαγγος, διότι, ὡς ἀμέσως ἔγραψα πρὸς τὸν Πρύτανιν, οὕτως ἐξεδήλουτο ὁ πανεπιστημιακὸς τοῦ σώματος ἡμῶν χαρακτήρ, καὶ τελευταῖον ὡσαύτως εἰς Κρήτην, ὅπως, κατὰ τὰ πρὸ ἔτους συντεθειμένα μετὰ τοῦ Προέδρου τῆς Ἐταιρίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀναλάβω τὴν διοίκησιν τῶν φοιτητῶν, τῶν πρὸ ἐμοῦ δαπάνη αὐτῆς ἐκεῖ μεταβάντων. Καίτοι δ' ἐγίνωσκον ὅτι θ' ἀπέβαινε πέραν τοῦ δέοντος διεξοδική, ἐνόμισα ἀναγκαῖον ἐν τούτοις νὰ μὴ παραλίπω τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ λόγου τούτου, ὡς ἐννοῶν ὅτι ἄλλως ἢ εἰς Κρήτην μετὰβασίς καὶ ὁράσις τῶν φοιτητῶν θ' ἀπέβαλλε τὴν εὐγενεστέραν καὶ ὠφελιμωτέραν αὐτῆς ἔννοιαν, ἐὰν ἐξελαμβάνετο ὡς στιγμιαίων ἐντυπώσεων ἐνθουσιώδους νεανικῆ συναρπαγῆς, καὶ οὐχὶ ὡς μεγάλης ἱστορικῆς παραδόσεως λελογισμένη ἀκολουθία, ὡς ἐγὼ τοῦλάχιστον ἐνόησα αὐτήν. Σκοπίμως πρὸ τοῦ κυρίου θέματος περιέγραψα τόσῳ μακρὰν καμπύλην, διότι ἐνόμισα καλὸν ὅπως ὁ ἀναγνώστης διερχόμενος, δι' ὧν καὶ ἐγὼ διῆλθον ἱστορικῶν σημείων, καταλήξῃ εἰς τὸ αὐτὸ καὶ αὐτὸς

συμπέρασμα, αναγνωρίζων δύο τινά. Πρώτον, ὅτι ἡ εἰς Κρήτην παρουσία τῆς φάλαγγος τῶν φοιτητῶν εἶνε φαινόμενον, σημειοῦν, ἔστω καὶ ἀμυδρῶς, τὰ ἴχνη τῆς μεγάλης ὁδοῦ, τὰ ὅποια ἡ νεότης τοῦ Πανεπιστημίου ἔχει τὸ χρέος, οὐ μόνον ν' ἀκολουθήσῃ ἐν ὁμοίᾳς στιγμαῖς, ἀλλὰ καὶ, δεόντως παρασκευαζομένη, νὰ ὑπερβάλλῃ κατὰ πολὺ, ἀνυψουμένη ἕως ἐκεῖ, ὅπου κατέλιπε τὴν ὁδὸν αὐτὴν ὁ τελευταῖος πεσὼν Ἱερολογίτης. Καὶ δεύτερον, ὅτι ἡ στρατιωτικὴ τῆς νεότητος αὐτῆς ἀγωγή δὲν εἶνε μόνον ἀπολύτως ἀναγκαιότατος εἰς τοῦτο ἔρος, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ συγχρόνως μίαν τῶν ὀλιγίστων ἀσφαλῶν ἡμῖν διεξόδων ἔκ τε τῶν ἐν τῷ παρόντι πολυειδῶν δυσχερειῶν καὶ τῶν ἐν τῷ μέλλοντι σοβαρῶν κινδύνων.

Ἐρχόμενος δὲ ἤδη εἰς τὸ κύριον ζήτημα, τὴν ἀφήγησιν τῶν ἐν Κρήτῃ ὑπὸ τῶν φοιτητῶνπραχθέντων, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἀνέλαβον τὴν διοίκησιν αὐτῶν, προλαμβάνω νὰ καταστήσω γνωστὸν πρὸς τὸν φίλτατον ἀναγνώστην, προσδοκῶντα ἴσως σοβαρὰ γεγονότα, ὅτι δὲν ἐγένοντο καὶ δὲν θ' ἀναγνώσῃ τοιαῦτα, καὶ διότι κατ' ἀρχὴν ἡ ἐν Κρήτῃ κατάστασις δὲν ἦτο ἐπιτηδεῖα εἰς μεγάλα πράγματα, καὶ πολὺ περισσότερον διότι ἡ ἐπιτευχθεῖσα καὶ ἐνεργῶς ἐξ ἀρχῆς παρεμβᾶσα ὁμοφωνία τῶν Δυνάμεων, οὐδετέραν χαράξασα ζώνην μεταξύ τῶν ἀντιμαχομένων ἐκεῖ στοιχείων, ἀφῆρεσε πᾶσαν πρὸς σοβαρὰς συγκρούσεις εὐλογον ἀφορμὴν. Ἄλλ' ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶνε, ἐγὼ ὄφειλον νὰ τὰ θέσω ἐνώπιον καὶ παντὸς ἄλλου Ἑλλήνος, ἰδίᾳ δὲ τῶν καθηγητῶν, ὑφηγητῶν καὶ φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ἀφοῦ ἐπράχθησαν ἐπ' ὀνόματι καὶ ὑπ' εὐθύνην αὐτοῦ. Καὶ τὸ καθῆκον τοῦτο, τὸ ὅποιον εἶχον τελευταῖον νὰ ἐκπληρώσω, ὡς ἀρχηγὸς τῶν φοιτητῶν αὐτῶν, ἐκπληρῶ ἤδη μετὰ τῆς βαθείας συναισθήσεως ὅτι, ἂν ὅσα θὰ ἐκθέσω δὲν εἶνε ἄξια νὰ ἐξεγείρωσι τὸν θαυμασμόν τινος, οὐδεὶς ὁμῶς, θὰ εὐρεθῇ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐρυθριάσῃ ποτὲ δι' αὐτά.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Καθ' ὃν χρόνον ἐγένοντο αἱ σφαγαὶ ἐν Χανίοις, ἔτυχε νὰ παρεπιδημῶ εἰς Αἴγυπτον, ἐκτελῶν εἰδικὴν ἀποστολὴν τῆς Ἑταιρίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὅτε δέ, κληθεὶς ἀμέσως τηλεγραφικῶς, ἐπανῆλθον διὰ τῆς πρώτης εὐκαιρίας εἰς Ἀθήνας, ὃ κατὰ θάλασσαν ἀποκλεισμός τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Δυνάμεων ἐπέβαλε τὴν ἀναβολὴν τῆς ἀμέσου ἀναχωρήσεώς μου, ἕως οὗ, τῶν πραγμάτων διαφωτιζομένων, καθίστατο ἡμῖν φανερόν ἂν ἔπρεπε νὰ μεταβῶσιν εἰς Κρήτην καὶ ἄλλοι ἢ ν' ἀνακληθῶσι καὶ οἱ ἤδη ἐκεῖ σταλέντες. Διότι δὲ καὶ ἄλλοθεν καὶ ἐκ φοιτητῶν ἐπανελθόντων ἐκεῖθεν, ἐγένετο γνωστὸν εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἑταιρίας ὅτι οἱ νέοι οὗτοι ὑφίσταντο ἐκεῖ τὰ πάνδεινα, ἰδίως δι' ἔλλειψιν τροφῆς, καὶ ἐμῆλλον ἢ νὰ διασκορπισθῶσιν ἢ νὰ ἐπανελθῶσιν, ἐὰν εὕρισκον τὸ μέσον, ἐκρίθη τότε ὡς ἀναγκαῖον νὰ μεταβῶ εἰς Κρήτην μόνος, ἀφίπων τοὺς μυστικῶς παρασκευαζομένους ἐν Ἀθήναις τριάκοντα φοιτητάς, καί, ἀφοῦ ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως γνωρίσω τὰς ἀνάγκας αὐτῶν τὴν κατάστασιν τῶν ἐν Κρήτῃ πραγμάτων, νὰ ὑποδείξω τὸ πρακτέον εἰς τὴν Ἑταιρίαν. Ὅθεν ἀποπλεύσας τοῦ Πειραιῶς τῇ 22 Φεβρουαρίου τῇ συνοδείᾳ ἐνὸς μόνου φοιτητοῦ Κρητὸς ἀπεβιβάσθην μετὰ 400 περίπου ἄλλων Κρητῶν καὶ ἐθελοντῶν τῇ 24 εἰς Μπαλῆν, ὁρμίσκον Μυλοποτάμου, καὶ τῇ 2 Μαρτίου ἔφθασα διὰ συντόνου καὶ συνεχοῦς πορείας εἰς Ἀλικιανόν, ὅπου εὔρον 52 ἐν ὄλῳ φοιτητάς, ὧν οἱ πλεῖστοι ὅτι εἶχον ἐπανελθεῖ ἀπὸ τῆς πολιορκίας τῆς Κανδάνου, ὅπου ὑπὸ τὸν ὑπολοχαγόν τοῦ πεζικοῦ κ. Κουκουλάκη ἐπεδείξαντο ἀξίαν ἐπαίνων διαγωγὴν. Ἐκ τούτων δὲ 28 ἦσαν Πελοποννήσιοι, 9 ἐκ τῆς Στερεῆς Ἑλλάδος, 8 Κύπριοι, 3 Κρηῆτες, 2 Ἡπειρώται, 1 Ἑπτανήσιος καὶ 1 Θεσσαλός.

Διερχόμενος τὰς Ἐπαρχίας Μυλοποτάμου, Ἀμαρίου, Ἀγ. Βασιλείου, Ρεθύμνης, Ἀποκορώνου καὶ Κυδωνιῶν, πανταχοῦ κατέστησα γνωστόν, πρὸς οὓς συνήνητσα τελειοφοίτους καὶ φοιτητάς, ὅτι, ἂν ἡ ἀνάγκη τὸ ἀπαιτήσῃ, τὸ σῶμα τῶν φοιτητῶν θὰ ὀργανωθῇ καὶ ἐνισχυθῇ κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τρόπον, ὥστε νὰ ἐκ-

πληρώση, ὡς δεῖ, τὴν ἐν Κρήτῃ ἀποστολὴν του. Σχεδὸν πάντες ἐδήλωσαν ὅτι ἦσαν πρόθυμοι νὰ προσέλθουν. Ἄλλ' ἐκτὸς δύο Σαμιίων, οἵτινες εἰς Ῥούστικα τῆς Ρεθύμνης ἐπέμειναν μόνοι ὄντες νὰ ἔλθωσιν εὐθὺς μετ' ἐμοῦ καὶ οἵτινες, ἀσθενήσαντος τοῦ ἐνὸς καθ' ὁδόν, προσῆλθον ἡμέρας τινὰς βραδύτερον, πρὸς δὲ καὶ δύο ἄλλων αὐτοκλήτων προσελθόντων Κρητῶν, ὧν ὁ εἷς φοιτητῆς καὶ ὁ ἕτερος πρὸ μικροῦ διδάκτωρ, πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους συνέστησα νὰ μὴ κινήθωσιν, ἔθεν εὐρίσκοντο, πρὶν ἢ καλέσω αὐτοὺς ἐγώ, νομίσας ὀρθόν νὰ γνωρίσω πρότερον τὸ ποσὸν καὶ τὴν κατάστασιν τῶν ἐν Ἀλικιανῶ εὐρίσκομένων.

Συγκαλέσας δ' ἀμέσως κατ' ἰδίαν τοὺς πενήτηντα δύο τούτους, εἶπον τὰ ἑξῆς:

«Γινώσχετε βεβαίως ὅτι πολλοὶ τῶν κατελθόντων μεθ' ὑμῶν εἰς Κρήτην φοιτητῶν ἐπέστρεψαν εἰς Ἀθήνας, τινὲς δὲ καὶ μετ' ὀλίγας ἀπὸ τῆς ἐκεῖθεν ἀναχωρήσεώς των ἡμέρας. Ὁμολογῶ ἤδη, ἐξ ὅσων βλέπω, ὅτι οἱ πλείστοι τούτων εἶχον λόγους ἰσχυροὺς νὰ πράξωσιν οὕτως. Ἡ τοιαύτη ἔμως ἀθρόα αὐτῶν ἐπάνοδος τοσοῦτω κακὴν ἐνεποίησεν αἰσθησιν εἰς τὴν Κοινωνίαν, ἣτις κρίνει μόνον ὅ τι βλέπει χωρὶς νὰ γινώσκῃ ἐνίοτε τὰς αἰτίας, καὶ τοσοῦτον δυσμενεῖς προὐκάλεσε κρίσεις καὶ φράσεις εἰς βᾶρος τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῶν φοιτητῶν, ὥστε τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐταιρίας, ἣτις σὰς ὥπλισε καὶ ἀπέστειλε, συναισθανθὲν ὅτι καὶ αὐτὴ ἀνέλαβέ τινα διὰ τοῦτο εὐθύνην καὶ ἐκτάκτως συνελθόν, μοὶ ἀνέθηκε τὴν τιμὴν τοῦ νὰ ἔλθω ἄνευ χρονοτριβῆς ἐδῶ, ἔπου καὶ ἐγὼ θερμῶς ἐπεθύμουν καὶ ὑμεῖς μὲ περιεμένετε, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ συγκεντρώσω ὑμᾶς, οὓς ἠκούομεν διεσκορπισμένους, καὶ ἀναλάβω τὴν διοίκησιν τοῦ σώματος, κατὰ τὰ ἐν ἀρχῇ μεταξὺ ὑμῶν καὶ τοῦ Προέδρου τῆς Ἐταιρίας συμπεφωνημένα. Καὶ ἂν δὲν δυνάμεθα νὰ συντηρηθῶμεν ἢ δὲν ἔχωμεν νὰ πράξωμέν τι ἐδῶ ἄξιον τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἡμῶν αὐτῶν, τότε νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς Ἀθήνας εἰς τὴν πρώτην παρουσιασθησομένην ἡμῖν εὐκαιρίαν».

«Αὐτός, φίλοι μου, εἶνε ὁ λόγος καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἐλευσεώς μου. Ἄν δὲ θέλετε καὶ τὴν γνώμην μου περὶ τοῦ πρακτέου, ἀμέσως θὰ ἐκθέσω πρὸς ὑμᾶς αὐτὴν».

«Ἐγὼ νομίζω ὅτι, ἐφ' ὅσον θὰ ὑπάρχῃ ἐπανάστασις ἐπὶ τῆς Κρήτης, ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ μείνωμεν ἐν αὐτῇ ἕως τέλους, ἀπερχόμενοι μετὰ πάντας τοὺς ἄλλους, καὶ αὐτὸν τὸν στρατόν. Διότι

ἡ ἐν ἰδίῳ σώματι παρουσία καὶ συμμετοχὴ τῶν φοιτητῶν εἰς τοὺς ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ ἐνώσεως ἀγῶνας παντὸς τμήματος τοῦ ὑποτελοῦς ἡμῶν Ἔθνους εἶνε πρᾶξις ἔκτακτος καὶ ὑψηλῆς, πληροῦσα μέγαν ἱστορικὸν τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης ὄρον καὶ ἀνταποκρινομένη ἀμέσως εἰς τὴν ἀληθῆ τοῦ Πανεπιστημίου ἀποστολήν, ὡς ἐγὼ τοῦλάχιστον ἐννοῶ αὐτήν».

«Ὅπως καὶ πρότερον πάντοτε, οὕτω καὶ σήμερον ἐπὶ τῆς Κρήτης ζητεῖται ἡ ἀναγνώρισις καὶ ἀναστήλωσις τῶν δικαιωμάτων, οὐχὶ μόνον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ ἐξεγερθεὶς αὐτῆς Λαὸς δὲν θέλει μόνον, προστιθέμενος εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, νὰ θεραπεύσῃ βαθὺν αὐτοῦ πόθον καὶ νὰ ἐπιρρώσῃ διὰ τῆς προσθήκης του ταύτης τὸ ἐπιδιωκόμενον τῆς πανελληνίου ἀποκαταστάσεως ἔργον, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἄρσεως ἀπ' αὐτοῦ τῶν δεσποτικῶν δεσμῶν θέλει προσέτι νὰ τεθῆ εἰς τὴν ὁδὸν τῆς προόδου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, οὗ τοσάκις καὶ τοσοῦτον περιφανῶς κατέδειξεν ὅτι εἶνε ἄξιος».

«Καὶ ἂν τὴν ἐθνικὴν ὄψιν τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος σήμερον διερμηνεύῃ μᾶλλον ἢ ἐν αὐτῷ παρουσία τοῦ ἀντιπροσωπεύοντος τὸ ἐπίσημον ἔθνος τακτικοῦ στρατοῦ, τὴν ἐτέραν ὅμως αὐτοῦ ὄψιν, τὴν τῆς προόδου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, διερμηνεύει μᾶλλον ἢ παρουσία ὑμῶν τῶν ἀμέσων ἀντιπροσώπων τοῦ Πανεπιστημίου, οὗ κύριον ἔργον καὶ κύριος σκοπὸς εἶνε ἡ πρόοδος καὶ ὁ πολιτισμὸς. Καὶ διὰ τοῦτο ἐγὼ νομίζω ὅτι ἐπιβάλλεται πρὸς ὑμᾶς τὸ στοιχειῶδες καθήκον, ἂν συναισθάνεσθε ὅτι εἰσθε φοιτηταί, οὐ μόνον νὰ μείνετε ἐκ παντὸς τρόπου ἐν Κρήτῃ, ἐφ' ὅσον θὰ ὑπάρχῃ ὁ τοιοῦτος ἀγὼν ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ, ἰστάμενοι εἰς τὸ ὕψος τῆς τοιαύτης ὑμῶν περιωπῆς καὶ ἀποστολῆς, νὰ δείξετε τὴν διαγωγὴν ἐκείνην, ἣν δικαιούται νὰ προσδοκᾷ παρ' ὑμῶν τὸ Πανεπιστήμιον καὶ τὸ ἔθνος».

«Καὶ ἐγὼ μὲν πρῶτος δηλῶ ἐπὶ τῷ λόγῳ τῆς τιμῆς μου ὅτι, καθ' ὅσον μοὶ εἶνε ἀνθρωπίνως δυνατὸν, οὐδὲν ποτε θ' ἀποφύγω ἐν γνώσει ἐξ ὧν ἔχω τὸ χρέος νὰ πράξω, ὡς διοικητῆς, εἴτε ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ σκοποῦ εἴτε καὶ ὑπὲρ ὑμῶν, πάντων ὁμοῦ καὶ ἐκάστου χωριστά. Ἀξιώθω δὲ ὅπως καὶ ὑμεῖς δηλώσετε ἐπὶ τῷ λόγῳ τῆς τιμῆς σας ὡσαύτως ὅτι θὰ εἰσθε τύπος πειθαρχούντων στρατιωτῶν, ἐκτελοῦντες προθύμως καὶ εὐλικρινῶς ὅ τι ἂν διαταχθῆτε, καὶ ὅτι θὰ διάγετε πρὸς τε ἀλλήλους καὶ πρὸς πάντα ἄλλον ὡς ἀρμόζει εἰς τὴν θέσιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν ὑμῶν, καὶ ὡς

ἐπιβάλλεται εἰς τοὺς ἀληθεῖς στρατιώτας τῆς Πατρίδος καὶ τῆς ἐπιστήμης ».

Τούτων μετ' ἐνθουσιασμοῦ δεκτῶν γενομένων, παρήγγειλα νὰ ἐτοιμασθῶσι πρὸς μεταστάθμευσιν τὴν ἐπομένην ἡμέραν.

Ὁ ἐν πολλαῖς οἰκίαις καθ' ὀμίλους ἀσύνδετος καὶ ἀνεπιτήρητος αὐτῶν βίος ἐν Ἀλικιανῷ, καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν διαρκὴς ἐπίδρασις τοῦ συρρεῦσαντος ἐκεῖ παντοειδοῦς καὶ παντοδαποῦ κόσμου, μοὶ ἐφάνησαν ὡς ἀποτόμως ἀντικείμενα εἰς τὴν τακτικὴν μορφήν καὶ ὑπόστασιν, ἣν ἐνόμιζον ὡς ἀναγκαίαν καὶ ἤθελον διὰ παντός τρόπου νὰ λάβῃ τὸ μικρὸν αὐτὸ φοιτητικὸν σῶμα. Διότι οἱ δεσμοὶ τῆς συναδελφότητος, ἡ ἔννοια τῆς ἀλληλεγγύης, ἡ τάξις, ἡ πειθαρχία, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα στερεοῦσι τὴν ἐσωτερικὴν συνοχὴν καὶ κατεργάζονται τὴν ὑπέροχον δύναμιν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, πάντα ταῦτα ἐμπνέονται καὶ καλλιεργοῦνται, οὐ μόνον διὰ τῆς συχνῆς θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς ἀσκήσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἐν τῇ αὐτῇ οἰκίᾳ ὑπὸ τὴν ἄμεσον καὶ διαρκῆ ἐπίβλεψιν τῶν ἀνωτέρων συμβιώσεως καὶ συγχρωτισμοῦ. Καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ἅμα ὡς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας ἔμαθον ὅτι εἰς τὸ ἀπέχον ἡμίσειαν περίπου ὥραν καὶ ὄν ὑγιεινότερον τοῦ Ἀλικιανοῦ χωρίον Σκηνὴ ὑπάρχει τις ὁπωσοῦν κατάλληλος πρὸς στρατωνισμόν οἰκία, ἐγκατέστημεν εἰς αὐτὴν τὴν ἐπομένην, προθύμως ὑπὸ τοῦ τοῦ Δημάρχου παραχωρηθεῖσαν.

Ἀναγκαῖον θεωρῶ νὰ σημειώσω ἐνταῦθα ὅτι, εἴτε διὰ τὴν ἀπειρίαν τῶν ἀναδεχθέντων ἐκ τῆς Ἑταιρίας τὴν φροντίδα τοῦ ἐφοδιασμοῦ αὐτῶν εἴτε, τὸ ἀληθέστερον, διὰ τὴν ἀνεπίσχετον σπουδὴν αὐτῶν τούτων τῶν φοιτητῶν, ἐπείγομένων ν' ἀπέλθωσιν εἰς Κρήτην ὅπως, ὅπως, ἡ κατάστασις αὐτῶν, δεινὴ ἐξ ἀρχῆς, κατέστη ἰδίως ὡς πρὸς τὴν ὑπόδησιν, ὅτε ἀφικόμην ἐγὼ εἰς Ἀλικιανόν, κυριολεκτικῶς οἰκτρά. Ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ ἐκοιμῶντο, καὶ ἐν ὑπαίθρῳ ἐνίστε, φέροντες ἐλαφρὸν καὶ μέγρι ὀσφύος κατερχόμενον ἐπανωφόριον, ὀλίγοι δὲ καὶ οὐδ' αὐτό, καὶ ἐπὶ συνεχεῖς ἡμέρας συνέβη νὰ συντηρηθῶσι διὰ κρέατος μόνον, τσαούτης ὑπαρχούσης ἐλλείψεως ἄρτου, ὥστε οὐχὶ ἅπαξ εὐρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀγοράσωσι μίαν γαλέταν, ἀντὶ μιᾶς καὶ δύο δραχμῶν. Πολλὴ δὲ ὀφείλεται χάρις εἰς τοὺς ἀξιωματικούς καὶ ὑπαξιωμα-

τικούς ἐκείνους οἵτινες, μὴ νομίσαντες ὅτι ἔπρεπε νὰ τιμωρηθῶ-
σιν οἱ νέοι οὗτοι διὰ τοῦ ἐκ τῆς πείνης θανάτου, διότι ὑπή-
κουσαν εἰς τὰς εὐγενεστέρας ὑρμάς τῆς καρδίας των καὶ εὐρέθη-
σαν τέλος πάντων ἐπὶ τῆς Κρήτης, ἐφάνησαν πολλάκις φανερά ἢ
κρύφα ἐκ τῶν ἰδίων εἰς αὐτοὺς ἄρρωγοί. Καὶ περιῆλθον εἰς τὸ
σημεῖον τοῦτο οἱ νέοι οὗτοι, οὐχὶ διότι δὲν εἶχον οὐδὲ τόσα ἐν
ἀρχῇ μάλιστα χρήματα, ὅσα ἤρκουσαν νὰ ζήσωσι τὰς πρώτας ἡ-
μέρας, ἀλλὰ διότι, ἐκτὸς τῶν τροφῶν τοῦ στρατοῦ, δὲν ὑπῆρχε
τίποτε ἐν τῷ τόπῳ ἄλλο, τὸ ὅποιον ἠδύνατο νὰ λάβωσιν ἀντὶ
χρημάτων.

Αὐτὸς εἶνε ὁ λόγος, δι' ὧν πολλοὶ ἐπέστρεψαν εἰς Ἀθήνας.
Καὶ ἂν εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Κανδάνου δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πα-
ραστῶσι πάντες, τοῦτο ἐγένετο διότι τινὲς μὲν αὐτῶν κατέκειντο
ἀσθενεῖς, οἱ δ' ἄλλοι ἦσαν πρὸς εὔρεσιν τροφῆς τῆδε κακέιστε
δυσκορητισμένοι.

Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ὅπως καὶ πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους ἐθελοντάς,
τὸ Ἀρχηγεῖον εἶχε δεχθῆ νὰ δίδῃ καὶ πρὸς ἕκαστον αὐτῶν ἡμί-
σειαν ὀκτῶν ἄρτου καὶ τεσσαράκοντα λεπτὰ καθ' ἡμέραν, ἂν ἐδέ-
χοντο ν' ἀναλάβωσιν ὑπηρεσίαν ἐν ταῖς προφυλακαῖς. Ἀλλ' αὐ-
τοὶ δὲν ἐδέχθησαν, πεισιμόνως ἐγκαρτερήσαντες ἐν τῇ στερήσει,
πρῶτον διότι ἡ ὑπηρεσία τῶν προφυλακῶν, καθ' ἃ διετείνοντο,
δὲν προυτείνετο αὐτοῖς ὡς καθήκον, ὃ προθύμως θ' ἀνεδέχοντο
τότε καὶ θὰ ἐξετέλουσαν, ἀλλ' ὡς ταπεινὴ ὑποχρέωσις, ἀπορρέουσα
ἀπὸ τῶν παρεγομένων διακοσίων δραμίων τοῦ ἄρτου καὶ τῶν
τεσσάρων δεκαρῶν, καὶ δεύτερον διότι ἐνόμιζον ὅτι, ὡς παρείχετο
αὐτοῖς ἡ προσφορὰ αὐτή, συνεπήγετο τὴν διάλυσιν τῆς φάλαγ-
γὸς των καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς ἐν αὐτῇ ἐκδηλουμένης πανε-
πιστημιακῆς ἰδέας, ἧς ἀντ' οὐδενὸς ἐδέχοντο νὰ παραιτηθῶσιν.

Ἐν τούτοις ἡ κατάστασις αὐτῶν εἶχεν ἀνάγκην ἀμέσου ἀντι-
λήψεως καὶ θεραπείας. Καὶ ἐπειδὴ τὸ χρηματικὸν ἐφόδιον, ὃ ἔφε-
ρον ἐξ Ἀθηνῶν, ἐπ' ὀλίγας μόνον ἠδύνατο ν' ἀρκέσῃ ἡμέρας,
διότι, ἀντὶ τῶν 25 τὸ πολὺ φοιτητῶν, οὓς ἐκ τῶν ὑπερβολικῶν
ἐν Ἀθήναις διαδόσεων ἐπιστεύομεν ὅτι θὰ ἐπρόφθανον ἐπὶ τῆς
Κρήτης, εὔρον ἐν Ἀλικιανῶ μόνον πεντήκοντα δύο, καὶ αὐτοὺς
τῶν πάντων δεομένους, ὑπέβαλον ἀμέσως τὴν παράκλησιν εἰς τὸ
Ἀρχηγεῖον, ὅπως παράσχη ἡμῖν τὸν ξηρὸν ἄρτον, ἕως οὐ πολὺ
ταχέως, ὡς ἠλπίζον, ἤρχετο ἡμῖν ἐπίκουρος ἡ Ἐταιρία, πρὸς ἣν

καὶ τότε ἀμέσως καὶ μετὰ ταῦτα, ὅσάκις μοὶ παρέστη ἡ εὐκαιρία, ἔγραψα ἐκθεὶς τὴν ἐπείγουσαν ἀνάγκην. Διεβεβαίωσα τὸ Ἀρχηγεῖον ὅτι τὸ φοιτητικὸν αὐτὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον θὰ συνετάσσετε, ὅπως καὶ ὁ τακτικὸς στρατός, καὶ θὰ συνετηρεῖτο ἄλλως ὑπὸ τῆς Ἑταιρίας, ἐτίθετο ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτοῦ ἐξουσίαν. Καὶ ὁ μὲν Ἀρχηγός, ἀποποιηθεὶς ἐν ἀρχῇ, ἦλθεν ὕστερον εἰς ἐπεικεστέρους διαλογισμούς, καὶ μὲ προέτρεψε νὰ συνεννοηθῶ περὶ τούτου πρὸς τὸν ἐπιτελάρχην, κ. Λυμπρίτην, ὅστις μοὶ ἀπέκοψεν ὀριστικῶς πᾶσαν ἐκ τοῦ Ἀρχηγείου ἐλπίδα. Τοιοῦτοτρόπως εὐρέθην ἠναγκασμένος νὰ ἐξοικονομήσω τὴν ἀνάγκην ἐκ τῶν ἐνόντων, καί, ἀφείς ὡς εἶχον τὰ ἄλλα, περιωρίσθην μόνον εἰς τὴν τροφήν, παρέχων καθ' ἡμέραν πρὸς ἕκαστον τὸ ἀπολύτως ἀναγκαιοῦν χρηματικὸν ποσόν, τὸ ὁποῖον ἐννοεῖται ὅτι κατὰ τοσοῦτον ἐμειοῦτο ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν, καθ' ὅσον ἔβλεπον ὅτι αἱ ἀπ' Ἀθηνῶν ἀναμενόμεναι ἐπικουραὶ ἐβράδυνον περισσότερον τῶν προσδοκιῶν μου.

Εἰς Σικηνὲ διήρεσα αὐτοὺς εἰς τέσσαρας ἐνωμοτίας, ὧν ἐκάστη ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ πρεσβυτέρου συνήθως τῶν μελῶν αὐτῆς ἀνελάμβανε κατὰ σειρὰν τῆς ἡμέρας τὴν ὑπηρεσίαν. Ἀφοῦ δ' ἔληξεν ἡ τετραήμερος ἀδιάκοπος βροχή, ἐγένετο πρακτικὴ τις τὸ πρῶτον δοκιμασία τῆς σκοπεύσεως ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψίν μου, θέλοντος νὰ γνωρίσω τὴν σκοπευτικὴν ἐκάστου δεξιότητα καὶ διορθώσω τὰς ὑπαρχούσας τυχρὸν ἐλλείψεις. Μετὰ δὲ τοῦτο ἐγένοντο καὶ τινες ἐσπευσμένοι ἀσκήσεις εἰκονικῶν πυρῶν καὶ ἀραιᾶς τάξεως, ἃς θὰ ἐξέτεινον εἰς πρακτικώτερα ἀντικείμενα, ἐὰν δὲν ἴστατο ἀνυπέροβλητον πρόσκομμα ἢ ἐπισφαλῆς ὑπόδησις, ἐπιβάλλουσα τὴν ἀποφυγὴν παντός κινήματος, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ τὴν καταστήσῃ ἐπισφαλεστέραν. Ὅτε, ἀκούσας ὅτι ἐμελετᾶτο μυστικῇ κατὰ τοῦ Πύργου τῆς Μαλάξης ἐπίθεσις, κατήλθον ἀμέσως εἰς Ἀλικιανὸν καί, λαβὼν θετικὰς περὶ τούτου πληροφορίας καὶ δύο κιβώτια φυσικῶν Γκρᾶ, ἐπανῆλθον περὶ τὰ μεσάνυκτα εἰς Σικηνέ, ὁπόθεν, πάντων ἀμέσως ἐτοιμασθέντων, ἀνεχωρήσαμεν λίαν πρῶτ', καὶ περὶ ὥραν 3 μ. μ. ἐφθάσαμεν εἰς τὸ χωρίον Κοντόπουλον παρὰ τὴν Μαλάξαν.

Ἐπὶ τῆς τραχείας βουνοσειρῆς, εἰς ἣν ἀπολήγουσι πρὸς τὴν

πεδιάδα τῶν Χανίων αἱ βόρειαι κλιτύες τῶν Λευκῶν Ὀρέων, ὑπάρχουσι διαλείποντες ἀπ' ἀλλήλων κατ' ἀπόστασιν ὥρας περὶπου πέντε κατὰ σειρὰν Πύργοι, ὁ Πύργος Καλάμι ἀμέσως ὑπερκείμενος τοῦ παρὰ τὸ στόμιον τῆς Σούδας Φρουρίου Ἴζεντίν, ὁ Πύργος Μαλάξης παρὰ τὸ ὁμώνυμον χωρίον, ὁ τοῦ Κερατιδίου, Ἀνήμπαλη, καὶ Ἀγυιᾶς. Διότι δὲ ὁ τῆς Μαλάξης, τοῦ ὁποίου πρὸ ἡμερῶν ἐν νυκτὶ θυελλώδει εἶχε καταστραφῆ διὰ δυναμίτιδος ἢ δεξαμενῆ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, ἠνώχλει περισσότερον τῶν ἄλλων τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἦτο δυνατὴ ἢ διάτρησις τῶν τοίχων του ὑπ' ὀρειβατικῶν πυροβόλων, διὰ τοῦτο μετὰ πολλὰς ἀναβολὰς ἀπεφασίσθη τελευταῖον ἡ καταστροφή του.

Ἡ πρώτη μου φροντίς, ἅμα ὡς εἰς Κοντόπουλον ἐγκατέστημεν εἰς τινα στενόχωρον οἰκίαν, ἦτο νὰ ἐπισκεφθῶ τὸ περὶ τὸν Πύργον ἔδαφος καὶ ἀναγνώρισω τὸ καταλληλότερον δι' ἡμᾶς σημείον. Ἐκ τῆς ἀναγνώρισεως δὲ ταύτης, ἦν ἐξετέλεσα συναντήσας καθ' ὁδὸν καὶ τοὺς τρεῖς ἀξιωματικούς τοῦ πυροβολικοῦ, μεταβαίνοντας ὡσαύτως πρὸς ἀναγνώρισιν τῆς καταλλήλου διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν τριῶν ὀρειβατικῶν πυροβόλων θέσεως, ἐπέισθην ὅτι περὶ τὸν Πύργον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἔλεγον ὅτι ὑπῆρχον περὶ τοὺς ἐξήκοντα τακτικοὶ στρατιῶται Τούρκοι, οὐδὲν θὰ ἐγένετο ἄξιον λόγου, διότι τὸ ὄλον σχεδὸν τῆς ἐνεργείας ἐκεῖ θὰ εἶχον τὰ πυροβόλα, ἐκ τοῦ πυρὸς τῶν ὁποίων ἢ θὰ ἐφρονεύοντο ἢ θὰ ἠναγκάζοντο οἱ φρουροὶ τοῦ Πύργου νὰ παραδοθῶσι. Σοβαρὰ συμπλοκὴ ἦτο πιθανή, καὶ κατὰ τινὰς ἐντελῶς βεβαία, ἐπὶ τῶν θέσεων ἐκείνων πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ Πύργου, δι' ὧν θὰ ἐπῆρχοντο ἄθροοι ἀπὸ τε τῆς πεδιάδος καὶ τῆς πόλεως οἱ ἐχθροὶ πρὸς ἄρσιν τῆς πολιορκίας καὶ ματαίωσιν τῆς ἀλώσεως αὐτοῦ. Καὶ διὰ τοῦτο, ὅτε περὶ τὸ λυκαυγὲς τῆς ἀκολουθου ἡμέρας ἀνήλθομεν εἰς τὰς θέσεις ταύτας, κατελάβομεν δύο πλησίον ἀλλήλων πετρώδεις λόφους, μέσῳ τῶν ὁποίων διέρχεται ἡ μόνη ἀπὸ τῆς πεδιάδος ἑδδὸς εἰς Κοντόπουλον καὶ Μαλάξαν, ἔχοντες δεξιὰ μὲν ἡμῶν εἰς ἀπόστασιν 300 μέτρων περίπου σῶμα ἐξ ἐντοπίων, ἔχον μέτωπον πρὸς τὸν Πύργον καὶ εὐρισκόμενον εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερὸν τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν πολιορκητικοῦ κύκλου, ἀριστερὰ δέ, ἔχοντα ὡς ἡμεῖς μέτωπον πρὸς τὴν πεδιάδα, σῶμα ἐξ 20—25 Ἑλλήνων καὶ Ἴταλῶν ὑπὸ προχειρῶς τὴν προηγουμένην ἡμέραν κατασκευασθεῖσαν ἰταλικὴν σημαίαν, μετ' αὐτοὺς ἕως 100 Σρακίανους

καὶ πέραν τούτων ἄλλα σώματα ἐξ ἐντοπίων, κατέχοντα τὰς μέ-
χρι τοῦ Πύργου Κερατιδίου ἐξεχούσας βράχεις.

Μοὶ εἶνε ἀδύνατος ἡ πιστὴ περιγραφὴ τοῦ πανοράματος, τὸ
ὅποιον ἀπεκαλύφθη πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, ἅμα ἀνελθόντων
ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων ἐκείνων. Πρὸς τὰ δεξιὰ μὲν ἡμῶν ὑπέκειτο ὁ
ἀπαράμιλλος λιμὴν τῆς Σούδας μὲ τὰ ὑπερτεσσαράκοντα πολε-
μικὰ καὶ μεταγωγικὰ ἐν αὐτῷ σκάφη, καὶ τὸ πρὸς βορρᾶν σχη-
ματίζον αὐτὸν γραφικώτατον Ἀκρωτήρι, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν
ἐν τῶν τακτικωτέρων ἐπαναστατικῶν στρατοπέδων, ἐξ ὧν ἐγέν-
οντό ποτε ἐν Κρήτῃ. Ἐμπροσθεν δὲ ἡ ὠραία ἐκείθεν φαι-
νομένη πόλις καὶ ἡ ὠραιότερα πεδιάς τῶν Χανίων, ἧς τὸ κατὰ-
φυτον πρὶν διέκοπτον ἤδη συχναὶ διαφάνειαι ὡς ἐκ τῶν εἰς τὰ
χριστιανικὰ κτήματα γενομένων ὑπὸ τῶν Τούρκων καταστροφῶν.
Πρὸς τ' ἀριστερὰ δὲ, ἀποκλείων τὴν πεδιάδα, ὠρθοῦτο ὑπερψάνως
ὁ κωνικός τοῦ Μονοκουμάρου ὄγκος, καὶ πέραν τούτου συμπί-
πτουσα μὲ τὸ τέλος τοῦ ὀρίζοντος ἐφαίνετο, ὡς ὀξὺ βέλος εισδύ-
ουσα εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ μία τῶν δύο τῆς Κισσάμου χειρσονήσων.
Κατέμπροσθεν δὲ πάντων τούτων, ὡς τις ἀτελεύτητος κυανοῦς
τάτης ἀπλούμενον τὸ Κρητικὸν πέλαγος, προσέειδεν ἄρρητον με-
γαλοπρέπειαν εἰς τὸ ὄλον τῆς ἐξαισίας σκηνογραφίας.

Ἐφ' ὅσων ὁ κρητικὸς Λαὸς θὰ γεννᾶται, ἀναπνέη καὶ ζῆ ἐπὶ
τοιούτων ὑψωμάτων, αἰεποτε θὰ ἔχη ἐν ἑαυτῷ ζωηρὸν καὶ ἀκα-
τάκμητον τὸ ἱερὸν πρὸς τὴν ἔνωσιν καὶ τὴν ἐλευθερίαν πάθος,
διότι τὰ περὶ αὐτὸν στοιχεῖα τῆς φύσεως ἀνυψοῦσι τὴν συνείδη-
σιν αὐτοῦ ὑπεράνω τοῦ χαμηλοῦ ἐδάφους, ὅπου κοιμᾶται ἡ τα-
πεινὴ ἀνθρωπότης. Καὶ ἂν δέ, φυγαδεύοντες τὸν ὑπάρχοντα,
κατοικίσετε τὴν Κρήτην δι' ἄλλου ὅσον δῆποτε ἀναισθήτου καὶ
μισελληνικοῦ Λαοῦ, πάλιν μετὰ τινος γενεᾶς τὸ αὐτὸ καὶ αὐτὸς
θ' ἀποκτήσῃ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν αἴσθημα καὶ τὴν αὐτὴν πρὸς
τὴν Ἑλλάδα κλίσιν, διότι ἡ Κρήτη, πολὺ μακρὰν πάσης ἄλλης
χώρας εὐρισκομένη, μόνον εἰς τῆς παρακειμένης Ἑλλάδος ὑπό-
κειται τὴν διαρκῆ ἐπίδρασιν καὶ ἰσχυρὰν ἔλξιν.

Θέλετε νὰ κατανοήσετε διατὶ ὁ Λαὸς τῆς Κρήτης δὲν ἠδύ-
νατο μῆτε αὐτὸς νὰ ἡσυχάσῃ μῆτε τὸν ἄλλον κόσμον ν' ἀφήσῃ
ἡσυχον;

Ἀνέλθετε πρὸς στιγμὴν ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων τούτων, καὶ ἀφοῦ
πρῶτον ἀποβλέψητε εἰς τὸ ἀπλούμενον πρὸ ὑμῶν πανόραμα,

στρέψατε τοὺς ὀφθαλμοὺς εἶτα εἰς τὰ ὀπίσω, ὅπως λάβητε τὴν ἄμεσον ζωντανὴν ἐντύπωσιν, ἣν παρέχει ὁ ἐκεῖθεν μέχρι τῶν κορυφῶν τῶν Λευκῶν Ὀρέων σχηματισμὸς τῆς ἀνυψουμένης κατὰ μικρὸν ἀγρίας χώρας. Ἐκεῖ τότε θὰ εὕρητε τὴν λύσιν τοῦ μυστηρίου, διότι θὰ συλλάβητε τὴν φύσιν ἐπ' αὐτοφώρῳ, ἔνθεν μὲν ἐμπνέουσιν εἰς τὸν Λαὸν αὐτὸν τὴν βαθεῖαν συναίσθησιν ὅτι ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ εἶνε ἐλεύθερος καὶ νὰ συζήσῃ μετὰ τοῦ ἐλευθεροῦ Ἑθνους, εἰς ὃ φύσει καὶ θέσει ἀνήκει, ἔνθεν δὲ παρέχουσιν τὴν πεποιθήσιν ὅτι, ἐν ὅσῳ εἶνε κύριος τῆς ἀγρίας αὐτῆς χώρας, οὐδὲν ἔχει νὰ φοβηθῆ, φθάνει ἐκεῖνοι μόνον, οἵτινες ἐν τῇ ἐνασκήσει τῶν πολιτικῶν των χρεῶν καὶ δικαιωμάτων, λησμονήσαντες καὶ Κρήτην καὶ Κρήτας καὶ πάντας τοὺς ἄλλους δουλεύοντας αὐτῶν ἀδελφούς, κατέστησαν τὴν Ἑλλάδα ἐντελῶς ἀνίκανον νὰ πράξῃ ἐν καιρῷ τὸ θεῖον ὑπὲρ αὐτῶν, νὰ ῥίπτωσιν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν εἰς τὰς ἐρήμους ἀκτὰς τῆς νήσου των λίγο φωμὶ καὶ πολλὰ φυσέκια.

Τὸ πρῶτον σχεδὸν μὲ τὰς πρώτας τοῦ ἡλίου ἀκτῖνας ῥιφθὲν πυροβόλον κατὰ τοῦ Πύργου μετήγαγεν ἡμᾶς ἀποτόμως ἀπὸ τῶν ποιητικῶν τούτων εἰκόνων καὶ ἐντυπώσεων εἰς τὴν ἀρχομένην σκαιὰν πραγματικότητα τῆς ἡμέρας. Πάντων τὰ βλέμματα ἐστράφησαν τότε πρὸς τὸν πανταχόθεν καταφανῆ ὄντα Πύργον, καὶ συναίσθημα ἀορίστου ἀνησυχίας κατέλαβε τὴν ψυχὴν ἡμῶν. Θὰ δυνηθῶσιν ἀρά γε τὰ τρία ὀρειβατικά πυροβόλα νὰ ἐπιφέρωσιν ἐντὸς τῆς ἡμέρας τὸ πρὸς τὴν ἔφοδον ἀπαιτούμενον ῥῆγμα, καθ' ἣν περίπτωσιν οἱ φρουροὶ τοῦ Πύργου δὲν θελήσωσι νὰ παραδοθῶσι; Καὶ τί θὰ πράξωσι τὰ ἐν Σούδα ὀρμουῦντα, οὐχὶ βεβαίως τουρκικά, διότι περὶ αὐτῶν εἴμεθα βέβαιοι καὶ ἠσφαλισμένοι, ἀλλὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ πολεμικά, ἀφοῦ ὁ Πύργος μάλιστα κεῖται ἐντὸς τῆς ὑπ' αὐτῶν ὀρισθείσης καὶ διὰ τῶν πυροβόλων των ἀμέσως προστατευομένης ζώνης; Οἱ δ' ἐν τῇ πόλει καὶ τοῖς χωρίοις τῆς πεδιάδος, οὐκ ὀλίγοι τακτικοὶ καὶ ἄτακτοι Τοῦρκοι, θὰ ἰδῶσι μετ' ἀπαθείας καταστρεφόμενον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν των ἐν τῶν προπυργίων τῆς ἠσυχίας των καὶ τῆς ζωῆς των;

Αὐτὰ διανοούμεθα καὶ ἐλέγομεν πρὸς ἀλλήλους, ὅτε, δὲν ἐνθυμοῦμαι καλῶς μετὰ πόσας εὐστόχους ὀβίδας κατὰ τοῦ Πύργου, πολὺς αἴφνης ἠγέρθη θόρυβος ἀπὸ τῶν ἡμετέρων, τῶν πέριξ αὐτοῦ τῶν τεταγμένων, καὶ πυροβολισμοὶ ἠκούσθησαν ζωηροὶ καὶ

ὄρμη αὐτῶν πρὸς τὰ κάτω κατὰ τὴν πεδιάδα. Εἰς δὲ τὴν ἐρώτησιν ἡμῶν, ἐν ἀπορίᾳ εὐρισκομένων, οἱ πλησιέστερον πρὸς τὸν Πύργον Κρήτες ἀπήντησαν, «ἐσπάσανε οἱ σκύλοι».

Ὁ διοικῶν τὴν φρουρὰν τοῦ Πύργου Τοῦρκος λοχαγός, θέλων ἴσως νὰ βεβαιωθῇ, ἂν ἢ πρὸς τὴν πεδιάδα διαφυγῇ εἶνε ἐλευθέρα, ἐξέπεμψε περὶ τοὺς δέκα αὐτοῦ στρατιώτας πρῶτον, οὓς, φεύγοντας πρὸς τὴν κατωφέρειαν, ἰδόντες κατεδίωξαν οἱ πολιορκοῦντες τὸν Πύργον Κρήτες, καὶ ἐφόνευσάν τινας αὐτῶν. Ὑποθέσαντες δ' ἐκ τούτου ὅτι θ' ἀπεπειρῶντο τοιοῦτοτρόπως νὰ διαφύγωσι καὶ οἱ ἄλλοι, συναποκομίζοντες καὶ τὰ ἑαυτῶν Μαρτίνι, ἀπέκλεισαν τὰ πρὸς τὴν πεδιάδα μέρη, καὶ, ὡς ὄφεις ἔρποντες ἀπὸ λίθου εἰς λίθον ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον, ἤλθον σχεδὸν ὑπ' αὐτὰ τὰ παράθυρα τοῦ ἀμυνομένου Πύργου, ἐξαφανίσαντες πᾶσαν περὶ ἀποδράσεως εἰς τὴν φρουρὰν ἐλπίδα.

Τὸ πρᾶγμα τοῦτο θεώρησα ὡς ἄτοπον, δυνάμενον νὰ ἔχη πολὺ δυσaréστους δι' ἡμᾶς συνεπείας. Ὁ σκοπὸς ἡμῶν κυρίως ἦτο νὰ ἐξαφανίσωμεν ἐκ παντὸς τρόπου τὸν ὀχληρότατον Πύργον. Ἀφοῦ δὲ μόλις περὶ τὸ τέλος τῆς ἀκολουθοῦσης ἡμέρας θὰ ἤνοιγετο εἰς αὐτὸν μικρὸν πρὸς ἔφοδον ῥήγμα, καθ' ἃ μοὶ εἶπεν ὁ διευθύνων τὰ πυροβόλα κ. Μανουσογιαννάκης, καὶ ἀφοῦ ἐλλείψει τροφῆς, κατὰ τὴν διαβεβαίωσιν τῶν ὀπλαρχηγῶν, θ' ἀπῆρχοντο κατ' ἀνάγκην τὴν νύκτα ἐκείνην οἱ προσελθόντες ἐξ ἄλλων σημείων Κρήτες, ἢ στοιχειώδης σύνεσις ὑπηγόρευεν, ἀντὶ διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ ν' ἀναγκάσωμεν τὴν φρουρὰν εἰς ἀπεγνωσμένην ἄμυναν, νὰ διευκολύνωμεν τὸναντίον τὴν ταχυτέραν ὅσῳ τὸ δυνατὸν ἀπόδρασιν αὐτῆς. Διότι ἦτο πολὺ πιθανόν, ἢ μᾶλλον ἀναμφισβήτητον, ἐὰν παρετεινέτο ἢ ἀντίστασις, τὴν ἐπομένην ἡμέραν ὑπὸ συνθήκας εὐρισκόμενοι διαφόρους, ἢ νὰ μὴ ἐξεπληροῦμεν τὸν κύριον σκοπὸν ἡμῶν, σωζομένου τοῦ Πύργου, ἢ νὰ κατεστρέφομεν αὐτόν, ἀλλὰ διὰ θυσιῶν πολλῶν, ἃς ἠδυνάμεθα ν' ἀποφύγωμεν οὕτως.

Ἄλλ' ἡ τύχη ἐνίοτε στρατηγεῖ καλλίτερον καὶ τῆς βεβαιότερης προνοίας. Διότι ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς φρουρᾶς λοχαγός, ἐκλαβὼν τὰ καθ' ἡμᾶς πολὺ ὑπέρτερα, παρ' ὅσον πράγματι ἦσαν, καὶ ὑπὲρ τὸ δίκαιον μέτρον φοβηθεὶς, ἔσωσαν ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ταιούτων συνεπειῶν, παραδοθεὶς προῶρως.

Καθ' ἣν δὲ ὥραν κατεδίωχθησαν οἱ πρὸς ἀπόπειραν ἐκπεμ-

φθέντες αὐτοὶ δέκα Τούρκοι, ἤρξαντο βάλλοντα μετὰ τῆς παροιμιώδους τῶν ἀστοχίας τὰ ἐν Σούδα δύο Τουρκικὰ σκάφη, ὁ διαβόητος Ξεκατινιάρης, καὶ ἕτερον μικρότερον αὐτοῦ. Ἀπὸ δὲ τοῦ ὑποκειμένου ἡμῖν χωρίου Νεροκούρου, ὅπου ἦσαν αἱ προφυλακαὶ τῶν ἐχθρῶν, οἱ ὀλίγοι ἐκεῖ ἐν ἀρχῇ Τουρκοκρῆτες ἤρξαντο πυροβολοῦντες καθ' ἡμῶν καὶ τῶν πρὸς τ' ἀριστερὰ ἡμῶν. Καὶ ὀρειβατικὸν δὲ πυροβόλον, τοποθετηθὲν ἄνωθι τοῦ χωρίου τούτου, μετὰ τοσαύτης ἔβαλλεν εὐστοχίας, διευθυνόμενον ἰδίως καθ' ἡμῶν καὶ τῶν Ἑλληνοῖταλῶν, ὥστε πολλὰ θὰ ἠριθμοῦμεν βεβαίως θύματα, ἂν ἐξερρήγνυντο δύο πρὸ πάντων ὀπίδες, πεσοῦσαι ἐν τῷ μέσῳ τῶν φοιτητῶν. Καθ' ὅσον δὲ προεχώρει ἡ ἡμέρα καὶ ἐνετεινέτο ἡ περὶ τὸν Πύργον δράσις, τῆς φρουρᾶς τοῦ ἐρρωμένως ἀνταποκρινομένης ἀπὸ τε τῶν πολεμοθυρίδων καὶ τῶν ἐξωτερικῶν προχωμάτων, κατὰ τοσοῦτον καὶ οἱ ἐν Νεροκούρῳ Τούρκοι, διὰ τῆς ἀδιάκόπου προσελύσεως καὶ ἄλλων ἀπὸ τῆς πόλεως καὶ τῶν χωρίων συμποσοθέντες εἰς χιλίους περίπου, ἀνῆλθον μεθ' ἑπτὰ σημαιῶν τὴν ὑπεράνω τοῦ χωρίου πετρώδη πλευρὰν τοῦ βουνοῦ, καὶ, κανονίζοντες τὴν ἀπόστασιν ἀσφαλῶς ἐκ τῶν φανερῶν τοῦ πυροβόλου ἀποτελεσμάτων, διηύθυνον κατὰ τῆς γραμμῆς ἡμῶν πυκνὸν καὶ ἱκανῶς εὐστοχον πῦρ.

Ὁ κανονοβολισμὸς λοιπὸν τῶν ἡμετέρων πυροβόλων κατὰ τοῦ Πύργου, ὁ κατὰ διαλείμματα μεταξὺ τῆς φρουρᾶς αὐτοῦ καὶ τῶν πολιορκούντων ἐπαναστατῶν ἀντιπυροβολισμὸς, ὁ ἀπὸ τοῦ λιμένος κανονοβολισμὸς τῶν δύο τουρκικῶν πολεμικῶν, ὁ ἀπὸ Νεροκούρου κανονοβολισμὸς τοῦ ἐχθρικοῦ ὀρειβατικοῦ, καὶ ὁ ζωηρὸς ἀντιπυροβολισμὸς μεταξὺ τῶν πρὸς τὴν πεδιάδα ἐστραμμένων ἐπαναστατικῶν σωμάτων καὶ τῶν ἀπ' αὐτῆς ἐπελθόντων ἐχθρῶν, ταῦτα πάντα, ἀρξάμενα ἀπὸ πρωΐας, ἐξηκολούθουν ζωηρότερα ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν μέχρι τῆς 3 ὥρας μ. μεσημβρίαν, ὅτε ἡ αἰφνιδια παρέμβασις τῶν ἐν Σούδα εὐρωπαϊκῶν πολεμικῶν συνεπλήρωσε τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐνεργείας κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καταστήσασα πολὺ σοβαρωτέραν ἅμα καὶ σκυθρωποτέραν τὴν πολεμικὴν αὐτῆς φυσιογνωμίαν.

Φαίνεται ὅτι οἱ ναύαρχοι τῶν συμπραττόντων στόλων, εἴτε διότι δὲν ἐπίστευον ὅτι θὰ ἐπιπτε τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁ Πύργος, εἴτε διότι δὲν ἤλπιζον τοιαύτην κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσιν ἐξ ἡμῶν, δὲν

ἦσαν συνεννοημένοι περὶ τοῦ πρακτέου, καὶ διὰ τοῦτο ἐτήρησαν ἀπὸ πρωΐας ἀνεξήγητον σιωπὴν. Διεδόθη μάλιστα καὶ ἡ ἀνυπόστατος βεβαίως εἰδήσις ὅτι, τῶν φιλελευθέρων ἀνεληθόντων εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῆς Ἀγγλίας, διεσπάσθη ἡ ὁμοφωνία τῶν Δυνάμεων καὶ μετεβλήθη διὰ τοῦτο ἡ στάσις αὐτῶν πρὸς τὴν Κρήτην. Μόνον λέμβοι πολλαὶ ἠϋλάκονον μετ' ἐκτάκτου σπουδῆς τὰ ἤρεμα νερὰ τοῦ λιμένος, μεταβαίνουσαι ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἄλλο σκάφος. Ἄλλ' ὅτε, τῆς φρουρᾶς παραδούσης ἑαυτὴν καὶ τὸν Πύργον, ἐφάνησαν ἀθρόοι εἰσερχόμενοι καὶ περιτρέχοντες αὐτὸν οἱ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων σημείων σπύσαντες ἐκεῖ Κρήτες, τότε ἀπροσδοκῆτως καὶ διὰ μιᾶς οἱ τεράστιοι ἐκεῖνοι ὄγκοι ἐξήμεσαν τὴν ἑαυτῶν ὀργήν, καθ' ὃν τρόπον μόνον ὁ Τάρταρος δύναται νὰ ἐμέσῃ.

Λάβετε ὑπ' ὄψιν τὸν πρῶτον ἐκ τοσοῦτων καὶ τοιούτων πυροβόλων ἐξερχομένων σχεδὸν συγχρόνως δαιμονιώδη κρότον, τὸν παραγόμενον ἀμέσως μετὰ τοῦτο ἐκ τῶν ρηγνυμένων ἐπὶ τῆς προσβαλλομένης θέσεως ὀβίδων, καὶ τὴν καταχθονίαν τρίτου μουσικῆν, ἣν καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις ἐποιοῦν εἰς τὸν ἀέρα τὰ ποικίλα ρήγματα τῶν ὀβίδων, καὶ εἰς αὐτὰ τελευταῖον προσθέσατε τὸν ἀντίλαλον, ὃν ἀπέδιδον αἱ κλιτύες καὶ τὰ κοιλώματα τοῦ βουνοῦ, καὶ τότε ἔχετε πλήρη τὴν ἰδέαν τοῦ τρομεροῦ ἐπεισοδίου. Ὅλον δὲ τὸ κακὸν αὐτό, ὡς ἤρξατο, οὕτω καὶ ἐτελείωσεν ἀποτόμως καὶ διὰ μιᾶς. Ὁ λιμὴν ἐπανέπεσεν εἰς τὴν προτέραν του νεκρικῆν σιγήν, καὶ ὡς μόνον ἴχνος τῆς ἀνάνδρου καὶ ἀνηθίκου πράξεως, ἦν ἀπὸ κοινοῦ μετῆλθον κατὰ τῆς Κρήτης αἱ ἐξ κραταιαὶ τῆς Εὐρώπης Δυνάμεις, προστατεύουσαι τοὺς δημίους αὐτῆς, ἀπέμεινεν ἐπὶ ἡμίσειαν ἔτι ὥραν ὁ ὑπεραιωρούμενος πυκνὸς καπνός.

Ἐπὶ διακόσια καὶ πλέον ἔτη ἐτέλεσεν ἀνεκδιήγητα ἐπὶ τοῦ μάρτυρος χριστιανικοῦ τῆς Κρήτης Λαοῦ ὁ ἀχρεῖος Τούρκος, καὶ οὐδὲν στόμιον χριστιανικοῦ πυροβόλου ἐστράφη ποτὲ κατ' αὐτοῦ. Καὶ πρὸ δῶα δ' ἐπῶν, ὅτε ἔθαλε σπαθὶ ἐν μέσοις Χανίοις πρὸς ματαίωσιν τοῦ ὑπ' αὐτῶν τῶν Δυνάμεων ἐκπονηθέντος πολιτεύματος, οὐχὶ μόνον οὐδεμία κατ' αὐτῶν ἐξεπέμφθη ὀβίς, ἀλλὰ καὶ οὐδεμία ἐτηρήθη μνησικακία, τοῦ Τουρκικοῦ πράξικοπῆματος θεωρηθέντος ὡς μὴ ἀντικειμένου εἰς τὴν θέλησιν καὶ μὴ προσβλητικοῦ εἰς τὸ ἐπίσημον ἀξίωμα τῶν ἠνωμένων ἰσχυρῶν Κρατῶν.

Μόνον ὅταν τὰ θύματα ἔλαβον τὰ ὅπλα κατὰ τῶν δημίων συνεταράχθησαν τὰ φιλόνηρωπα αἰσθήματα τῶν ἐξ πεπολιτισμένων αὐτῶν Κυβερνήσεων, οὐδεμίαν ἀναγνωρισασῶν ἐπιείκειαν, οὐδεμίαν παρασχουτῶν συγνώμην εἰς τὸν ἐξ αἰτίας των σφαγιασθέντα κρητικὸν Λαόν, θελήσαντα, οὐχὶ νὰ σφάξῃ ἐκεῖ εἰς τὴν Μαλάξαν τοὺς ἀπανθρώπους φονεῖς του, διότι τοὺς παρέδωκε σώους καὶ ἀβλαβεῖς, ἀλλὰ νὰ ἐξαγάγῃ ἀπὸ τῶν πλευρῶν του ἓνα μόνον ὀδυνηρὸν τοῦ τυράννου ὄνυχα, ἀλλὰ νὰ ἐξαφανίσῃ ἓνα μόνον ἐπικίνδυνον ἀπὸ τῆς κεφαλῆς του Πύργου, γινώσκων μάλιστα καλῶς ὅτι, ἂν ποτε οἱ ἐν αὐτῷ παραμνεύοντες ἐχθροὶ ἐξήρχοντο καὶ ἔσφαζαν αἰφνιδίως τοὺς περιοίκους, τῆς αὐτῆς καὶ πάλιν θὰ ἐτύγγανον παρὰ τῆς Εὐρώπης ἐπιεικείας.

Εἶνε ἀληθέστατον ὅτι, ἐκτὸς τοῦ θανάτου δύο Κρητῶν, καταπλακωθέντων ἐντὸς τοῦ Πύργου ὑπὸ πεσόντος ἐξ εὐρωπαϊκῆς ὀβίδος τοίχου, ἂν ἡ περὶ τούτου κυκλοφορήσασα διάδοσις ἦτο ἀληθής, αὐδὲν ἄλλο προέκυψε δυσάρεστον ἐκ τοῦ τοιοῦτου κανονολογισμοῦ. Ἡ ἐξ αὐτοῦ ὄμως ἐντύπωσις ὑπῆρξε καὶ πρὸς ἡμᾶς καὶ πρὸς τοὺς ἀπέναντι ἡμῶν ἐχθροὺς τοιαύτη, ὥστε, ἀκίνητοι μείναντες καὶ ἐνεοὶ ἀμφοτέρω, μετὰ παρέλευσιν πολλῶν στιγμῶν ἠδυνήθημεν νὰ συνέλθωμεν καὶ ν' ἀντιβλέψωμεν ἐκ νέου ἀλλήλους.

Ἡ κατεχομένη ὑπὸ τῶν φοιτητῶν θέσις, κυρτῆ πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἐχθροῦ καθ' ὅλα αὐτῆς τὰ σημεῖα, ἦτο ἡ περισσότερον τῶν ἄλλων ἐκτεθειμένη, προσεβάλλετο δ' ἐν ἀρχῇ καὶ ὑπὸ τῶν ἰκανῶς ἐπιφόβων πυρῶν τοῦ μὴ πολὺ ἀπέχοντος ἐκεῖθεν Πύργου, διευθυνομένων κατὰ τοῦ ἐντελῶς ἀποκεκαλυμμένου δεξιῦ ἡμῶν πλευροῦ. Καθ' ὅλην δὲ τὴν διάρκειαν τῆς συμπλοκῆς ταύτης, καθ' ἣν εἰς τὸ ζωηρὸν πῦρ τοῦ ἐχθροῦ, τοῦ ἐλθόντος ἐκ τῆς πόλεως καὶ τῆς πεδιάδος, ζωηρῶς ἀπήντων καὶ οἱ ἡμέτεροι, οἱ ἀριστερὰ ἡμῶν τεταγμένοι, ματαιῶς καταναλίσκοντες φυσέκια κατ' αὐτοῦ, εἰς μακρὰν ὄντος ἀπόστασιν καὶ κεκαλυμμένοι, μόνον οἱ ὑπὸ τῶν φοιτητῶν κατεχόμενοι δύο λόφοι ἔμειναν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βωβοί. Γινώσκων καλῶς ἐκ μακρᾶς πείρας τὰ εἰς τὰς διαφόρους ἀποστάσεις ἀποτελέσματα τοῦ ὅπλου Γκρᾶ, καὶ πληροφορηθεὶς ἀφ' ἑσπέρας ὅτι φυσέκια ἄλλα πρὸς ἀναπλήρωσιν ἐκεῖ δὲν ὑπῆρχον, παρήγγειλα ρητῶς νὰ μὴ πυρο-

βολήση κανείς άνευ διαταγῆς μου, χαρακτηρίσας ὡς ἀποδεδειγμένως δειλὸν ἐκεῖνον ὅστις, πράττων τὸ ἐναντίον, οὐδὲν ἄλλο ἐσκόπει ἢ, λαμβάνων ὡς πρόφασιν τὴν ἔλλειψιν τῶν μακρόθεν καταναλισκομένων πυρομαχικῶν, νὰ φύγη αἰσχροῦς κατόπιν, ὅταν ὁ ἐχθρὸς πλησιάσῃ ἢ αὐτὸς διαταχθῆ νὰ προχωρήσῃ. Κατ' ἐπανάληψιν δὲ περιελθὼν καὶ τὰς θέσεις τῶν ἄλλων, ὑπέδειξα τὸν σοβαρὸν ἐκ τῆς ματαιίας καταναλώσεως τῶν φυσεκίων κίνδυνον, δυστυχῶς μὴ εἰσακουσθεῖς. Δὲν λέγω ὅτι ἡ ἐντολή μου αὕτη κατὰ γράμμα ἐξετελέσθη, διότι δὲν εἶνε πολὺ εὐκολον, εἰς τὴν ἡλικίαν μάλιστα τῶν φοιτητῶν, νὰ ὑπομῆναι τις ἀπαθῶς ἐπὶ ὥρας πυροβολούμενος, χωρὶς ν' ἀντιπυροβολῇ. Τὰ ὑφ' ἐκάστου ὅμως φοιτητοῦ καταναλωθέντα ἢ τῆ ἀδείᾳ μου ἢ αὐθαιρέτως ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου φυσέκια δὲν ὑπερέβαινον τὰ πέντε κατὰ μέσον ὄρον.

Μόνον δὲ μ. μεσημβριαν, ὅτε οἱ πλεῖστοι τῶν Κρητῶν κατέλιπον τὰ μέχρι τοῦ Κερατιδίου ὄχυρά ὑψώματα, δραμόντες πρὸς τὸν ἀλωθέντα Πύργον, οἱ δὲ ἐχθροί, πολὺ ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τοῦ καθ' ἡμῶν εὐρωπαϊκοῦ κανονοβολισμοῦ, ἔδωσαν τὴν ὑψίστην ἔντασιν εἰς τὸ πῦρ αὐτῶν καὶ ἀνῆρχοντο θαρραλεώτεροι τὸ βουνόν, τότε, φοβηθεῖς μὴ τυχὸν μηδεμίαν εὐρίσκοντες ἀντίστασιν καταλάβωσι τὰ ὑψώματα αὐτά, ἔρημα ὄντα, ἐθεώρησα ἐπιβαλλομένην τὴν ἐκτέλεσιν 8—10 συμπυροκροτήσεων, ἐν ἀρχῇ μὲν κατὰ τοῦ σημείου ἐκεῖνου, ὅθεν ἐξῆκο τίζετο καθ' ἡμῶν πυκνότερον τὸ πῦρ τοῦ ἐχθροῦ, εἶτα δὲ καὶ κατὰ τοῦ ἄνω τοῦ Νεροκούρου βάλλοντος λυσσωδέστερον ἤδη ὀρειβατικοῦ. Διὰ δὲ τῶν συμπυροκροτήσεων τούτων, κανωνικώτατα ἐκτελεσθεισῶν, ἐσκόπουν κυρίως νὰ ἐμποιήσωμεν εἰς τοὺς ἐχθροὺς τὴν συναίσθησιν ὅτι ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων ἐκείνων ὑπάρχουσιν ἔτι οἱ ἀναγκαιοῦντες φρουροί, οὓς προχωροῦντες θὰ συναντήσωσιν ἀφεύκτως. Καὶ ἂν ἡ ἀντίληψίς μου ὄν ἦτο πεπλανημένη, εἶτε διότι ἐξέλαβον οἱ ἐχθροὶ ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχε τακτικὸς στρατός, ἐκτελῶν τὰς συμπυροκροτήσεις ταύτας, εἶτε δι' οἰονδήποτε ἄλλον λόγον, καὶ τὸ πῦρ τοῦ σημείου, καθ' οὗ ἐσκοπεύσαμεν, καὶ ἡ πρὸς τὸ ἄνω ὄρμη τοῦ ἐχθροῦ αἰσθητῶς ἀνεκόπη.

Αὐτὰ ἐγένοντο κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καθ' ὅσον ἐγὼ ἀντελήφθην ἰδίους ὀφθαλμοῖς. Δὲν διστάζω δὲ νὰ ἰσχυρισθῶ, ἀναδεχόμενος ὀλόκληρον τὴν ἐκ τοῦ ἰσχυρισμοῦ μου τούτου εὐθύνην,

ὅτι τὸ σῶμα τῶν φοιτητῶν ἔπραξεν ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους ὅτι τακτικὸς καὶ ἔμπειρος τοῦ πολέμου στρατὸς θὰ ἔπραττεν ἐν ὁμοίᾳ περιστάσει. Πρῶτον, διότι ἐπεδείξατο τὴν ἀναγκαίαν πειθαρχίαν ἰδίως περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ πυρός, διασῶσαν οὕτω τὰ ἑαυτοῦ φυσεία πρὸς πᾶσαν ἄλλην ἀπρόοπτον ἀνάγκην, ἥτις ἠδύνατο νὰ παραστῇ εἴτε κατὰ τὴν ἑσπέραν ἐκείνην εἴτε καὶ τὴν ἐπομένην ἡμέραν. Καὶ δεύτερον, διότι ἐπὶ τῶν σημείων ἐκείνων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐτάχθη πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, ἔμεινεν ἕως τέλους συσσωματωμένον, οὐδενὸς φοιτητοῦ οὐδ' ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἄνευ ἀδείας μου μακρυνθέντος, καίτοι ὕδωρ ἐκεῖ δὲν ὑπῆρχε καὶ συχνοὶ ἐκ τῶν ἄλλων σωμάτων ἤρχοντο καὶ ἀπήρχοντο διαρκῶς. Ὅτε δὲ περὶ ὥραν ὄ μ. μ. ἐξεκίνησε καὶ παρήρχετο πρὸ ἡμῶν τὸ σῶμα τῶν Σφακιανῶν, καὶ εἰδοποίησα διὰ φοιτητοῦ, καθ' ἣν εἶχον δώσει ὑπόσχεσιν, ν' ἀκολουθήσῃ αὐτὸ καὶ ἡ Ἰταλικὴ σημαία, περὶ ἣν εἶχον ἀπομείνει δύο Ἕλληνες καὶ εἰς Ἰταλός, τελευταῖοι πάντων ἐξεκινήσαμεν καὶ ἡμεῖς διὰ τὸ Κοντόπουλον, ὅπισθεν ἀφίνοντες μόνον τὸν καιόμενον Πύργον.

Ἀλλὰ δὲν εἶχομεν πολὺ προχωρήσει, ὅτε γέρων ἐντόπιος ὀπλαρχηγὸς μὲ διεβεβαίωσεν ὅτι καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν ἀπὸ Φάρης Φοράδας ἕως τοῦ Πύργου Κερατιδίου δὲν ἔμεινεν οὐδαμοῦ, οὐχὶ σῶμα ἐπαναστατῶν πρὸς ἀντίστασιν, ἀλλ' οὐδ' ἀπλοῦς σκοπὸς ὅπως δώσῃ κἄν εἰδήσιν περὶ παντὸς ἐνδεχομένου. Ὅστε ἐὰν οἱ ἐχθροί, οἵτινες ἄλλως δὲν εἶχον κατέλθει πάντες εἰς τὴν πεδιάδα, ἐπανήρχοντο καὶ κατελάμβανον τὰ εἰρημένα ἐπίκαιρα ὑψώματα, πρὸς ἀνάκτησιν αὐτῶν θὰ ὑφιστάμεθα κατ' ἀνάγκην θυσίας, ἐξουδετερούσας τὸ ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ Πύργου κτηθὲν πολῦτιμον κέρδος. Δέκα ὀκτῶ φοιτηταί, νομίζω δὲ καὶ εἰς ἡ δύο ἐθελονταὶ ἄλλοι, ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς προτέρας ἡμῶν θέσεις καὶ νὰ μείνωσιν ἐκεῖ μέχρι νυκτός, ἕως οὔ, κατεργόμενος εἰς Κοντόπουλον, ὑποδείξω εἰς τοὺς ἔχοντας τὴν ἀρμοδιότητα καὶ τὴν ὑποχρέωσιν ν' ἀποστειλώσιν πρὸς ἀντικατάσιν των τοὺς ἐξ ἐντοπίων τακτικὸς φρουροὺς. Ὁ ἐχθρὸς ἐχαίρετισε τὴν ἐπιστροφὴν των διὰ ζωηροῦ πυρός, καὶ εἰς τὴν ἀβροβροσύνην του ταύτην δὲν ἐφάνησαν ἀναίσθητοι καὶ αὐτοὶ, ζωηρῶς ἐπίσης ἀνταποδύσαντες τὸν χαιρετισμὸν.

Οὕτω δὲ ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων ἐκείνων, ὅπου ἀνατέλλων ὁ ἥλιος τῆς 13 Μαρτίου εὔρε δισχιλίους καὶ πλεόν ἐπαναστάτας,

δύων ἄφινε τοὺς δεκαοκτὼ αὐτοὺς φοιτητάς, μείναντας ἐκεῖ ἵνα προσενέγκωσιν τὴν τελευταίαν καὶ σπουδαιότεραν ἴσως εἰς τὴν Κρήτην ὑπηρεσίαν, νὰ ἐξασφαλίσωσι δηλονότι τὰ κτηθέντα ὠφελήματα τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἀπὸ ἀγχιστροφῶν συνεπειῶν.

Ἡ οὕτως ἐπιτευχθεῖσα καταστροφή τοῦ Πύργου τούτου, ὡς πραγματικὰ μὲν ὠφελήματα ἔσχεν ὅτι ἀπήλλαξε πρῶτον τοὺς μὲν περιοίκους ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς των ἀμέσου καὶ σοβαροῦ κινδύνου, τὴν δ' ἐπανάστασιν ἀπὸ τοῦ νὰ διατηρῆ ἐκεῖ σώματα πολιορκητικά, καὶ δεύτερον ὅτι διηυκόλυσε τὴν οὐσιωδῶς δυσκολευομένην ἐκ τοῦ Πύργου συγκοινωνίαν πρὸς τὸν Ἀποκόρωναν καὶ τὰς ἄλλας ἀνατολικὰς ἐπαρχίας. Ὡς ἠθικὰ δὲ ὅτι ἐνεποίησε τοιαύτην εἰς τοὺς Ναυάρχους αἴσθησιν καὶ εἰς τοὺς Τούρκους τοσοῦτον φόβον, ὥστε ὁ μὲν ἐπὶ μίαν ὥραν ἀπέχων Πύργος τοῦ Κερατιδίου, ἐγκαταλειφθεὶς τὴν αὐτὴν νύκτα ὑπὸ τῆς περιτρόμου φρουρᾶς του, κατεσχάφη τὴν ἐπομένην ὑπὸ τῶν περιοίκων, μετενεγκόντων καὶ τὰς μικροτέρας αὐτοῦ σανίδας, ὁ δὲ τοῦ Ἀνήμπαλη, καίτοι ἔφερε πυροβόλον καὶ εἶχε τοίχους ἀδιατρήτους ὑπὸ τῶν ὀρειβατικῶν ἡμῶν πυροβόλων, κατελήφθη τὴν ἐπομένην καὶ ὑπὸ εὐρωπαϊκῶν ἀγγιμάτων, τῆς ἐκ τῶν Τούρκων φρουρᾶς κριθείσης ἀνεπαρκοῦς πρὸς διάσωσίν του διὰ τὸν καταλαβόντα αὐτὴν φόβον. Ἰδιαιτέρα δὲ προφυλακτικὰ μέτρα ἐλήφθησαν μετὰ ταῦτα περὶ τοῦ Πύργου Καλάμι, ὡς ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ θὰ ἐξηγήσω.

Ἐν Κρήτῃ κατελάλουσιν τινὲς τοῦ Ἀρχηγείου ἐπὶ ἀστόχῳ ἐν ἀρχῇ ἐνεργείᾳ. Ἐάν, ἔλεγον, μετὰ τὴν συμπλοκὴν τῶν Λειβαδιῶν, ὅτε ὁ φόβος τῶν Τούρκων ἦτο εἰς τὸ κατακόρυφον, ὑπονοούντων ὅτι ἀπεβιδιάσθη εἰς Κρήτην δύναμις ἐπιβλητικὴ, αἱ δὲ συμπράττουσαι Δυνάμεις δὲν εἶχον ὅρισει οὐδετέραν ζώνην, ἐάν τότε, ἀντὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Πλατανιά, εἰσέβαλλεν ὁ στρατὸς εἰς τὴν πεδιάδα τῶν Χανίων, διώκων τοὺς φεύγοντας πρὸ αὐτοῦ ἐχθρούς, πᾶσα ἀναμφιβόλως ἢ γραμμὴ αὕτη τῶν Πύργων θὰ ἐγκατελείπετο αὐθημερόν, ὡς ἐγκατελείφθη τῇ ἡμέρᾳ τῆς συμπλοκῆς ἐκείνης ὁ τῆς Ἀγυιᾶς, θὰ ἐπανήρχοντο εἰς τὰς ἐστίας των ἐν τοῖς χωρίοις τῆς πεδιάδος οἱ φυγαδευθέντες ἐκεῖθεν καὶ τὰ πάνδεινα παθόντες Χριστιανοὶ, θὰ περιωρίζοντο οἱ Τούρκοι ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, αἱ δὲ προφυλακαὶ τοῦ στρατοῦ ἡμῶν θὰ ἐγ-

καθίσταντο ἐγγύτατα τοῦ Φρουρίου ἐν Γαλατῶ καὶ Χαλέπα. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει, ἐπέμενον συμπεραίνοντες, ἡ αἰ Δυνάμεις θὰ μετήρχοντο κατόπιν βίαν πρὸς ἐκτόπισιν ἐκεῖθεν τοῦ στρατοῦ ἡμῶν, καὶ τότε, τῆς Ἑλλάδος ὑποχωρούσης εἰς τὴν Εὐρώπην, ἤρετο ἡ μόνη αἰτία καὶ ἀφορμὴ τοῦ κατ' αὐτῆς πολέμου τῶν Τούρκων, ἡ θὰ ἔστεργον τὰ πράγματα, ὡς τὰ εὔρον, καὶ τότε δὲν εἰξεύρομεν ἂν δὲν ἤρχοντο εἰς συνετωτέρους διαλογισμούς οἱ ἐν Χανίοις καταστενοχωρούμενοι Τούρκοι, καὶ ἐξ ἄλλων μὲν πολλῶν ἀφορμῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀποκοπῆς τοῦ εἰς τὴν πόλιν μεταχρευσμένου ὕδατος, τὸ ὅποιον, ἔχον ὑπὸ τὸν Πύργον τοῦ Ἀνήμπαλη τὰς πηγάς, θὰ περιήρχετο μετ' αὐτοῦ εἰς τῶν ἡμετέρων τὴν ἐξουσίαν. Τοιοῦτοτρόπως ἡ ὑποχώρησις τοῦ στρατοῦ εἰς Πλατανιᾶν ἦτο, κατ' αὐτούς, μέγα σφάλμα, διὰ τὸ ὅποιον ἡ εἰς Κρήτην στρατιωτικὴ ἀποστολὴ δὲν ἠδυνήθη, ἐπωφελουμένη τῆς ἐν ἀρχῇ εὐνοϊκωτάτης θέσεώς της, νὰ παραγάγῃ ἀποτελέσματα ὀριστικά, δυνάμενα νὰ παραλύσωσι πᾶσαν ἐν Κρήτῃ σοβαρὰν τοῦ ἐχθροῦ ἐνέργειαν, καὶ ν' ἀποσοβήσωσι πᾶσαν εὐλογον ἀφορμὴν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Σουλτάνου τοῦ ν' ἀπειλήσῃ τὴν ἀνέτοιμον Ἑλλάδα, συγκεντροῦσα στρατὸν εἰς τὰ σύνορα αὐτῆς.

Περὶ τῆς ὑποχωρήσεως ταύτης τοῦ στρατοῦ εἰς τὸν Πλατανιᾶν ἐγὼ οὐδὲν ἔχω νὰ εἶπω οὔτε ἀποδοκιμαστικόν οὔτ' ἐπιδοκιμαστικόν, μὴ ἔχων τὰ ἐπίσημα στοιχεῖα, δι' ὧν κρίνεται δικαίως καὶ ὀρθῶς πᾶσα πολεμικὴ πράξις. Τοῦτο εἶνε ἔργον καὶ γρᾶος τοῦ ἱστορικοῦ, ὅστις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στοιχείων τούτων θὰ δυνήθη νὰ παρουσιάσῃ τὴν γυμνὴν ἀλήθειαν, ἂν τυχόν αὕτη παρεποιήθη ἢ ἐπεσκιάσθη. Δὲν δύναμαι ὅμως νὰ μὴ ὁμολογήσω ὅτι ἀνυπολόγιστα θὰ εἴχομεν ἀποτελέσματα καὶ ἴσως τελεσιουργά, οὐ μόνον ἀπονεκροῦντα πᾶσαν ἐλπίδα τῶν ἐχθρῶν ἐν Κρήτῃ ἀλλὰ καὶ ἀφαιροῦντα τὸ δικαίωμα, διὰ τὸ ὅποιον ὁ Σουλτάνος ἠδυνήθη ν' ἀποζημιωθῇ χιλιαπλασίως ἐκτῆς Ἑλλάδος, ἐὰν ἐξ ἀρχῆς μετ' ὄλων τῶν δυνάμεων ἡμῶν ἐπλήττομεν εὐθέως εἰς τὸ κέντρον αὐτοῦ τὸν ἐχθρόν, προλαμβάνοντες τὴν ἐνέργειαν τῶν Δυνάμεων καὶ ἐπωφελούμενοι τῆς βαθείας τοῦ ἐχθροῦ κατάπληξως, ἀφοῦ μετὰ ἓνα καὶ πλέον μῆνα, ὅτε συνῆλθεν εἰς ἑαυτὸν καὶ εἶχε βεβαίαν τῶν εὐρωπαϊκῶν στόλων τὴν συνδρομὴν, ἔδειξεν ὅτι οὐδ' εἰς αὐτὰ τὰ ἄλλως ἀπόρητα ὀχυρώματά του ἐδέχετο νὰ κρατηθῇ, μόνον καὶ μόνον διότι εἶδε πίπτοντα ἓνα λασπόκτιστον Πύργον εἰς τὴν Μαλάζαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Εἰς Σικηνὲ ὄπου ἐπανήλθομεν τὴν ἐπομένην, ἐκλιπόντος καὶ τοῦ τελευταίου ὄβολου, ἀπεφασίσαμεν νὰ ὑπηρετήσωμεν ἐν ταῖς προφυλακαῖς, διότι ἄλλως εἴμεθα ἠναγκασμένοι ἢ ν' ἀποσυντεθῶμεν ἢ νὰ φύγωμεν ἀπὸ τῆς Κρήτης, ἐδέχθη δὲ καὶ τὸ Ἀρχηγεῖον ν' ἀναλάβωμεν τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην ὡς σῶμα ὀργανικόν. Ἄλλ' ὁ ἀντισυνταγματάρχης τότε κ. Στάϊκος, προτιθέμενος ν' ἀπέλθῃ πρὸς εἰδικὴν ἀποστολὴν εἰς Ἀποκόρωναν καὶ Σφακιά μεθ' ἐνὸς λόγου πεζικοῦ, ζήτησας παρέλαβε καὶ ἡμᾶς.

Πρὸς τὸν κ. Στάϊκον κατέστησα πάραυτα γνωστὴν τὴν πραγματικὴν κατάστασιν τῶν φοιτητῶν, παρακαλέσας αὐτὸν καὶ ὁ ἴδιος καὶ διάτινος τῶν ὑπασπιστῶν του νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ Ἀρχηγείου, πρῶτον τὴν παροχὴν ἀρβυλῶν εἰς τοὺς ἔχοντας ἀπόλυτον ἀνάγκην, προκειμένου μάλιστα περὶ τόσῳ μακρᾷ καὶ ἐπιπόνου πορείας, καὶ δεύτερον, ἐκτὸς τῶν διακοσιῶν καθ' ἡμέραν ὀραμίων τοῦ ξηροῦ ἄρτου, ὃ πρὸς ἕκαστον θὰ παρεχωρεῖτο, καὶ τὸ ποσὸν τῶν πεντήκοντα λεπτῶν, τὸ ὅποιον ἐδίδοτο πρὸς πάντας τοὺς ὑπηρετούντας ἐν ταῖς προφυλακῖς ἐθελοντάς καὶ θὰ ἐλαμβάνομεν καὶ ἡμεῖς ὡσαύτως, ἐὰν κατηρχόμεθα εἰς Πλατανιά. Ἄλλ' ὡς μοὶ ἀνήγγειλε διὰ τοῦ ἰδίου ὑπασπιστοῦ, ἐκτὸς τριῶν ζευγῶν ἀρβυλῶν, τὰ ὅποια ἔλαβε δι' ἴδιον λογαριασμόν, τὸ Ἀρχηγεῖον δὲν ἐδέχθη τὰ ἄλλα. Συνέβη δὲ, καθ' ἣν ὥραν παρετάχθημεν πρὸς ἀναχώρησιν ἐν τῇ πρὸ τοῦ Ἀρχηγείου πλατεῖα, εἰς μὲν τοὺς ἔχοντας τετριμμένα πῶς ὑποδήματα στρατιώτας, νὰ δοθῶσιν ἄλλα ἐκεῖ καινουργῆ, τὰ δὲ ὑπ' αὐτῶν ὡς ἀχρηστά ἀπορριφθέντα ν' ἀγοράσωσιν ἀντὶ 2 καὶ 3 ὀραχμῶν ὅσοι τῶν φοιτητῶν, ἔχοντες ἀνάγκην, εἶχον καὶ τόσα χρήματα, δανεισθέντες ἐκ πατριωτῶν ἢ φίλων ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν, προκειμένου ν' ἀπομακρυνθῶσιν ἐκεῖθεν.

Ἀναχωρήσαντες λοιπὸν ἐξ Ἀλικιανοῦ τὴν 21 Μαρτίου μ. μεσημβριαν, ἐφθάσαμεν τὴν ἐσπέραν τῆς 22 ἡμιβεβρεγμένοι εἰς Νεοχώριον Ἀποκορώνου, ὄπου ἐκοιμήθημεν ἀθλιῶς ἐντὸς δύο ἀνευ πατώματος οἰκιῶν. Ἐνῶ δὲ περισυνελεγόμεθα τὴν πρωτῆν καὶ ἐσκεπτόμεθα περὶ εὐρέσεως οἰκημάτων ἀνθρωπινωτέρων, νομίζον-

τες ὅτι θὰ ἐσταθμεύομεν ὀριστικῶς ἐκεῖ, μὲ ἐκάλεσεν ὁ κ. Στάϊκος, καί, ἀφοῦ πρῶτον μοὶ εἶπεν ὅτι θὰ παρείχοντο ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐξ ἰδίας του πρωτοβουλίας καὶ 40 καθ' ἡμέραν εἰς ἕκαστον φοιτητὴν λεπτά, μοὶ ἔδωκε μετὰ τοῦτο τὴν ἐντολὴν νὰ κατέλθω μετὰ τῶν φοιτητῶν εἰς τὸ παράλιον χωρίον, Καλύβας, καὶ ἀναλάβωμεν βοηθούμενοι καὶ ὑπὸ τῶν ἐκεῖ Κρητῶν τὴν φύλαξίν του. Διότι ὁ Δήμαρχος Ἀρμένων κ. Χατζημανωλάκης, ἔλθων εἰς Νεοχώριον καὶ παραστήσας πρὸς αὐτὸν ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Δήμου του, εὐρισκόμενον εἰς θέσιν κρίσιμον, ἔχει ἀνάγκη τακτικῆς φρουρᾶς, ἐζήτησε κατὰ προτίμησιν, ὡς ὁ ἴδιος μοὶ εἶπε κατόπιν, τὸ σῶμα τῶν φοιτητῶν. Ὁμολογῶ ὅτι περισσότερον τῶν 50 λεπτῶν μὲ εὐχρηστέστη ἐξ αὐτοτελῆς εἰς τὴν ἀπεσπώμεθα ὑπηρεσία, ὡς συναισθανόμενος ὅτι ἡ φάλαγγς ἡμῶν, ἰδίως διότι εἶχεν ἀρκούντως βεβαιωθῆ ἐν αὐτῇ τὸ πνεῦμα τῆς τάξεως καὶ πειθαρχίας, ἦτο ἡδὴ εἰς θέσιν νὰ ἀντιμετωπίσῃ καὶ μόνη πάντα ἐν Κρήτῃ κίνδυνον καὶ νὰ διεξαγάγῃ ἐντίμως πᾶσαν σχετικὴν πρᾶξιν.

Τὸ χωρίον τοῦτο ὁμολογουμένως, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸ τοῦ στομίου τῆς Σούδας κείμενον, εἶχεν ἀνάγκη μονίμου τινὸς σώματος καὶ τακτικῆς ἐπιβλέψεως ἀπὸ τε θαλάσσης καὶ ἀπὸ ξηρᾶς. Διότι εἶχεν ἀπέναντί του ἀπ' ἐνὸς μὲντὸ Φρούριον Ἰκεντίν, τὸν Πύργον Καλάμι, καὶ τὸ πρὸ τοῦ Πύργου ἐκτεινόμενον ὑψηλὸν καὶ εὐρὺ σχετικῶς ὀροπέδιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστρατοπέδευον οἱ ἐντόπιοι Τούρκοι, ἀπ' ἐτέρου δὲ εἰς μακροτέραν μὲν ἀπόστασιν τὸ ἕτερον τῶν τουρκικῶν διαρκῶς, εἰς μικροτέραν δ' ἐναλλασσόμενον καθ' ἑκάστην εὐρωπαϊκὸν πολεμικόν. Ἐπὶ τοῦ ὑπερκειμένου δ' ἀμέσως καὶ δεσποζόντος τοῦ χωρίου ὑψώματος ὑπῆρχον τὰ ἴχνη τοῦ στρατοπέδου τῶν κατεχόντων προηγουμένως αὐτὸ Τούρκων, καί, ἐκτὸς ἐνόπλων τινῶν ἀνδρῶν, οὐδεὶς ἄλλος ἔμενεν ἐν αὐτῷ, τῶν γυναικῶν, γερόντων καὶ παιδῶν φυγόντων πρὸ καιροῦ ἐξ αὐτοῦ διὰ τὴν ἀμφίβολον ἀσφάλειάν του. Διότι δὲ ὁ Δήμαρχος, χωρὶς νὰ τὸ ἐννοήσω, τὸ πρῶτον ἐπισκεπτόμενος τὸ μέρος τοῦτο, ὠδήγησεν ἡμᾶς ἐπιδεικτικῶς ἐκεῖ δι' ὁδοῦ φανερᾶς, ἢ ἐν τάξει κατὰ τετραδάς καὶ ἐρρυθμῶν βηματισμῶν εἰσοδος ἡμῶν εἰς τὸ χωρίον φαίνεται ὅτι ἐνέβαλεν εἰς τὸν κυβερνήτην τοῦ παρορμούοντος εὐρωπαϊκοῦ πολεμικοῦ τὴν ὑπόνοιαν τακτικοῦ στρατοῦ, ἐγκαθισταμένου ἐκεῖ πρὸς ἐπίβουλον σκοπὸν κατὰ τοῦ Πύργου, ἐὰν οὐχὶ καὶ κατὰ τοῦ Φρουρίου. Καὶ διὰ τοῦτο ἔκτοτε, ἐφ' ὅσον ἐμείναμεν ἐκεῖ,

κατεφωτίζοντο αὐτὰ δι' ὅλης τῆς νυκτός ὑπὸ τῶν διασπαιρουμένων ἠλεκτρικῶν ἕκ τε τοῦ πολεμικοῦ αὐτοῦ καὶ τῶν ἐν Σούδα ὀρμούντων, ὥστε οὐδεὶς ἠδύνατο ἐν νυκτὶ νὰ πλησιάσῃ ἀφανῆς εἴτε τὸ Φρούριον εἴτε τὸν Πύργον. Πρὸς σχηματισμὸν δὲ τῆς ὀρθότερας γνώμης περὶ τῶν ληπτέων καταλλήλων μέτρων, ἰδίως εἰς τὴν ξηράν, περιῆλθον τῇ ὁδηγίᾳ νέου Κρητὸς καὶ τῇ συνοδείᾳ τριῶν φοιτητῶν, ἔσον ἠδυνάμην ἀφανῶς, τὸ πρὸ τοῦ χωρίου ὄρατὸν καὶ προσβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἔδαφος.

Παραλλήλως σχεδὸν πρὸς τὴν διήκουσαν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον ἐχθρικήν γραμμὴν, τὴν σχηματιζομένην ὑπὸ τοῦ Φρουρίου, τοῦ Πύργου καὶ τοῦ ὄροπεδίου, ἐκτείνεται μακρὰ καὶ κατάφυτος ὑπὸ ἐλαιῶν ῥάχισ, ἥτις, κατωτέρα οὖσα τῶν ἐχθρικῶν θέσεων, ἀρχεται ἀπὸ θαλάσσης ἐγγύτατα τῶν Καλυβῶν καὶ καταλήγει ὀλίγον πρὸ τοῦ χωρίου τῶν Στύλων. Μεταξὺ δὲ τῶν ἐχθρικῶν θέσεων καὶ τῆς ῥάχεως ταύτης ὑπάρχει μικρὰ καὶ ἄδενδρος κοιλάς, ἥτις, στενωμένη βαθμηδὸν καθ' ὅσον μακρύνεται τῆς θαλάσσης, διαρρέεται ὑπὸ τοῦ μικροῦ μὲν ἀλλ' εἰς τρία μόνον σημεῖα διαβατοῦ ποταμοῦ Κοιλιάρη, ὅπου πρῶτον χύνεται εἰς τὴν θάλασσαν, ὅπου ὀλίγον ἀνωτέρω, δευτέρον, ὑπάρχει μικρὰ γέφυρα καὶ διέρχεται ἢ ἀπὸ Χανίων εἰς Καλύβας ὁδός, καὶ ὅπου, τρίτον, ἔτι ἀνωτέρω διέρχεται ἢ ἀπὸ Χανίων εἰς Ἀρμένους, πρωτεύουσαν τοῦ ὁμωνύμου Δήμου. Εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα, ἀπέχοντα μόλις ὀκτακόσια μέτρα ἀπὸ τῶν θέσεων τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐντελῶς ἐκτεθειμένα εἰς τὰ ὄμματα καὶ τὰ πυρὰ του, ἐφύλαττον ἀμελῶς ἐνίοτε τὴν νύκτα μόνον ἕως τότε οἱ Κρητες, ὑπὸ τὸ σκότος τὴν ἐσπέραν προσερχόμενοι καὶ πρὸ τῆς αὐγῆς ἀποχωροῦντες, διότι τὴν ἡμέραν δὲν ἠδύνατό τις ἐνοπλος μάλιστα νὰ μείνῃ ἐκεῖ ἀκινδύνως.

Ὡς καταλληλότερον λοιπὸν ἐκ τῆς ἐξετάσεως ταύτης εὔρον, οἱ μὲν Κρητες, ἔχοντες καὶ ἄλλας τὴν ἡμέραν ἀνάγκας, νὰ ἐξακολουθησῶσι φυλάττοντες κατὰ σειρὰν τὴν νύκτα εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα τοῦ ποταμοῦ, ὡς ἐφύλαττον ἕως τότε, ἐπὶ δὲ τῶν ἐντεῦθεν ὑπερκειμένων λόφων νὰ καταστῶσι δύο μόνιμα ἐκ φοιτητῶν φυλακεία, τὰ ὅποια τὴν μὲν νύκτα νὰ προσέρχωνται ἄμεσοι ἀρρωγοὶ τῶν Κρητῶν, ἂν που τυχόν βιασθῶσι, τὴν δὲ ἡμέραν μετὰ τὴν ἀποχώρησιν αὐτῶν νὰ ἔχωσιν ἐκεῖθεν τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ὑποκειμένης καὶ ὀρατῆς πανταχοῦ κοιλάδος. Τοῦ σχεδίου δὲ τούτου εὐθύς εἰς ἐφαρμογὴν τεθέντος, μετέβην ἄνευ ἀναβολῆς εἰς Ἀρμέ-

νους, ὅπως λάβω μίαν σκηνὴν στρατιωτικὴν, πολὺ ἡμῖν χρήσιμον, καὶ συνεννοηθῶ μετὰ τῶν ἀρμοδιωτέρων ἐκεῖ προσώπων περὶ τοῦ τρόπου ἅμα καὶ τοῦ σημείου, εἰς ὃ ἔπρεπε νὰ φυλάττωσιν οἱ τοῦ χωρίου τούτου. Διότι, ἐπισκεφθεὶς τὰ σημεῖα ταῦτα τοῦ ποταμοῦ μετὰ τοῦ Δημάρχου ἐπὶ δύο περίπου ὥρας περὶ τὸ μεσονύκτιον, δὲν εὔρον τοὺς Ἀρμενιανούς, εἰς ἣν ἐνόμιζον θέσιν, φυλάττοντας ἀλλαχοῦ.

Ἐνῶ δέ, τῆς ἀσφαλείας οὕτω βεβαιουμένης, ἤρξαντο ἐπανερχόμεναι αἱ οἰκογένειαι καὶ ἀνελάμβανον βαθμηδὸν τὴν προτέραν τῶν ζωῶν καὶ ὄψιν αἱ Καλύβαι, αἴφνης περὶ τὸ μεσονύκτιον τῆς δευτέρας ἡμέρας λαμβάνω ἔγγραφον σημειῶσιν τοῦ κ. Σταίικου, παραγγέλλοντος ν' ἀναχωρήσωμεν λίαν πρωί, καί, ἂν δὲν προφθάσωμεν αὐτὸν εἰς Νεοχώριον, ἄνευ χρονοτριβῆς ν' ἀκολουθήσωμεν, ἣν ὁδὸν αὐτὸς θὰ λάβῃ. Οἱ κάτοικοι τῶν Καλυβῶν ἐπὶ τῇ εἰδήσει ταύτῃ, ὀρθῶς ἐννοήσαντες ὅτι κινδυνεύουσι τὰ ἐν Λουτρῶ τῶν Σφακιῶν τρόφιμα τοῦ στρατοῦ, ἐξεσπῶντο εἰς ὕβρεις καὶ κατάρτας κατὰ τῶν Σφακιανῶν, διότι τοιοῦτοτρόπως ἀπὸ τοῦ ἀσφαλοῦς αὐτοὶ καθιστῶσι δεινότεραν τὴν θέσιν τῶν ἄλλων Κρητῶν, ἐγγύπατα πρὸς τοὺς Τούρκους εὐρισκομένων. Καὶ ἡμεῖς δὲ ὀφείλω νὰ τὸ ὁμολογήσω οὐχὶ ἄνευ πολλῆς δυσαρεσκείας ἐγκατελείπομεν τὰς Καλύβας.

Καὶ τὸν μὲν κ. Σταίικον δὲν εὔρομεν εἰς Νεοχώριον, ὅπου ἐφθάσαμεν τὴν πρωίαν τῆς 25 Μαρτίου. Ἀκολουθήσαντες δ' ἀμέσως, ἣν ὑπέδειξαν ἡμῖν ὁδὸν, διήλθομεν ἐν σπουδῇ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὸν Ἀποκόρωναν καί, ἀνεληθόντες εἰς τὰ Σφακιά, τινὲς μὲν λίαν καταπονηθέντες διὰ τὴν σύντονον δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ὁδοιπορίαν, ἐκοιμήθησαν εἰς Ἀσχύφου, οἱ δὲ λοιποὶ εἰς τὸ ἀπέχον μίαν ἐπὶ πλέον ὥραν ὑψηλότερον, ὡς λέγουσι, χωρίον τῆς Κρήτης, Ἰμβρον.

Ἡ Ἰμβρος εἶνε ἡ ἰδιαιτέρα πατρὶς ἐνός τῶν εἰς τὴν φάλαγγα ἀνηκόντων Κρητῶν φοιτητῶν, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ὁποίου, ἔρημον ἄλλως ἀνθρώπων, μενόντων εἰσέτι εἰς τὰ χειμαδιὰ, προσήλθομεν ὡς ἦτο ἐπόμενον ἔσοι ἐχωροῦμεν, σχεδὸν πάντες. Καὶ ἐπειδὴ ἐν αὐτῇ εὐρέθη ὅτι περισσότερο ἐπεθυμοῦμεν κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκεῖνας, ἰκανῶν διαστάσεων πίθος πλήρης οἴνου λαμπροῦ, ἐννοεῖται ὅτι δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἀδιάπτωτος ἦτο ἡ εὐθυμία, αἱ εὐφυλογίαι, τὰ ἄσματα, αἱ προπόσεις, καὶ ὅσα τοιαῦτα εἰς τοιαύτας περιστά-

σεις γίνονται συνήθως ὑπὸ τῆς νεότητος εἰς φίλου μάλιστα καὶ συναγωνιστοῦ οἰκίαν. Ὁ πίθος ἐκεῖνος, ὅστις τὴν πρῶιαν ἐστήθη ὄρθιος, ἔσαιε θὰ ἐνθυμεῖται τὴν ἐκεῖθεν διάβασιν τῆς φάλαγγος τῶν φοιτητῶν, ἐπιδειξαμένων ἐπίμονον ἐπιθετικὴν κατ' αὐτοῦ διάθεσιν μέχρι τελείας ἀνακουφίσεώς του. Ἀλλὰ πολὺ περισσότερον καὶ οἱ φοιτηταὶ θὰ ἐνθυμῶνται πάντοτε ὅτι ἐξ αἰτίας τοῦ πίθου τούτου ἀπέβαλον ἐπὶ μίαν νύκτα τὴν μέχρι ἐξαντλήσεως κόπωσιν, καὶ οὐδεμίαν ἠσθάνθησαν στενοχωρίαν ἢ ἐνόχλησιν ἄλλην ἀπὸ ἀφύγων τε καὶ ἐμψύχων.

Ἐλθόντων δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἀπ' Ἀσκύρου τὴν ἐπομένην, ἐφθάσαμεν περὶ ὥραν 9 π. μ. εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Λυβικοῦ πελάγους ὁμώνυμον πρωτεύουσαν τῶν Σφακιῶν, ὅπου εὗρομεν τὸν κ. Στάικον καὶ τὸν λόγον, ἀφοῦ προηγουμένως διήλθομεν ἐπὶ μίαν καὶ πλεον ὥραν τὸ περιώνυμον φαράγγι τῆς Ἰμβρου, τὸ ὅποιον ἀληθῶς, ἂν μειονεκτεῖ τῶν Τεμπῶν διότι δὲν διέρχεται δι' αὐτοῦ ποταμός, οἷος ὁ Πηγειός, εἶνε ὅμως κατὰ τὰ ἄλλα φαινόμενον φυσικὸν ὠραιότερον καὶ θαυμασιώτερον.

Ὁ σκοπὸς τῆς ἐκεῖσε ἐσπευσμένης ἡμῶν μεταβάσεως δὲν ἦτο μόνον ἡ ἐξασφάλισις, ἀλλὰ καὶ ἡ μετακόμισις τῶν ἐν Λουτρῷ ἀποτειμμένων τοῦ στρατοῦ τροφῶν καὶ ἐφοδίων, ἐν πρώτοις διὰ λέμβων εἰς τὴν πόλιν τῶν Σφακιῶν καὶ κατόπιν δι' ὑπόζυγιων εἰς Πρόσνερον Ἀποκορώνου, ἀφοῦ ἢ διὰ θαλάσσης εἰς Σούγιαν τοῦ Σελίνου κατέστη ἀδύνατος ὑπὸ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἀποκλεισμοῦ. Ὅποια δὲ κατήντησεν ἐκεῖ τότε ἰδίως ἢ ὑπόδησις τῶν φοιτητῶν μόνον ὁ γινώσκων τὰ μέρη, τὰ ὅποια διήλθομεν, δύναται νὰ φαντασθῇ. Μεθ' ὅλας τὰς ἐκάστοτε γενομένας ἐκ τῶν ἐνόητων ἐπισκευὰς πολλοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξέλθωσι τῆς πόλεως τῶν Σφακιῶν, καὶ δὲν εἰξεύρω ποῦ θὰ κατέληγεν ἡ κατάστασις αὕτη, εἰάν, συμπραττόντων εἰς τοῦτο καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀξιωματικῶν, δὲν ἀνελάμβανεν ὑπὸ προσωπικὴν του εὐθύνην ὁ κ. Στάικος νὰ ἐφοδιάσῃ ἐν ἀρχῇ μὲν δέκα, τοὺς ἔχοντας ἀπόλυτον ἀνάγκην, βραδύτερον δὲ καὶ τοὺς λοιποὺς ἐκ τῶν ἐν τῷ Λουτρῷ ἀπειλουμένων στρατιωτικῶν ὑποδημάτων. Ἐξ οὗ ἐγένετο ἡμῖν δυνατὸν νὰ δώσωμεν εἴκοσι φοιτηταὺς πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐκ τριάκοντα στρατιωτῶν δυνάμεως, ἥτις ὑπὸ ἓνα ἀνθυπολοχαγόν συνώδευσε τὴν πρώτην δι' ὀλίγων ὑπο-

ζυγίων εἰς Ἀποκόρωναν ἀποστολήν. Ἐνῶ δὲ μετ' ὀλίγας ἡμέρας παρεσκευάζετο καὶ ἄλλη ἐκ 200 ὑποζυγίων, εὐρέθην ἠναγκασμένος ν' ἀπέλθω εἰς Ἀλικιανόν διὰ τὸν ἐξῆς λόγον.

Ὅτε τὸ πρῶτον ἐπάτου ἐπὶ τῆς Κρήτης ἐν Μυλοποτάμῳ, ἀπέπλεον εἰς Ἀθήνας ἐκ τῶν δυτικῶν αὐτῆς παραλίῳν πέντε φοιτηταί, ἐντεταλμένοι ὑπὸ τῶν ἄλλων νὰ παραστήσωσιν εἰς τὴν Ἑταιρίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὴν ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην ἀποστολῆς τρόφῳν καὶ χρημάτων. Καὶ οἱ μὲν δύο τούτων παρέμειναν ἐν Ἀθήναις, καταταχθέντες εἰς τὸν στρατόν, οἱ δ' ἐπανελθόντες εἰς τὰς θέσεις τῶν τρεῖς μοὶ κατέστησαν γνωστὸν ἐξ Ἀρμένων ὅτι ἡ Ἑταιρία κατέθηκεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν 4 χιλιάδας δραχμῶν, ἃς διετάχθη διὰ τοῦ ὀπτικοῦ τηλεγράφου τὸ Ἀρχηγεῖον νὰ δώσῃ ἡμῖν τμηματικῶς κατὰ δεκαμερίαν. Ἐκαστος δύναται νὰ φαντασθῇ ὁπόσῃς ἐνέπλησεν ἡμᾶς χαρᾶς ἢ ἐναγωνίως προσδοκωμένη αὕτη ἀγγελία, ἐξ ἧς θὰ ἐθεραπεύομεν πολλὰς οὐσιώδεις ἡμῶν ἀνάγκας καὶ ἐνομιζομεν ὅτι θ' ἀνεκτῶμεν τὴν θέσιν καὶ ἀξιοπρέπειαν ἡμῶν, μὴ ἐπαιτοῦντες τοῦ λοιποῦ τὸν ἄρτον ἡμῶν παρὰ τοῦ Ἀρχηγείου. Ὅθεν, ἀναχωρήσας αὐτοστιγμῆ μετὰ τριῶν φοιτητῶν, ἔφθασα μετὰ δύο ἡμέρας εἰς Ἀλικιανόν, ὅπου δούς ἀπόδειξιν ἔλαβον τὴν πρώτην δόσιν.

Ὁμολογῶ ὅτι ἡ τμηματικὴ κατὰ δεκαμερίαν δόσις τῶν χρημάτων τούτων, ἦν προσέκρινεν ἡ Ἑταιρία, ἂν εἰς αὐτὴν ἦτο ἀναγκαία εἴτε διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς λογοδοσίας εἴτε διὰ τὴν ἀποφυγὴν ἐνδεχομένων κατ' αὐτῆς ὑπονοιῶν, εἰς ἐμὲ ὑπῆρξε πολὺ λυπηρά, διότι, ἐξαρτῶσα ἡμᾶς καὶ αὖθις ἀπὸ τοῦ Ἀρχηγείου, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἐκώλυε τοῦ νὰ ἐξέλθωμεν τῆς ἀπράγμονος περὶ αὐτὸ καταστάσεως, μεταβαίνοντες ὅπου ἀλλαγῶ τῆς Κρήτης ἢ παρουσία ἡμῶν ἦτο ἀναγκαιότερα. Ἡ κατάσταση τῶν πραγμάτων ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Ρεθύμνης, ὡς ὁ ἴδιος ἀντελήφθη, ἐλθὼν δι' αὐτῆς, ἦτο λιαν ἐπισηφής, κυρίως διότι οὐδεμία ὑπῆρχεν ἐκεῖ ἐξ ὀνόματος τοῦ Ἀρχηγοῦ Ἀρχή, ἥτις νὰ ἐπενέγκῃ τὴν ἐμόνοιαν καὶ τὴν σχετικὴν τάξιν, καὶ οὐδεμία προσέτι συντεταγμένη δύναμις, ἥτις νὰ περιορίσῃ τοὺς Τούρκους ἀπὸ τῶν ἐπιχειρουμένων καὶ καταστρεπτικῶν ἐνίοτε ἐκδρομῶν. Ἡ δὲ φάλαγξ ἡμῶν, ἥτις διὰ τῆς προσελεύσεως καὶ ἄλλων δηλωσάντων μοι τοῦτο, θ' ἀνῆρχετο ἴσως εἰς ἑκατόν, ἡδύνατο, μονίμως ἐγκαθισταμένη εἰς τὴν κατάλληλον θέσιν καὶ ἀποτελοῦσα τὸν πυρῆνα τῆς ἐφικτῆς τοῦ τόπου συγκεντρώσεως, νὰ πληρώσῃ τὴν ἀνάγκην ταύτην, ἀφοῦ

μάλιστα, μὴ ἀνήκουσα εἰς τὸν δεσμευμένον τακτικὸν στρατὸν, εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ μεταβῆ, ὅπου ἤθελε, καὶ νὰ πράξῃ ὅτι αὐτῇ δυνατόν.

Ἄλλ' ὁ Ἀρχηγός, πρὸς ὃν ἐξέθηκα πάντα ταῦτα, καὶ ἐζήτησα οὐ μόνον ὀλόκληρον τὸ ὑπὸ τῆς Ἐταιρίας κατατεθὲν ποσόν, ἀλλὰ καὶ τὴν πληρεξουσιότητα αὐτοῦ, ἠρνήθη μοι εἰπὼν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἡμῖν χρήματα ἢ μόνον, καθ' ὃν διετάχθη τρόπον. Ὅθεν ἔλαβον ἄνευ ἀναβολῆς τὴν ἄγουσαν εἰς Πρόσνερον τοῦ Ἀποκορώνου, ὅπου συνιστάτο ἡ νέα τοῦ στρατοῦ ἀποθήκη, καὶ εὔρον τοὺς πλείστους τῶν φοιτητῶν. Ἐκεῖ ἔμαθον ὅτι διηρπάγη ὑπὸ τῶν Σφακιανῶν μέρος τῆς δευτέρας ἀποστολῆς, καὶ ὅτι χάρις εἰς τὴν φρόνησιν, τὴν ἐτοιμότητα καὶ τὴν ἰσχυράν θέλησιν τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς ἀνθυπολοχαγοῦ, πολὺ ἐκτεθέντος καὶ ἀπὸ μικρᾶς ἀποστάσεως πυροβοληθέντος, οὐ μόνον διεσώθη τὸ λοιπὸν τῶν μετακομιζομένων τροφῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπεσοβήθη ἡ ἐπαπειληθεῖσα πρὸς στιγμὴν αἱματηρὰ ρῆξις μεταξὺ τῶν ἐπιτεθέντων ἀφ' ἑνὸς Σφακιανῶν καὶ τῶν ἀποτελούντων ἀφ' ἑτέρου τὴν συνοδείαν τῆς ἀποστολῆς καὶ διαταχθέντων νὰ ἐτοιμάσωσι τὰ ὄπλα τῶν φοιτητῶν καὶ στρατιωτῶν.

Οἱ Σφακιανοί, ἐννοοῦντες ὅτι τὰ ἐν Λουτρῷ ἀποτεθειμένα τρόφιμα θὰ ἔμενον ἐν Κρήτῃ πάντως, εἴτε ἡλευθεροῦτο αὕτη εἴτε ἀπήρχετο αὐτῆς ὁ ἐλληνικὸς στρατός, καὶ θέλοντες ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ μείνωσι ταῦτα πρὸς ὄφελος αὐτῶν, οὐδὲν μὲν ἔλεγον ἢ ἔπραττον εἰς τὴν κατὰ μικρὰς ποσότητος ἀναλόγως τῶν καθ' ἡμέραν τοῦ στρατοῦ ἀναγκῶν, ἀνθίσταντο δὲ μόνον εἰς τὴν ἀθρόαν ἐκείθεν μετακομιδὴν αὐτῶν. Καὶ ἔθεντο εὐθύς εἰς πρᾶξιν τοὺς διαλογισμοὺς τῶν τούτους, οὐ μόνον πυροβολήσαντες πρότερον τὰς ὀλίγας λέμβους, τὰς μεταφερούσας τὴν νύκτα σάκκους ἀλεύρων ἀπὸ Λουτροῦ εἰς τὴν πόλιν τῶν Σφακιῶν, ἀλλὰ καὶ κατόπιν, ἐκτὸς τῶν διαρπαγέντων ὀλίγων φορτίων σχεδὸν ἐν αὐτῇ τῇ πόλει, ἐπετέθησαν ἐν Ἀσχύφου πρὸς ἀρπαγὴν καὶ τῶν ἀπολειφθέντων.

Τὴν διαγωγὴν ταύτην τοῦ κάτω Λαοῦ τῶν Σφακιῶν, ἣν ὀλίγοι τῶν προὔχοντων ἀπεδοκίμασαν εἰλικρινῶς, προβάντες μάλιστα καὶ εἰς ἔργα, ἐχαρακτήρισαν πάντες σχεδόν, ὅσους ἐγὼ ἤκουσα, ὡς ἀξίαν ἐσχάτου στιγματισμοῦ. Καὶ ἐπειδὴ ἴσως ἐγένετο τούτου μνεῖα καὶ ἐν ταῖς ἐπισήμοις ἐκθέσεσιν, ἐφ' ὧν θὰ βασισθῆ ποτε ἡ

Ἱστορία, ἂν κρίνῃ ἄξιον ν' ἀσχοληθῇ καὶ εἰς αὐτά, θεωρῶ χρέος μου, τοῦ λόγου εἰς τοῦτο περιελθόντος, νὰ εἶπω ὅτι τὴν μείζονα ἐπὶ τούτῳ φέρει εὐθύνην ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, καὶ οὐχὶ ὁ Λαὸς τῶν Σφακιῶν. Διότι, πιστεύσασα ὅτι μὲ δύο μόνον, ἀτελῆ καὶ αὐτά, τάγματα ἐκ νεοσυλλέκτων θὰ κατέκτα καὶ προσήρτα τὴν Κρήτην εἰς τὴν Ἑλλάδα, παρέστη ἐκεῖ κατὰ τρόπον ἱκανὸν νὰ κινήσῃ τὴν περιφρόνησιν, καὶ οὐχὶ τὸν σεβασμὸν τοῦ ὄρεισιβίου ἐκείνου Λαοῦ, τοῦ εἰθισμένου ἐκ φύσεως καὶ μακρᾶς ἀγωγῆς νὰ σέβεται καὶ ὑπεῖκῃ εἰς τοὺς δυναμένους νὰ ἀπαιτῶσι καὶ νὰ περιφρονῇ τοὺς θέλοντας νὰ ἐπαιτῶσιν, ὅποιοιδήποτε καὶ ἂν εἴνε. Ἀφαιρέσατε ἀπὸ τῆς ἀγγλικῆς καὶ γερμανικῆς Κυβερνήσεως τὴν ἰσχυρὰν δύναμιν, δι' ἧς ἐν πάσῃ στιγμῇ καθίσταται σεβαστὴ, καὶ τότε θὰ ἴδῃτε πόσοι τῶν πεπολιτισμένων Ἄγγλων καὶ Γερμανῶν δὲν θὰ θέσωσι τὴν χεῖρα ἀυθαδέστερον ἴσως τῶν Σφακιανῶν ἐπὶ τῶν πραγμάτων τοῦ στρατοῦ αὐτῶν, καὶ ἂν μάλιστα ἔχωσι τὴν συναίσθησιν ὅτι διὰ τοῦτο οὐδέποτε θὰ τιμωρηθῶσιν. Ἡ βία καὶ ἡ δύναμις εἶνε τὸ κύριον στοιχεῖον τοῦ ἠθικοῦ τῶν Σφακιανῶν χαρακτῆρος, διότι διὰ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς βίας ἔζησαν διὰ μέσου τῶν σκληρῶν αἰῶνων καὶ δι' αὐτῆς, γενόμενοι φοβεροὶ εἰς Τούρκους καὶ Χριστιανούς, κατέστησαν τὴν ἑαυτῶν χώραν ἄσυλον τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν ἐλπίδων τῆς δυναστευθείσης ἐν Κρήτῃ ἑλληνικῆς φυλῆς. Καὶ διὰ τοῦτο οὐδόλως δικαιολογεῖται ἡ ἀξιώσις ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον νὰ παύσωσιν οἱ Σφακιανοὶ ἐν μιᾷ στιγμῇ ἀπὸ τοῦ νὰ εἴνε τοιοῦτοι, οἷους ἠθέλησεν νὰ εἴνε διὰ παντὸς ἡ φύσις καὶ ἡ ἀγωγή των.

Ἐν τούτοις οἱ φοιτηταί, συναισθανθέντες τὴν ἑαυτῶν θέσιν, καθ' ἣν στιγμὴν, γεμίσαντες τὰ ὄπλα των ἐν τῇ διαρπαγῇ κατ' ἐντολὴν τοῦ ἀνθυπολογαγοῦ, ἦσαν ἔτοιμοι, ἐὰν διετάσσοντο, νὰ πυροβολήσωσι κατὰ τῶν Σφακιανῶν, πρὸ παντὸς ἄλλου μὲ παρεκάλεσαν, εἰς Πρόσνερον ἀφιχθέντα, νὰ λάβω σοβαρῶς τὸ πρᾶγμα ὑπ' ὄψιν καὶ νὰ υποβάλω τὰς δεούσας παραστάσεις εἰς τοὺς ἀρμοδίους πρὸς ἀπαλλαγὴν αὐτῶν ἀπὸ πάσης ὁμοίας ἀνάγκης, καθ' ἣν ἢ θὰ ἀπειθῆσωσιν εἰς διαταγὰς ἀνωτέρας, ἢ φοιτηταὶ αὐτοὶ, ἐκπροσωποῦντες τὸ ἠθικὸν πρόσωπον τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἐλθόντες εἰς Κρήτην διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν Κρητῶν, θὰ πυροβολήσωσι δι' ὀλίγα ἄλευρα κατ' αὐτῶν, γινόμενοι διὰ τοῦτο πρόξενοι Κύριος οἶδε τίνων ὀλεθρίων συνεπειῶν. Ἐὰν ἤμεθα στρατιῶ-

ται, ἔλεγον, βεβαίως θὰ ὑπηκούομεν εἰς τὴν ἀνάγκην ταύτην. Ἄλλ' ὡς φοιτηταὶ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δεχόμεθα ν' ἀφήσωμεν καὶ εἰς τὴν τελευταίαν κρητικὴν οἰκογένειαν τὴν πικρὰν ἀνάμνησιν ὅτι ἡμεῖς ἀπεστερήσαμεν αὐτὴν προσφιλοῦς μέλους. Πολὺ δὲ περισσότερο δὲν δεχόμεθα νὰ κηλιδῶσωμεν δι' οἰονόηποτε λόγον τὴν σημαίαν ἡμῶν δι' ἀδελφικοῦ αἵματος, ἢ, δίδοντες ἴσως ἀφορμὴν εἰς ἐμφυλίους σπαραγμοὺς, νὰ βλάψωμεν ἡμεῖς τὸν ἀγῶνα τοῦ Ἔθνους ἐπὶ τῆς Κρήτης. Καὶ ἂν οἱ ἀρμόδιοι δὲν ἀπεδέχοντο τὰς παραστάσεις ταύτας, τότε νὰ παραιτηθῶμεν καὶ τῶν 200 δραμιῶν τοῦ καθ' ἡμέραν παρεχομένου ἡμῖν ἄρτου, ἀφοῦ παρητήθημεν τῶν 50 λεπτῶν, καὶ ἐν ἰσχάτῃ ἀνάγκῃ ν' ἀπέλθωμεν καὶ τῆς Κρήτης.

Προδήλωσ αἱ παρατηρήσεις αὗται τῶν φοιτητῶν ἦσαν οἰκταὶ καὶ ὀρθαί. Ἄλλ' ἐπειδὴ λόγος τιμῆς ἐκώλυεν ἡμᾶς νὰ ἐγκαταλίπωμεν τὸν κ. Στάϊκον πρὸ τοῦ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν ἀποστολὴν, ἣν ἀνέλαβε βασιζόμενος καὶ ἐφ' ἡμῶν, ἐνόμισα καλὸν νὰ μὴ προβῶ εἰς κανὲν σχετικὸν διάδημα, ἕως οὔ ἴδωμεν τί θ' ἀποφασίζετο περὶ τῆς σωτηρίας καὶ μετακομίσεως τῶν τροφῶν, ἀφοῦ ἡ δι' Ἀποκορώνου ἐφαίνετο προσκόπτουσα εἰς δυσυπερβλήτους δυσχερείας. Καὶ διὰ τοῦτο, θέλων νὰ εἶνε ἡ φάλαγγς πάντοτε συγκεντρωμένη, περιωρίσθην νὰ παρακαλέσω μόνον τὸν κ. Στάϊκον δι' ἐπιστολῆς μου, ὅπως δώσῃ ἐντολὴν ν' ἀνέλθωσιν εἰς Πρόσνερον οἱ εἰς Σφακιὰ ἀπομένοντες εἴκοσι φοιτηταί, ἐὰν δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ κατέλθωμεν ἐκεῖ καὶ οἱ ἐν Προσνέρῳ. Διότι δὲ ἡ ἐπιστολή μου αὕτη δὲν ἔφθασεν αὐτὸν εἰς τὴν πόλιν, διαπεραιωθέντα μετὰ τοῦ λόγου εἰς Λουτρὸν, ἀνῆλθον δ' εἰς Πρόσνερον ἐν τῷ μεταξῦ καὶ οἱ φοιτηταὶ αὐτοὶ, μὴ γινώσκων τότε τί ἐσκόπει νὰ πράξῃ ἐν τῇ δημιουργηθείσῃ οὕτω νέα καταστάσει, ἔγραψα καὶ πάλιν, ἐρωτῶν αὐτὸν ἂν ἔπρεπε νὰ κατέλθωμεν εἰς Λουτρὸν ἢ νὰ μείνωμεν ἐν Προσνέρῳ πρὸς φύλαξιν τῆς ἀποθήκης, ὡς ἐφρόνει καὶ ὁ διευθύνων αὐτὴν οἰκονομικὸς ἀξιωματικὸς. Ἔως οὔ δὲ ληφθῆ ἡ ἀπάντησις του ἐπεσκέφθημεν οἱ πλεῖστοι ἐπὶ μίαν ἡμέραν τὸν ὀλίγον ἀπέχοντα τοῦ Προσνέρου Βάμον, ὅπου κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐγένετο ἡ πολιορκία τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ.

Ἄλλὰ καθ' ἣν ὥραν, ἐν Βάμῳ ὄντες, ἡτοιμαζόμεθα πρὸς ἐπιστροφὴν καὶ διενουόμεν, διερχόμενοι τοῦ Βαρῆ, νὰ ἐξετάσωμεν ἂν ἦτο ἡμῖν δυνατὸν νὰ τελέσωμεν κατὰ τινα τῶν ἀκολούθων ἡ-

μερῶν ἐπίσημον μνημόσυνον ὑπὲρ τῶν ἐκεῖ τῷ 1866 πεσόντων διδασκτόρων Ἐσπεν, Βαρνάβα καὶ Βαφειάδου, ἐλάβομεν αἴφνης ἐπιστολὴν ἀπὸ Καλυβῶν, ὑπογεγραμμένην ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ τοῖς πᾶσι Παπαμαλέκου, τοῦ Δημάρχου Ἀρμενίων καὶ δέκα ἄλλων ἐγκρίτων Κρητῶν, δι' ἧς ἐγένετο ἡμῖν γνωστὸν ὅτι μετὰ τῶν τῶν Τούρκων κατέλαβον ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἡμέρας εὐρωπαϊκὰ ἀγήματα τὸ Φρούριον καὶ τὸν Πύργον, καὶ ὅτι ἐγείρουσι πρὸ αὐτῶν ὀχυρώματα, ἄγνωστον πρὸς τίνα σκοπὸν. Παρεκάλουν δ' ἡμᾶς νὰ κατέλθωμεν τάχιστα εἰς Καλύβας, διότι, ἔλεγον, οὐδεὶς ὑπῆρχεν ἐκεῖ, δυνάμενος νὰ διατάξῃ οὕτω τὰ πράγματα, ὥστε νὰ μὴ καταληφθῇ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τὸ μεταξύ τοῦ ποταμοῦ καὶ αὐτῶν οὐδέτερον ἔδαφος, καί, τὸ πάντων σπουδαιότερον, νὰ ἐμποδισθῶσιν οἱ ἐντόπιοι ἀπὸ πάσης συναφείας πρὸς τοὺς εὐρωπαϊοὺς, ὃ μετ' ἐπιμονῆς ἐπεδίωκον οἱ ναύαρχοι, καὶ ἐντόνως δι' ἐγγράφου του ἀπαγόρευε τὸ ἐν Ἀλικιανῷ Ἀρχηγεῖον. Ὁ δὲ κομιστῆς τῆς ἐπιστολῆς σχεδόν, δι' ὧν μοι εἶπε, μὲ καθίστη προσωπικῶς ὑπεύθυνον ἐπὶ ταῖς ἐνδεχομέναις συνεπειαῖς, ἐὰν ἀρνηθῶμεν ἢ καὶ ἀπλῶς ἀναβάλωμεν τὴν μετάβασιν ἡμῶν εἰς Καλύβας.

Οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἐδισταξάμεν νὰ συμμορφωθῶμεν πρὸς τὴν παραστᾶσαν πρὸ ἡμῶν σοβαρὰν ἀνάγκην. Καὶ ὁμολογῶ ὅτι πολὺ δι' αὐτὴν ἐχάρημεν, οὐ μόνον διότι ἐτιθέμεθα οὕτως ἀντιμέτωποι πρὸς τὸν ἐχθρὸν καὶ ἐπανηρχόμεθα εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐνεργείας, δι' ἣν κυρίως μετέβημεν εἰς τὴν Κρήτην, ἀλλὰ καὶ διότι ἐβλέπομεν ὅτι ἦτο πολὺ πιθανόν τῇ συναινέσει καὶ ἐντολῇ αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἀρχηγοῦ ν' ἀπαλλαγῶμεν τῆς περὶ τὰ ἄλευρα ἀχάριτος καὶ ἐπικινδύνου ὑπηρεσίας, χωρὶς μάλιστα νὰ φανῶμεν ὅτι προκαλῶμεν τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτὴν ἡμεῖς. Ὅθεν τοὺς μὲν ἀξιωματικούς ἐν Προσνέρῳ παρακαλέσας νὰ μοι ἀποστείλωσιν εἰς Καλύβας τὴν ἀπάντησιν τοῦ κ. Στάϊκου, ἅμα ὡς λάβωσιν αὐτήν, τοὺς δ' ἐκεῖ φοιτητὰς καλέσας εἰς Καλύβας, εἰ δυνατόν, τῇ αὐτῇ νυκτί, ἔσπευσα ἐκεῖ μεθ' ὧν εὐρισκόμην ἐν Βάμφ, ὀδηγοῦντος τοῦ φίλου, τοῦ κομισαντος τὴν ἐπιστολὴν.

Ἀπὸ Καλυβῶν εἶδομεν πράγματι ἐπὶ τοῦ Πύργου καὶ τοῦ Φρουρίου τὰς σημαίας πάντων τῶν μετεχόντων τοῦ ἀποκλεισμοῦ Κρατῶν, πρὸς δὲ καὶ τίνα μικρὰ ὀχυρώματα, νεωστὶ ἐπισκευασθέντα. Εἰς δὲ τὸν Δήμαρχον ζήτησαν νὰ μείνῃ ἐκεῖ τὸ σῶμα τῶν φοιτητῶν, εἶπον ὅτι, ὅσῳ καὶ ἂν ἔβλεπον τὴν ἐπιτακτικὴν

τούτου ανάγκην, οὐδὲν ἠδυνάμεθα νὰ πράξωμεν ἐν ἀγνοίᾳ καὶ παρὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀρχηγοῦ ὡς ἐξηρητημένοι ἀπ' αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον τοῦλάχιστον ὑφίστατο ἡ ἀποστολὴ του κ. Στάϊκου. Ἄλλ' ὅτι δι' ἐπιστολῆς μου θὰ παραστήσω πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν τὴν δημιουργηθεῖσαν νέαν κατάστασιν, καὶ πιστεύω ὅτι θὰ ἐγκρίνη τὴν ἐν Καλύβαις διαμονὴν ἡμῶν, ἀναγνωρίζων καὶ αὐτὸς ὅτι εἶνε προτιμότερον νὰ τρώγωμεν τὰ 200 δράμια τοῦ ἄρτου, ὑπηρετοῦν- τοῦντες ἐν Καλύβαις τὴν ἐπανάστασιν καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῶν κατοίκων, ἢ νὰ τρώγωμεν αὐτὰ κοιμώμενοι ἐν Προσνέρῳ. Ὁ αὐ- τὸς φίλος, ὁ κομίσας πρὸς ἡμᾶς εἰς Βάμον τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Παπαμαλέκου καὶ τοῦ Δημάρχου, ἀνεδέχθη νὰ κομίση καὶ τὴν ἰδικὴν μου πρὸς τὸν Ἀρχηγόν, θέλων νὰ παραστήσῃ καὶ ὁ ἴδιος πρὸς αὐτὸν τοὺς σοβαροὺς λόγους, τοὺς ἀπαιτοῦντας τὴν ἐν Κα- λυβαίς παρουσίαν τοῦ σώματος τῶν φοιτητῶν. Ἐως οὗ δ' ἐπαν- ἔλθη κομίζων τὴν γνώμην του καὶ ἐντολὴν του, ἐπελήφθημεν τοῦ ἔργου κατὰ τὸ δυνατόν ἡμῖν.

Πάντα, ὅσα ὄφειλέ τις νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, ὑπηγόρευον τὴν καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας φύ- λαξιν τῶν τριῶν τοῦ ποταμοῦ Κοιλιάρη βατῶν σημείων. Διότι ἦτο φόβος μὴ διὰ τὴν ἀπουσίαν ἡμῶν καταλάβωσιν ἀνενοχλήτως τὰ ἀγέματα τὸ ἀπὸ τοῦ Φρουρίου καὶ Πύργου μέχρι τοῦ ποταμοῦ οὐδέτερον ἔδαφος, ἀναγκάζοντα οὕτως ἡμᾶς πρὸς ἀποφυγὴν πά- σης τῶν Κρητῶν πρὸς αὐτὰ συναφείας νὰ θέσωμεν ὑποχωροῦντες νέαν οὐδετέραν ζώνην μεταξύ ἡμῶν καὶ αὐτῶν. Καὶ ἐπειδὴ οἱ Κρητῆς μόνον τὴν νύκτα, τινὲς δὲ οὐδὲ καὶ τὴν νύκτα, ἐδέχοντο νὰ φυλάξωσι τὰ σημεῖα ταῦτα, διότι, ὡς ἔλαβον ἀφορμὴν ἀνω- τέρῳ νὰ εἶπω, ἦσαν ἐκτεθειμένα εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἐχθροῦ, πυροβολοῦντος πάντοτε ἀπὸ τοῦ ἀσφαλοῦς, τὸ καθῆκον τοῦτο ἀπέ- μενεν εἰς τοὺς φοιτητὰς καὶ τὸ ἐδέχθησαν εὐχαρίστως.

Ἐπισκερθεῖς τὴν ἰδίαν νύκτα τὰ σημεῖα ταῦτα, ἀντὶ τῶν 65 Κρητῶν, οἵτινες ἐπληρόνοντο τότε ὑπὸ τοῦ Ἀρχηγείου καὶ ὄφει- λον νὰ εἶνε εἰς αὐτά, εὗρον μόνον 45 ὑπὸ τὸν Δήμαρχον καὶ Παπαμαλέκον. Καὶ οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, οἱ μόνον ἐργαζόμενοι εἰς τὸ κρίσιμον ἐκεῖνο σημεῖον, ἴσως διότι δὲν ἠδύναντο νὰ ἄρῳσι τὴν ἀταξίαν ταύτην, τελουμένην ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν των καὶ δυνα- μένην νὰ ἔχη πολὺ δυσάρεστα ἀποτελέσματα ἐπὶ τῆς ἀσφαλείας αὐτῶν, ἐθεώρησαν οὐχ ἥττον διὰ τοῦτο ἀναγκαίαν τὴν παρουσίαν

ξένου προσώπου, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ὁποίου ἢ θά ἐφύλαττον οἱ πληρονομένοι ἢ δὲν θά ἐπληρόνοντο οἱ μὴ φυλάττοντες.

Τὴν ἐπομένην, σκότους ἔτι ὄντος, ἀντικατέστησα διὰ φοιτητῶν τοὺς φυλάξαντας τὴν νύκτα Κρήτας. Καὶ ἐπειδὴ οἱ ταχθέντες ἐπὶ τῆς γεφύρας, αὐστηρότερον ἐκλαδόντες, ἄς ὁδηγίας ἔδωκα αὐτοῖς, ἐπυροδόγησαν κατὰ τεσσάρων Τούρκων στρατιωτῶν, οἵτινες εἶχον ἴσως τὸν σκοπόν, ἀλλὰ δὲν ὑπερέβησαν τὴν γραμμὴν τῆς οὐδετέρας ζώνης, δεινὴ ἀπὸ τούτου ἐξερράγη ἡ ὀργὴ αὐτῶν ἰδίως κατὰ τῶν εἰς τὸ στόμιον πλησίον τῆς θαλάσσης φυλαττόντων, καθ' ὧν, ὡς μᾶλλον ἐκτεθειμένων, δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ἐπυροδόλουν. Τὸ δὲ χερίστον ὅτι, διαρκῶς οὕτω κινδυνεύοντες, δὲν ἠδύναντο οὗτοι νὰ ξεθυμάνωσι τοῦλάχιστον ἀντιπυροβολοῦντες, μόνον τοίχους καὶ βράχους βλέποντες ἔμπροσθέν των.

Ἄλλ' εἶχον ἤδη παρέλθει ἡμέραι τρεῖς καὶ οὐδεμίαν εἶχον ἀπάντησιν μῆτε παρὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ μῆτε παρὰ τοῦ κ. Σταίικου. Καὶ ἐπειδὴ προσέτι εἶχεν ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἡμέρας λῆξει ἡ πρώτη δεκαμερία καὶ προσήγγιζον αἱ ἑορταὶ τοῦ Πάσχα, εὐρέθην ἠναγκασμένος νὰ μεταβῶ ἐπὶ δύο ἡμέρας εἰς Ἀλικιανόν, ἵνα λάβω ἐν πρώτοις χρήματα, ὧν ἄνευ ἦτο ἀδύνατον νὰ ζήσωμεν οὐδ' ἐπὶ μίαν ἐν Καλύδαις ἡμέραν, καὶ μετὰ τούτου νὰ μάθω τὴν ὀριστικὴν γνώμην τοῦ ἀρχηγοῦ, φοβηθεὶς μήπως δὲν ἔφθασεν εἰς αὐτὸν ἡ ἐπιστολή μου. Οὕτω δέ, ἀφείς τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας, ἀνεχώρησα τὴν πρωίαν τῆς Μεγάλης Τετάρτης, οὐχὶ ἄνευ πολλῆς ἀνησυχίας, συναισθανόμενος ὅτι τὰ εὐρωπαϊκὰ ἀγγήματα διέκειντο πολὺ οὐσμενῶς πρὸς ἡμᾶς, ἢ δ' ὑπ' αὐτῶν κατάληψις τοῦ Πύργου καὶ τοῦ Φρουρίου, ἐξασφαλίζουσα τὴν θέσιν τῶν ἔχθρων, καθίστη τὴν ἡμετέραν περισσότερον ἐπισφαλῆ, καὶ μεγαλειτέρας ἐπαγρυπνή-πνήσεως δεομένην. Ὅτι δὲ τούτο ἦτο ἀληθές, κατέδειξε τὸ κατωτέρω ἐκτιθέμενον γεγονός, τὸ ὁποῖον, τελεσθὲν ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου, μαρτυρεῖ ὅτι τὰ εὐρωπαϊκὰ ἀγγήματα, ὅπου ἠδύναντο, ἐνεθάρρουν τοὺς ἔχθρους, καὶ συνέπραττον ἐνίοτε μετ' αὐτῶν καθ' ἡμῶν.

Τοῦρκος Κρῆς ἀπὸ τοῦ ὑπερκειμένου ὁροπεδίου, ἀποτεϊνόμενος πρὸς τοὺς ἐπὶ τῆς γεφύρας φυλάττοντας δύο φοιτητάς, παρεκάλεσεν αὐτοὺς νὰ καλέσωσιν ἐκεῖ ἐξ ὀνόματός του τὸν Δήμαρχον κ. Χατζημανωλάκην, μετὰ τοῦ ὁπαίου, προσελθόντος ἀμέσως, ὡμίλησαν ἀπὸ τῆς θέσεώς των περὶ τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως, εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ Κρήτη, ὡς καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἔλθωσιν εἰς

συνεννόησίν τινα, ἑκατέρου ἐπιμένοντος, ἐννοεῖται, ὑπὲρ τοῦ δικαίου τῶν ἁμοειθῶν του. Θὰ ἐφρόνει ἴσως ὁ Τοῦρκος αὐτός, ὅστις εἶχε κτήματα εἰς τὰς Καλύβας, ὅτι ἦσαν γνωστά καὶ πρὸς ἡμᾶς τὰ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας πρῶτα ἀτυχήματα ἐν τοῖς συνόροις τοῦ ἑλλην. στρατοῦ, καὶ ἤλπιζε διὰ τοῦτο ὅτι θὰ ἦσαν διατεθειμένοι οἱ Κρηῖτες εἰς εὐλόγους ὑποχωρήσεις. Ἀφοῦ δὲ μετ' ὀλίγον ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν ὁ Δήμαρχος, ἄλλος Τοῦρκος ἀπὸ τῆς αὐτῆς θέσεως ἠρώτησε τοὺς φοιτητὰς αὐτοῦς, ἂν ἦσαν Ἕλληνας ἢ Κρηῖτες. Εἰς δὲ τὴν ψευδῆ ἀπάντησίν των, εἰπόντων ὅτι ἦσαν Κρηῖτες, μηδεμίαν δούς πίστιν, βλέπων τὴν διάφορον ἐνδυμασίαν, ἠρώτησε καὶ πάλιν περὶ αὐτοῦ αὐτοῦς. Ἀφοῦ δὲ αὐτοὶ ἐπέμειναν ὅτι εἶνε Κρηῖτες,

— Αἶ, μωρέ, σεῖς οἱ Κρητικοί, εἶπε τότε ὁ Τοῦρκος, θὰ πάρετε τοὺς καιφέλληνας ἔς τὸν λαιμόν σας ».

— « Ἀλλὰ τώρα, ἀπήντησεν ὁ ἕτερος τῶν φοιτητῶν, ἡ ἑλληνικὴ σημαία κυματίζει ἔς τὰ Γιάννινα ».

— « Ἡ ἑλληνικὴ σημαία δὲν κυματίζει ἔς τὰ Γιάννινα », ἐπανέλαβεν ἐκεῖνος. « Ἀλλ' ἂν θελήσῃ τοῦ Σουλτάνου τ' ἀσκέρι, σὲ λίγαις ἡμέραις θὰ εἶνε ἔς τὴν Ἀθήνα ».

Διότι δὲ τις παρατυχῶν ἐθελοντῆς ὕβρισην αὐτὸν εἰς γλῶσσαν τουρκικὴν, « σύ, μωρέ, δὲν εἶσαι παλληκάρι », τῷ εἶπεν ὁ Τοῦρκος. « Τὰ παλληκάρια τὰ καλὰ δὲν βρίζουν ποτὲ τὴν θρησκείαν. Ἀλλὰ κάποιαν ἡμέραν » προσέθηκε τελευταῖον, « θὰ σᾶς κάμωμεν κανένα σελυγιώτικο πανηγῦρι ».

Αὐτὰ ἐλέγχθησαν τὴν Μεγάλην Τετάρτην. Τὴν δ' ἐπομένην Μεγάλην Πέμπτην, καθ' ἣν ὥραν ὑπετίθετο ὅτι οἱ ἡμέτεροι θὰ ἦσαν εἰς τὰ δώδεκα Εὐαγγέλια, αἰφνιδία καὶ σύγχρονος ὀβιδῶν τε καὶ βολιδῶν θύελλα προσέβαλε καὶ τὰς δύο παρὰ τὸν ποταμὸν θέσεις, καὶ τὸ ὅπισθεν αὐτῶν ἀνοικτὸν ἔδαφος, καὶ αὐτὰς τὰς Καλύβας, ὅπου ἐνομίζετο ὅτι ὑπῆρχον καὶ θὰ ἐπήρχοντο ἐπικουραῖα. Εἰς τὰς θέσεις αὐτὰς εὐρίσκοντο τότε ὀλίγοι Κρηῖτες μὲ τὸν Δήμαρχον καὶ Παπαμαλέκον καὶ περισσότεροι αὐτῶν φοιτηταί, καθ' ἣν εἶχον παρ' ἐμοῦ ἐντολήν νὰ προσέρχωνται καὶ εἰς τὰς νυκτερινὰς φυλακὰς πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἀναγκαιοῦντος ἀριθμοῦ, ἂν οἱ ἐντόπισι ἀφαιρεθέντες τὸ ἀσήμαντον χρηματικὸν ἐπίδομα δὲν προσήρχοντο πάντες, οὐδέποτε δὲ ἄνευ προφυλακῶν νὰ κοιμηθῶσιν ἐντὸς οἰκιῶν ἐν Καλύβαις. Ὅτε δὲ, ὡς ἐξαισίον πυροτέχνημα,

ἐξέλαμψεν αἴφνης ὄλος τοῦ βουνοῦ ἐκείνου ὁ ὑψηλὸς καὶ μακρὸς ὄγκος, αὐτοὶ μὲν ἀπήντησαν εὐθὺς χωρὶς νὰ κινηθῶσιν ἀπὸ τῶν θέσεων των, ἀπὸ δὲ τῶν Καλυβῶν ἔσπευσαν ἀμέσως ὀλίγοι ἔτι Κρηῖτες καὶ ὅσοι εὐρίσκοντο ἐκεῖ φοιτηταί. Καὶ τότε, ἐκτὸς τῶν βρυχωμένων πέντε μεγάλων πυροβόλων τοῦ Πύργου καὶ τοῦ Φρουρίου, σφοδρὸς ἐν τῷ σκότει ἤρξατο ἐκατέρωθεν πυροβολισμὸς, ὅστις, τερπνὸς διὰ τὴν λαμπρότητά του, καὶ οὐχὶ πικρὸς εὐτυχῶς διὰ τ' ἀποτελέσματά του, διακοπείς ἐπὶ ὥραν περὶ τὸ μεσονύκτιον, ἐπανελήφθη ἕως πρωίας. Κατὰ τὸ δευτέρον δὲ τοῦτο στάδιον τῆς παραδόξου αὐτῆς νυκτοσυμπλοκῆς, εἰς τὰ Μαρτίνι ὄπλα τῶν Τούρκων προσετέθησαν καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀγχημάτων τὰ ἐπαναληπτικά, τὸ δ' ἐν τῇ ἐγγύς θαλάσῃ ὄρμου Ἄγγλικόν ἀντιτορπιλικὸν δὲν διηύθυνε μόνον τὰ μυδραλιοβόλα του κατὰ τοῦ ἀποκεκαλυμμένου πρὸς αὐτὸ τῶν ἡμετέρων δεξιοῦ πλευροῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ ἠλεκτρικοῦ φωτός του, καταφωτίζον αὐτῶν τὰς θέσεις, διηυκόλυνεν οὕτω, τὸ ὄργανον αὐτὸ τῆς χριστιανικῆς καὶ πεπολιτισμένης ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως, τοὺς ἐν Εὐρώπῃ ἀποτελοῦντας τὴν ἄρνησιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου Τούρκους νὰ βάλλωσιν εὐστοχώτερον κατὰ τῶν στρατιωτῶν τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας.

Διὰ λευκῆς σημαίας τὴν ἐπομένην ἐκάλεσαν οἱ προύχοντες ἐκεῖ τῶν Κρητῶν τὸν Κυβερνήτην τοῦ ἀντιτορπιλικοῦ τούτου εἰς τὴν ξηράν, ἵνα καθαρῶς πρὸς αὐτοὺς τὴν θέσιν του, ἂν εἶνε οὐδέτερος ἢ σύμμαχος τῶν Τούρκων. Προσελθὼν δὲ τις νεαρὸς ἀξιωματικὸς ἰσχυρίζετο, εἰρωνικῶς μειδιῶν, ὅτι τὰ μυδράλια καὶ τὸ ἠλεκτρικὸν τοῦ πλοίου δὲν διηυθύνοντο κατὰ τῶν ἡμετέρων θέσεων, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ μέσῳ οὐδετέρου χώρου πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ παρακωλυθῇ ἡ προσέγγισις καὶ εἰς χεῖρας συμπλοκῆ τῶν ἀντυπυροβολουμένων.

Ἐν Ἀλικιανῷ ἔμαθον τὴν Μεγάλην Πέμπτην τὴν ἑναρξίν τῶν ἐν τοῖς συνόροις ἐχθροπραξιῶν. Καὶ ἐπειδὴ ἰθεώρησα τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ παρουσίαν καὶ ἡμῶν ἀσυγκρίτως ἀναγκαιοτέραν, διὰ τοῦτο ἐκάλεσα δι' ἐπίτηδες ἀπεσταλμένου ἀπὸ Καλυβῶν τοὺς φοιτητάς, μὴ ἀναγγείλας αὐτοῖς τὸν λόγον.

Γινώσκων καλῶς τὰ στρατιωτικὰ τῆς Ἑλλάδος χάλια, οὐδεμίαν ἔδωκα εἰς τὰ διαδιδόμενα πίστιν καὶ προσοχὴν, πεισθεὶς ὅτι πάντως ἠθέλομεν ἠττηθῆ. Ὅτε δὲ μετὰ δύο ἡμέρας ἤλθον

οί φοιτηταί, καὶ περιχαρεῖς ἐκ τῶν ἐν Ἀλικιανῷ τοιχοκολλημένων ψευδῶν τηλεγραφημάτων, μεῖν ἠρώτησαν τί φρονῶ καὶ ἐγὼ περὶ τῶν ἀναγγελλομένων ἐν τῷ ἐχθρικῷ ἐδάφει θριάμβων τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἰσχυρίσθην ἀνεπιφυλάκτως ὅτι πάντα ταῦτα ἦσαν καθαροὶ μῦθοι, καὶ ἂν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἠδύνατο μόνον νὰ κρατήσῃ ἕως τέλους τὰς θέσεις του ἐπὶ τῶν συνόρων, τοῦτο κατ' ἐμὲ θὰ ἦτο μέγας ἐθνικὸς θρίαμβος, ὀφειλόμενος καὶ αὐτὸς εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωτικότητα τοῦ ἑλληνικοῦ Λαοῦ, καὶ οὐχὶ τὴν στρατιωτικὴν προπαρασκευὴν τοῦ Κράτους. Τοιαύτην λοιπὸν ἔχων βεβαίαν γνώμην περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου, ἐνόμισα ὅτι θὰ ἐγενόμεθα ἔνοχοι ἀσυγγνώστου ἐνώπιον τῆς Πατρίδος καὶ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ἐγκλήματος, ἐὰν ἐκουσίως παρετείνομεν τὴν ἐν Κρήτῃ διαμονὴν ἡμῶν.

Οἱ φοιτηταί, ὁδοιπορήσαντες δι' ὅλης τῆς νυκτὸς τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, ἀφίκοντο τὴν πρωΐαν εἰς τὸ Σικηνέ, ὅπου μαθόντες τὸν ἀληθῆ λόγον τῆς προσκλήσεώς των, εὐρέθησαν πάντες σύμφωνοι περὶ τῆς ταχίστης ἡμῶν ἀναχωρήσεως, μηδὲ τῶν παρευρεθέντων ἐκεῖ Κρητῶν φοιτητῶν ἐξαιρουμένων, ἀναχωρησάντων καὶ αὐτῶν μετ' ἡμῶν. Καὶ ἂν δὲ δὲν ἦτο τοῦ ἐκραγέντος πολέμου ὁ λόγος, ἡμεῖς καὶ πάλιν θ' ἀπηρχόμεθα εἰς πρώτην εὐκαιρίαν τῆς Κρήτης, διότι τὸ Ἀρχηγεῖον, τὸ ὁποῖον καὶ πρότερον πολλάκις προσηνέχθη πρὸς ἡμᾶς, οὐχὶ ὡς ἐδικαιούμεθα νὰ προσδοκῶμεν, μετῆλθε τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἀνάρμοστον καὶ ἀδικαιολόγητον ἐντελῶς γλῶσσαν, ἐξ ἧς, ὅσῳ καὶ ἂν συνησθανόμεθα ὅτι ἀντεπροσώπευε τὸ ἐπίσημον ἀξίωμα τῆς Ἑλλάδος, εἴμεθα ἐν τούτοις ἠναγκασμένοι, ἐὰν ἐμένομεν ἐκεῖ, οὐ μόνον νὰ διακόψωμεν πᾶσαν πρὸς αὐτὸ σχέσιν, ἀλλὰ καὶ νὰ διατρανώσωμεν δι' ὅλων τῶν δυνατῶν ὑμῖν μέσων τὴν ἄρνησιν παντὸς πρὸς αὐτὸ σεβασμοῦ.

Ἄφου δὲ εἰς Σικηνέ ἐφάγομεν ἐν κοινῷ τὸν ἀμνὸν τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα ὑπὸ τι δένδρον, καὶ ἔγραψα πρὸς τὸν κ. Σταίικον, ἐκθεὶς τὰ ἀλλεπάλληλα συμβεβηκότα, τὰ ἀπομακρύναντα ἡμᾶς ἀπ' αὐτοῦ, καὶ εὐχαριστήσας αὐτόν τε καὶ τοὺς ὑπ' αὐτόν ἀξιωματικούς, δι' ἣν ἐπεδείξαντο πρὸς τοὺς φοιτητάς εὐγενῆ συμπεριφορὰν, κατῆλθον τὴν Δευτέραν μετ' ὀλίγων εἰς Κολυμπάρι, ὅπου, εὐρόντες ὀλίγα ἄλευρα, παρεσκευάσαμεν ἐν τῇ παρακειμένῃ Μονῇ ἄρτον διὰ δύο ἡμέρας. Ἐκείθεν δ' ἀναχωρήσαντες, ἐλθόντων καὶ τῶν λοιπῶν τὴν Τρίτην, ἐφθάσαμεν σκότους ἤδη ὄντος τὴν

Τετάρτην εἰς τὴν Ἀκτὴν, δυτικὴν παραλίαν τῆς Κρήτης, ὅπου, παρὰ τὰ ἐπιβάλλοντα ἀρχαῖα σημεῖα μιᾶς τῶν περιφήμων τῶν πάλαι ἑκατὸν αὐτῆς πόλεων, ὑπῆρχον κεκρυμμένοι αἱ μικραὶ καὶ ὀλίγαι λέμβοι, δι' ὧν ἐτηρεῖτο οὐχὶ ἄνευ κινδύνου ἕκ τε τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἢ ἐν καιρῷ νυκτὸς μετὰ τῶν Ἀντικυθέρων συγκοινωνία.

Διὰ τῆς ἐπανόδου δὲ τῶν εἰς Ἀθήνας ἀποσταλέντων ὑπὸ τοῦ σώματος τριῶν φοιτητῶν, περὶ ὧν ὠμίλησα ἀνωτέρω, καὶ διὰ τῆς προσελεύσεως τεσσάρων ἄλλων, προσκληθέντων ὑπ' ἐμοῦ καὶ ἐλθόντων ἀμέσως, ἅμα ὡς ἔμαθον ὅτι ἦλθον ἐξ Ἀθηνῶν αἱ ἀναμενόμεναι ἐπικουρίαι, ἡ φάλαγξ συνέκειτο τότε ἐξ ἐξήκοντα τριῶν φοιτητῶν, τελειοφοίτων, καὶ δύο, ἄρτι γενομένων διδασκάλων, ἐμοῦ καὶ τινος πρώην ὑπαξιωματικοῦ, ἐπιμελητοῦ καθήκοντα ἐκτελοῦντος, μὴ συμπεριλαμβανομένων. Ἐκ τούτων τριάκοντα δύο ἦσαν Πελοποννήσιοι, δέκα ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ὀκτὼ Κύπριοι, ἐξ Κρήτης, δύο ἑπτανήσιοι, δύο Ἡπειρώται, δύο Σάμιοι, καὶ εἷς Θεσσαλός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐν Ἀκτῇ ἐμείναμεν ἡμέρας τρεῖς διὰ τὸν ἀντιπνέοντα σφοδρὸν βορρᾶν. Καὶ ἐπειδὴ τὰ μέσα τῆς διαπεραιώσεως εἰς Ἀντικύθηρα ἦσαν ἀνεπαρκῆ, ἐν πρώτοις ἀπέπλευσαν, κωπάσαντος τοῦ ἀνέμου, τὴν ἑσπέραν τῆς 18 Ἀπριλίου πενήκοντα καὶ εἷς, εἴκοσι μὲν καὶ ἐξ εἰς τρεῖς μικρῶν διαστάσεων λέμβους, εἴκοσι πέντε δὲ στοιβηδὸν ἐν μικρῷ ἀκατίῳ, τὸ ὁποῖον, ἀνοιχθὲν εἰς τὴν θάλασσαν ἐν ἀρχῇ, ὅπως οὕτω ταχύτερον ἐξέλθη τῆς ἐπιφόβου ζώνης τοῦ ἀποκλεισμοῦ, καὶ ἐξωθῆθὲν ὑπὸ τοῦ ἀνέμου εἰς τὸ Λυδικὸν πέλαγος, μόλις μετὰ 36 ὥρας ἀπεβίβασεν εἰς Ἀντικύθηρα αὐτούς, πολὺ ὑπὸ τε τοῦ μακροῦ πλοῦ, τῆς ἐν τῷ πλοίῳ στενοχωρίας καὶ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως τροφῆς καὶ ὕδατος τάλαιπωρηθέντας. Ἀπεμείναμεν δ' ἐπὶ τῆς Κρήτης, ἕως οὗ ἐπιστρέψωσιν ἀπὸ Ἀντικυθέρων αἱ λέμβοι, ἐν ὧν δέκα τέσσαρες, εἰς οὓς προσετέθησαν τὴν πρώτην καὶ δεκαπέντε ἄλλοι, ποδισάσης κατὰ τὸν πλοῦν τῆς δυσκινήτου λέμβου, ἧς ἐπέβησαν τὴν ἑσπέραν.

Ἀσυνήθους ἀνησυχίας αἰσθημα μὲ κατέλαβε διὰ τὸν ἀπό-

πλουσιον, και απο της παραλιας συνωδευσα δια του βλεμματος αυτους απομακρυνομενους, εως ου εχαθησαν εις το βαθος του οριζοντος, καλυφθεντες υπο του επελθοντος σκοτους. Η ανησυχια μου δε αυτη εκορυφωθη, οτε περι την μεσημβριαν της επομενης ηκουσθησαν κανονοβολισμοι εις το ακρον της χερσονησου, περι την Γραμβουσαν, ο δε υιος του κυβερνωντος το ακατιον, ου επεβησαν οι εικοσι πεντε, εθεωρει σχεδον ως βεβαιον οτι το ακατιον αυτο, μη δυναθεν την νυκτα να διεληθη την ουδετεραν ζωνην, προσηγγισεν εις τους απροσιτους παρα την Γραμβουσαν βραχους, και συντριβεται εκει υπο του περιπολουντος ευρωπαϊκου πολεμικου. Οι δε επιβαινοντες αυτου, και αν επροσθασαν ν αποβωσιν εις την ξηραν, θ αναγκασθωσι να παραδοθωσιν. Ευτυχως ουδεν τουτων συνεβη.

Αλλ' αι αποπλευσασαι την εσπεραν λεμβοι δεν επεστρεψαν μητε την επομενην μητε την μεθ' επομενην νυκτα. Και επειδη η ποδισασα με τους δεκαπεντε δεν ηδυνατο να περιλαβη παντας, εκριναμεν ως αναγκαϊον ν αναχωρησω δι αυτης εγω με τους ημισεις, ινα προσθασω εις Αντικυθηρα τους αλλους, ων ουδεις ειχε ουδε ενα οβολον, και αποστειλω εκειθεν επειγοντως μιαν η δυω λεμβους προς μεταφοραν και των αλλων. Και απου, οis αναθεντες εις το πελαγος, επανηλθομεν προ της αυγης εις το αυτο της Ακτης σημειον, την μεν νυκτα της 20 Απριλιου υπο της τρικυμιας την δε της 21 υπο του ανευ φωτων ενεδρευοντος εν τω μεσω της μεταξυ Κρητης και Αντικυθηρων θαλασσης αυστριακου η αγγλικου αντιτορπιλικου, τυχαίως ημιν αποκαλυφθεντος, ητυχησαμεν την πρωταν της 24 να ριφθωμεν εν ελω δεκα εις τινα ερημον των Αντικυθηρων ακραν, καθ ην ωραν περιπου, επιβαινοντες του διερχομενου εκειθεν ατμοπλοιου, απεπλεον απο Κυθηρων οι προ ημων εκ Κρητης αναχωρησαντες, κατευθυνόμενοι εις Αθηνas.

Εν Αντικυθηροις, επου εμειναμεν ημερας δυω, και εμαθομεν τα ατυχηματα του στρατου εν Θεσσαλια, ως και την υπο του εχθρου καταληψιν της Λαρισσης, ευρομεν το ιδιωτικον ατμοπλοιο, Ελπις, αναμενον απο δυω ημερων τον καταλληλον καιρον, ινα προσεγγιση εις Κρητην και παραλαβη τον Αρχηγον. Οτε δε την τριτην ημεραν επανηλθε φερον μετα του Αρχηγου και τους εις Κρητην απομειναντας 19 φοιτητας, επεβημεν αυτου και οι εν Αντικυθηροις δεκα.

Συγκεντρωθέντες δ' εἰς Ἀθήνας τὴν 28, ἀποῦ πρῶτον παρεδόσαμεν εἰς τὴν Ἐταιρίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὴν σημαίαν, ἣν ἡ φάλαγξ ἔλαβε παρ' αὐτῆς, καὶ ἦν ἐσκοποῦμεν, ἂν ἤρχόμεθα ὁμοῦ πάντες, νὰ παραδώσωμεν πρὸ τοῦ Πανεπιστημίου, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Πρυτάνεως καὶ τῶν Καθηγητῶν αὐτοῦ, εἰ δυνατόν, καὶ ἠὺχαριστήσαμεν τὸ λελογισμένως, πρακτικῶς καὶ πατριωτικῶς ἐργαζόμενον αὐτὸ σωματεῖον, διότι, θέλον νὰ φανῆ χρήσιμοι εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης, προετίμησε τοὺς φοιτητάς, ἡσυχολούμεθα μετὰ τοῦτο περὶ τῆς εἰς Θεσσαλίαν μεταβάσεως ἡμῶν. Τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐταιρίας, τὸ ὁποῖον ἀμέσως ἀνταπέδωκε τὴν εὐχαρίστησιν, ἀναγράψαν τιμητικῶς τοὺς φοιτητάς τῆς φάλαγγος μέλη αὐτῆς ἀσυντελή, προθύμως ἐδέχθη νὰ δώσῃ τὸν ἔτοιμον ν' ἀποσταλῆ πρὸς ἡμᾶς εἰς Κρήτην ἱματισμόν, ἐὰν διηκολύνητο κατὰ ἄλλα ὁ σκοπὸς ἡμῶν. Καὶ ἐπειδὴ ἐφάνη ἀκατανόητος πρὸς ἡμᾶς ἡ ἀδιαφορία τῆς Κυβερνήσεως, πρὸς ἣν κατ' ἐπανάληψιν ἀπετάθη, ζητῶν τὴν παροχὴν μόνον τῆς τροφῆς, διὰ τοῦτο ἐκρίναμεν ἀναγκαῖον νὰ μεταβῶ εἰς Θεσσαλίαν μόνος, καὶ ἂν ἔβλεπον ὅτι ὁ πόλεμος θὰ ἐξηκολούθει καὶ ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ὀθενδῆποτε τὸν ξηρὸν μόνον ἄρτον, τότε νὰ ἔλθωσι καὶ οἱ ἄλλοι, χωρὶς νὰ ἐρωτήσωσι καὶ λάβωσιν ὑπ' ὄψιν κανένα. Οὕτω δέ, ἀποπλεύσας τοῦ Πειραιῶς περὶ τὸ μεσονύκτιον τῆς 3 Μαΐου καὶ μόνον ἐπὶ μίαν ὥραν ἐν Λαμῖᾳ μείνας, ἔφθασα τὴν 5 εἰς Δομοκὸν δύο περιήπου ὥρας πρὸ τῆς λήξεως τῆς συγκροτηθείσης ἐκεῖ τῆ ἡμέρας ἐκείνη μάχης.

Καὶ περὶ μὲν τῶν ἄλλων, ὅσα εἶδον, ἤκουσα καὶ συνεπέρινα, παρακολουθήσας ἐκεῖθεν μέχρι Λαμίας τὴν πρώτην Μεραρχίαν, νομίζω ὅτι δὲν ὀφείλω νὰ εἶπω τι ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ, ὡς ἀσχέτων πρὸς τὸ κύριον αὐτοῦ θέμα. Σημειῶ δὲ μόνον ὅτι εἰς δύο περιστάσεις, καὶ ἐν Δερβέν Φούρκα καὶ πολὺ περισσότερον ὑπεράνω τῆς Ταράτσης, βαθεῖαν ἠσθάνθημι λύπην διότι μετέβην ἐκεῖ μόνος. Τοσοῦτον δυστυχῶς εἶχομεν ἐκφοβισθῆ ἐξ ὧν ἐπάθομεν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς τροφῆς ἐν Κρήτῃ, ὥστε δὲν ἐτολμῶμεν οὐδὲ καθ' ἐν βῆμα νὰ ἐξέλθωμεν τῶν Ἀθηνῶν, ριπτόμενοι καὶ πάλιν εἰς τὸ ἀβέβαιον, ἂν μὴ προεξησφαλίζομεν εἴτε ἐντεῦθεν εἴτε ἐκεῖ τὸν ξηρὸν ἄρτον.

Τοιοιούτρόπως, μὴ δυνηθεὶς πρότερον διὰ τὰ ἀλλεπάλληλα συμβεβηκότα, ἠτύχησα νὰ ἴδω τὸν Διάδοχον ἐν Ἰμιαρμπέῃ τὴν

πρωίαν τῆς 8 Μαΐου, πρὸς ὃν, ἀμέσως γενόμενος δεκτός, ἐξέθηκα τὸν σκοπὸν τῆς ἐκεῖ μεταβάσεώς μου. Εἶπον πρὸς Αὐτὸν ὅτι τὸ μικρὸν αὐτὸ φοιτητικὸν σῶμα, καὶ ἂν δὲν ἐνισχύετο διὰ τῆς προσελεύσεως ἐν Ἀθήναις καὶ ἄλλων, ἐνέκλειε καὶ μόνον δύναμιν πολὺ ἀνωτέραν τοῦ ἀριθμοῦ του, διότι οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὸ φοιτηταὶ καὶ ἰκανῶς ἐσκληραγωγημένοι ἦσαν καὶ τὸ ἠθικὸν εἶχον πολὺ ἀκμαῖον. Ἐπεθύμουν δὲ νὰ μάθω ἂν θὰ παρείχετο ἡμῖν ἡ ἀναγκαία τροφή, ἐν ἣ περιπτώσει, τοῦ πολέμου ἐπαναλαμβανομένου, θὰ ὠδήγουν αὐτοὺς ἐκεῖ. Μὲ ἠρώτησεν ἂν πειθαρχοῦσιν. Εἰς δὲ τὴν διαβεβαίωσιν, ἦν ἔδωκα ἐπὶ τῇ ἀτομικῇ μου εὐθύνη, ὅτι πειθαρχοῦσι περισσότερον ἴσως τῶν στρατιωτῶν, μοὶ ἀπήντησεν ὅτι, « ἐλάβομεν τὸ μέτρον τῆς διαλύσεως τῶν σωμάτων, τῶν μὴ ἀνηκόντων εἰς τὸν τακτικὸν στρατόν, καὶ ἡ διάλυσις των ἤρξατο ἀπὸ γῆς. Ἄλλ' ἐξαιρετικῶς διὰ τὸ σῶμα αὐτὸ τῶν φοιτητῶν, προσέθηκε τελευταῖον, δέχομαι, ἐὰν ἔλθῃ, νὰ λαμβάνῃ, ἦν καὶ ὁ στρατὸς τακτικὴν τροφήν ».

Εὐχαριστήσας τὸν Διάδοχον ἐπὶ τούτῳ, ἐπέστρεψα εἰς Ἀθήνας. Καὶ ἐπειδὴ τὰ πράγματα ἐφέροντο πλησίον εἰς τὴν εἰρήνην, ἡ δὲ μετάβασις ἡμῶν εἰς τὴν Φθιώτιδα μόνον ἐνόησιν θὰ παρείχεν εἰς τὸν στρατόν καὶ τροφήν ἴσως εἰς τὴν ἐπιδημίαν, διελύθημεν ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, σκεπτόμενοι πλέον περὶ τοῦ μέλλοντος, ἀφοῦ ὀριστικῶς ἐκλείσθη τὸ παρελθόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Παραλιπῶν, πρὸς τισιν ἄλλοις, καὶ πολλὰ εὐάρεστα ἐπέισόδια, τὰ ὅποια σχεδὸν καθ' ἡμέραν γινόμενα συνετήρουν ἀδιάπτωτον τὴν εὐθυμίαν καὶ ἐμετρίαζον τὴν ἐκ τῶν κόπων καὶ τῶν στερήσεων ὑπερβάλλουσαν πολλακίς θλίψιν, περιωρίσθην εἰς τὰ κυριώτερα γεγονότα μόνον. Ἄλλ' ἡ ἔκθεσις μου αὕτη θὰ ἦτο βεβαίως πολὺ ἀτελής, ἂν μὴ προσέθετον τελευταῖον ὅτι ἡ διαγωγή τῶν φοιτητῶν, ὡσάκις εὐρέθησαν ἐνώπιον τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ ἐχθροῦ, ἢ πρὸς με ὑπακοή, καὶ ἢ πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους ξένους καὶ Ἕλληνας συμπεριφορὰ αὐτῶν, ὑπῆρξεν οἷα ἐδικαιοῦτο τις νὰ προσδοκᾷ παρὰ τῆς ἡλικίας, τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς κοινωνικῆς θέσεώς των.

Δὲν λέγω ὅτι ἡ διοίκησις αὐτῶν ὑπῆρξεν ἄμοιρος πικριῶν καὶ δυσχερειῶν, οὐδ' ὅτι διῆγον ἀμέμπτως ὡς ἄγγελοι πάντοτε καὶ ἐν πᾶσι, διότι καὶ δυσαρέσκεις καὶ φράσεις ἀνάρμοστοι διετάραττον ἐνίοτε τὴν ἐν αὐτοῖς ἁρμονίαν, εὐτυχῶς μὴ γινόμεναι τοῖς ἐκτὸς ἡμῶν αἰσθηταί. Ἄλλ' εἰς τὰς περιστάσεις ταύτας, καθ' ἃς αἱ ἀλλεπάλληλοι στενοχωρίαὶ καὶ ἐνοχλήσεις παρατρέπουσιν πολ-
λάκις καὶ τὰς ψυχραιμότερας φύσεις, συνηθίζω νὰ λαμβάνω, οὐχὶ ὡς ἐπιθυμῶ τὸν ἄνθρωπον ἢ ὡς νομίζω ὅτι πρέπει οὗτος νὰ εἶνε, ἀλλ' ὡς ἦτο δυνατόν νὰ εἶνε, ὑφ' ἃς συνθήκας διῆλθε, διεπλά-
σθη, καὶ ζῆ. Καλῶς δὲ γινώσκων πῶς διαπλάσσεται καὶ ζῆ ἡ ἐκ-
παιδευομένη ἐν Ἑλλάδι νεότης, ἰσχυρίζομαι μὲ ὄλην τὴν δύναμιν
τῆς ψυχῆς μου ὅτι οἱ φοιτηταὶ οὗτοι μοι ἐφάνησαν ἐν Κρήτῃ πολὺ
ἀνώτεροι ἑαυτῶν. Καί, ἐκτὸς ἐνὸς μόνου λυπηροῦ γεγονότος, τὸ
ὅποῖον ἐγένετο τὰς τελευταίας ἡμέρας, ὅτε εἶχομεν μείνει ὀλίγοι
ἐπὶ τῆς Κρήτης, καὶ τὸ ὅποῖον, προελθὼν ἐκ παρεξηγήσεως ἢ μι-
κροφιλοτιμίας μᾶλλον, θὰ εἶχεν ἴσως, ἂν δὲν προελαμβάνετο,
δυσαρέστους συνεπειάς, οὐδὲν ἄλλο οὐτ' ἐλέχθη οὐτ' ἐπράχθη
ἐκεῖ ὑπ' αὐτῶν, δυνάμενον νὰ μειώσῃ ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ἄλ-
λων τὸ γόητρον τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τὴν καλὴν ἰδέαν, ἣν
πρέπει νὰ ἔχωσι περὶ τοῦ φοιτητοῦ.

Ἐὰν δέ, πρὸς ὀρθὴν ἐκτίμησιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν πρά-
ξεων παντὸς ἐπαναστάτου ἢ σώματος ἐπαναστατικοῦ, πρῶτον
ὄντως στοιχεῖον εἶνε τὸ εἶδος καὶ τὸ ποσὸν τῶν στερήσεων,
ἃς ὑπέμεινε, ὡς καὶ τῶν προσκομμάτων, πρὸς ἃ ἐπάλαισε, διότι
τότε κυρίως καταφαίνεται τὸ μέγεθος τῆς προθυμίας, τῆς φιλοτι-
μίας, καὶ τοῦ σθένους τῆς ψυχῆς, ὃ γινώσκων τὰς στερήσεις, ἃς
ἐδοκιμάσαμεν, καὶ τὰ προσκόμματα, ὑφ' ὧν ἐδεσμεύθημεν, αὐτὸς
θὰ δώσῃ εἰς τοὺς λόγους μου τὴν ἀναγκαίαν πίστιν. Διότι ἐκεῖ,
ἔπου ἡ ὀκτὴ τοῦ ἀθλιωτάτης ποιότητος ἄρτου ἐφθασεν εἰς μίαν
δραχμὴν καὶ ἐξήκοντα λεπτά, οὐχὶ ἅπαξ καὶ δις τὸ καθ' ἡμέραν
διδόμενον εἰς ἕκαστον φοιτητὴν χρηματικὸν ποσὸν ἠλαττώθη εἰς
25 μόνον λεπτά, μὴ ἀρκετὰ οὐδὲ πρὸς ἀγορὰν σιγαροχάρτου μόνον.

Ἡτύχησα εἰς ὁμοίας περιστάσεις νὰ γνωρίσω ἀνθρώπους
πολλοὺς καὶ ἀνήκοντας εἰς πάσας τῆς Κοινωνίας τάξεις, καὶ δὲν
διστάζω νὰ ἰσχυρισθῶ ὅτι πολὺ ὀλίγοι θὰ ἐδέχοντο νὰ μειώσιν
ἐκουσίως ἐν Κρήτῃ, ἔτι καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν εἰθισμένων εἰς τὴν
τραχύτητα τοῦ πολεμικοῦ βίου, ἐὰν ὑφίσταντο, ὅσα ὑπέστησαν οἱ

φοιτηταὶ αὐτοί. Καὶ ὅμως, ἐγὼ τοῦλάχιστον, οὐδένα ποτὲ ἤκουσα μετανοήσαντα διὰ τὴν εἰς Κρήτην μετάβασίν του, καὶ οὐδένα ποτὲ ἐνόησα, ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ πρῶτον ὠρκίσθημεν νὰ μείνωμεν ἐκεῖ τελευταῖοι, θέλοντα νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἴτε ὅταν ἐτρεφόμεθα κάποτε μὲ πορτοκάλια μόνον εἰς τὸ Σικηνέ, εἴτε ὅταν σχεδὸν ἀνυπόδητοι διηρχόμεθα τὰ τραχέα ὄρη καὶ τὰς φάραγγας τῶν Σφακιῶν. Καὶ ὑπέστησαν ἐκουσίως τὰς δοκιμασίας ταύτας καὶ ἐν τῇ ἐκπληρώσει τοῦ καθήκοντος οὐδενὸς ἐφάνησαν δεῦτεροι, ὅπου καλῶς ἐδιοικήθησαν, εἰς οὐδενὸς γραπτοῦ νόμου τὴν ὑποχρέωσιν, ἀλλ' εἰς ἐνὸς ἐγγράφου μόνον ὑπακούοντες τὴν φωνήν, καὶ χωρὶς νὰ προσδοκῶσιν ἐκ τούτων ὡς ἔπαθλον οὔτε προβιβασμούς, οὔτε παράσημα, οὔτε ἄλλην τινα ἄμεσον ἢ ἔμμεσον ὠφέλειαν ἢ ἐκείνην μόνον, ἣν θὰ εἶχον πάντες οἱ Ἕλληνες ἐκ τῆς ἀπελευθερώσεως ἢ καὶ προσαρτησεως τῆς Κρήτης εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Τίς, ἐρωτῶ ὑπηρέτησε τιμιώτερον τὸν ἀγῶνα τοῦ ἔθνους ἐπὶ τῆς Κρήτης;

Ἄλλὰ καὶ ὁ κρητικὸς Λαὸς, καίτοι ὑπὸ τῆς διατοῦς ἀκαταστασίας ἦτο πάντων ἐστερημένος, ἐφάνη πρὸς ἡμᾶς ὅσον δὲν ἠλπίζομεν συμπάθης καὶ φιλόφρων, πανταχοῦ, καὶ ἰδίως ὅπου καλῶς μᾶς ἐγνώρισεν, ἀνοιξας ἡμῖν τὴν καρδίαν καὶ τὰς οἰκίας αὐτοῦ προθύμως. Ἄφ' ὅτου ἡ Κρήτη κυλίστα εἰς τὸ αἷμα τῆς διὰ τὴν ἔνωσιν καὶ τὴν ἐλευθερίαν, καταστάσα ἡ πραγματικὴ ἡεματοφύλαξ τῶν ἱερῶν τοῦ ἔθνους παραδόσεων καὶ ἐντολῶν, ἃς ἐλησμόνησε καὶ κατήσχυνεν ἡ ἐλευθέρη γῶρα, πρῶτην ἤδη φοράν εἶδεν ὁ Λαὸς αὐτῆς διερχόμενον ἐνώπιόν του ἰδίον καὶ ὑπὸ ἰδίαν σημαίαν συντεταγμένον ἐκ φοιτητῶν καὶ τελειοφοίτων σῶμα. Καὶ ἡ συμπάθειά του πρὸς αὐτοὺς ἦτο δικαίως τοσοῦτω μεγαλειτέρα ὅσῳ περισσότερον συνησθάνετο ὅτι οἱ νέοι αὐτοί, οὓς ἔβλεπε πεινῶντας καὶ μογθοῦντας τοιοῦτοτρόπως ὑπὲρ τῆς Κρήτης, δὲν ἦσαν εἰς τοῦτο συνηθισμένοι. Εἰς τὸ Βαφὲ τοῦ Ἀποκορώνου, ὅπου ἐμείναμεν πρὸς ἀναψυχὴν ἐπὶ ὥραν, μεταβαίνοντες εἰς Σφακιά, καὶ ὀφθαλμοὺς εἶδον θαυμάσιον, ἰδίως καθ' ἣν στιγμὴν εἰς τι μικρὸν καφενεῖον ἤρξαντο ἄδοντες ἐν χορῶ τὸ προσφιλέστερον καὶ συνηθέστερον αὐτοῖς ἄσμα οἱ νέοι

Ἀπὸ φλόγας ἡ Κρήτη ζωομένη
Τὰ βαρεῖά της τὰ αἰδερά σπᾶ.

Ἡ ἐν τῷ μέσῳ παντός τμήματος τοῦ ὑποτελοῦς ἡμῶν Ἔθνους, ὑπὲρ τῶν ἀνθρωπίνων δικαίων καὶ τῶν ἐθνικῶν του δικαιωμάτων ἐξεγειρομένου, παρουσία τῆς πανεπιστημιακῆς νεότητος, συντεταγμένης εἰς σῶμα ἴδιον, σαφῶς ἐμφαίνει τὴν ιδέαν τοῦ Πανεπιστημίου, κρούει σφοδρότερον τὰς εὐγενεῖς χορδὰς καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ του πληροῖ κενόν, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς ἄλλος δύναται νὰ πληρώσῃ. Αἱ συμπαθεῖς δ' ἐκδηλώσεις, ἅς διетράνωσε πρὸς ἡμᾶς ὁ Λαὸς τῆς Κρήτης, ἔτι καὶ ἐκεῖ οὐδὲν ἦττον, ὅπου ἐδυστρέπησε καὶ ἀντετάχθη εἰς τὸν στρατόν, εἰς ἐμὲ τοῦλάχιστον οὐδὲ τὴν παραμικρὰν κατέλιπον περὶ τούτου ἀμφιβολίαν. Καὶ διὰ τοῦτο, στερεωθεὶς ἔτι μᾶλλον ἐν τῇ πεποιθήσει, ἣν ἐξ ἱστορικῶν μόνον λόγων εἶχον, ἰσχυρίζομαι καὶ πάλιν ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τοὺς ἀγῶνας τοῦ Ἔθνους, τοὺς ὑπὸ τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος μὴ ἀποκηρυττομένους, τὸ Πανεπιστήμιον ἔχει ὠρισμένην θέσιν, ἣν δὲν ὀφείλει νὰ ἐγκαταλίπη, ἐὰν θέλῃ νὰ διαφυλάξῃ ἀμείωτον τὴν ἱστορικὴν του προσωπικότητα καὶ πλήρη τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Ἔθνους.

Τοῦτο εἶνε διὰ τὸ Πανεπιστήμιον νόμος, ὃν ἐπιβάλλουσιν εἰς αὐτὸ καὶ τοῦ ἰδίου παρελθόντος αἱ ἔντονοι ὑπαγορεύσεις, καὶ τοῦ δουλεύοντος Ἔθνους αἱ θετικαὶ ἀνάγκαι. Πῶς δὲ ἡ νεότης αὐτοῦ θὰ καταστῇ ἀξία νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ Πανεπιστήμιον ἐν τῇ ἐκπληρώσει τοῦ ὑψηλοῦ τούτου χρέους, τὸ ὁποῖον ἔχει πρὸς τὸ Ἔθνος καὶ τὸν πολιτισμὸν, περὶ τούτου, ὡς καὶ περὶ τινος ἄλλου θέματος, τὸ ὁποῖον πρέπει σήμερον νὰ ἐφελκύσῃ ὄλην τὴν προσοχὴν παντός Ἑλλήνος, θέλοντος τὴν πραγματικὴν ἀνόρθωσιν τῆς κατακειμένης αὐτοῦ Πατρίδος, ἐπιφυλάττομαι εἰς προσεχῆ ἴσως ἡμέραν νὰ ἐκθέσω, ἣν ἔχω γνώμην, ἂν ἡ νεότης αὕτη θελήσῃ νὰ με ἀκούσῃ. Τοῦτο δὲ μόνον θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ προσθέσω κεφαλαϊωδῶς κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην, ὡς ἐπίλογον τῶν ἀπ' ἀρχῆς εἰρημένων.

Πρὸ παντός ἄλλου πρέπει νὰ κατανοηθῇ παρ' ἡμῶν ὅτι ἡ ἰκανότης πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ἐν ὥρᾳ πολέμου ἐπιβαλλομένων ὑπὸ τῆς Πατρίδος καὶ τῆς τιμῆς χρεῶν εἶνε ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς καταλλήλου εἰδικῆς ἀγωγῆς, τῆς ἐμπεδούσης ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὰ ἀναγκαῖα ἠθικὰ καὶ σωματικὰ στοιχεῖα, ὧν ἄνευ πάντα τὰ ἄλλα, καὶ αἱ πολλαὶ γνώσεις, καὶ τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα καὶ ὁ ζωηρὸς ἐνθουσιασμὸς, ἐλάχιστα ὠφελουσι, καταπίπτοντα πρὸ

τῆς ἀδυσωπότητος πραγματικότητος, ὡς τὰ φύλλα τοῦ φθινοπώρου εἰς τὴν πνοὴν τῶν ἀνέμων. Ἡ ὁδὸς, ἡ ἄγουσα σήμερον εἰς τὰ σύνορα, εἶνε μία μόνον καὶ διέρχεται ἀπὸ τὸ πεδῖον τῶν ἀσκήσεων ἐν ταῖς ὄπλοις. Οὐδεὶς δὲ δύναται σήμερον νὰ φθάσῃ μέχρι τῶν συνόρων, ἢ, φθάνων, νὰ πράξῃ τὸ ἑαυτοῦ, ἂν πρότερον δὲν διέλθῃ ἀπὸ τὸ πεδῖον τοῦτο καὶ δὲν εἰσδύσῃ εἰς τὰ μυστήριά του.

Ἐὰν λοιπὸν ἡ νεότης τοῦ Πανεπιστημίου εἰλικρινῶς ἐπιθυμῇ ν' ἀρθῇ εἰς τὴν προσήκουσαν αὐτῇ περιωπῆν, καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ, ὡς δεῖ, ὅτι ὀφείλει πρὸς τε τὸ Πανεπιστήμιον καὶ τὸ ἔθνος, πρέπει κατὰ πρῶτον μὲν λόγον νὰ ζητήσῃ μετὰ τῆς ἐπιβαλλομένης νομιμότητος καὶ εὐπρεπείας ὅπως ἡ Κυβέρνησις, ἐκτελοῦσα ὅ τι ὁ θεμελιώδης περὶ Πανεπιστημίου νόμος κελεύει, ἀνοίξῃ πρὸς αὐτὴν τὸ πεδῖον τοῦτο τῶν στρατιωτικῶν ἀσκήσεων, ὅπου θὰ εὑρῇ τὴν πρὸς τὰ σύνορα ὁδόν, καὶ θ' ἀρυσθῇ τὰ πολύτιμα ἐφόδια, τὰ πρὸς τὸ βαρὺ τοῦ πολέμου ἔργον ἀπολύτως ἀναγκαιοῦντα. Κατὰ δεύτερον δὲ λόγον πρέπει νὰ ἐννοήσῃ ὅτι εἶνε καιρὸς πλέον ν' ἀρθῇ ὑπὲρ ἰσχύος τῶν περιωρισμένων σκέψεων, ὑφ' ὧν διεπνέετο ἕως τῶρα, καί, ἀφίνουσα τὰς ἀνελευθέρους διατριβάς καὶ διασκεδάσεις, ἐν αἷς ἐκθηλύονται οἱ ἄνδρες, καὶ ἀποτριβεται τὸ αἶσθημα τῆς Πατρίδος καὶ τῆς τιμῆς, νὰ τραπῇ ἀθρόα πρὸς τὰς διατριβάς καὶ ἐνασχολήσεις ἐκεῖνας, ἐν αἷς καταρτίζονται οἱ ἄνδρες, οἱ ἄξιοι τῆς Πατρίδος καὶ τῆς τιμῆς.

Τεμάται δραχμῆς.